

Indskrænket-monarkisk

Kongemagtens politiske udvikling efter 1848

Wendel-Hansen, Jens Lei; Olesen, Niels Wium

Published in:
Rubicon

Publication date:
2020

Document version:
Forlagets udgivne version

Citation for published version (APA):
Wendel-Hansen, J. L., & Olesen, N. W. (2020). Indskrænket-monarkisk: Kongemagtens politiske udvikling efter 1848. *Rubicon*, 28(2), 36-63.

Go to publication entry in University of Southern Denmark's Research Portal

Terms of use

This work is brought to you by the University of Southern Denmark.
Unless otherwise specified it has been shared according to the terms for self-archiving.
If no other license is stated, these terms apply:

- You may download this work for personal use only.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying this open access version

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details and we will investigate your claim.
Please direct all enquiries to puresupport@bib.sdu.dk

RUBICON

Nr. 2

28. årgang

Sommer 2020

Danmark i det tyvende århundrede

Historiestudiet

Syddansk Universitet

Leder

Af de ansvarshavende redaktører Selina Dzafic og Emma Albertine Henningsen

Det sidste halve år har budt på mange interessante udfordringer og ændringer af vores dagligdag. Her tænker vi naturligvis på den berygtede Coronavirus, som mildest talt har taget verden med storm. På grund af den har vi været forvist fra skole, arbejde og studie og har måttet udføre vores projekter og eksaminer derhjemme - 'hver for sig'. Så på flere måder har pandemien skilt os ad, men har til gengæld skabt et stærkere bånd mellem mennesker over den digitale platform.

Vi har her i Rubicon også tilpasset os den digitale platform ved at stoppe med at udgive bladet i fysisk form. Der vil ikke længere ligge tilgængelige udgaver i Glasgangen, men til gengæld vil der fremover være forbedret adgang til både nye og ældre numre, siden vi har gjort et ihærdigt stykke arbejde for at danne et digitalt arkiv, der kan findes på Facebook og forhåbentligt også snart på SDUs hjemmeside. Så hold øjne og ører åbne. Rubicons arkiv kan findes på:

<https://www.facebook.com/groups/217556212888326/about/>

Selvom Coronavirussen har skabt omvæltninger i det danske samfund, som uden tvivl kan kaldes historiske, er det ikke første gang, at man har set så uforudsigelige og hurtige udviklinger i tidens løb. Det tyvende århundrede er et glimrende eksempel på, hvor meget samfundet kan ændre sig på bare hundrede år. Denne udvikling udgør temaet for dette nummer af Rubicon. Af bidragsydere til det interessante emne har vi Danmarks generalkonsul i Flensborg, Kim Andersen, journalisten Janni Andreassen og universitetsforskerne Niels Wium Olesen og Jens Lei Wendel-Hansen. Vi har også to studenterbidrag med - Mikkel Falch-Rosenbergs skildring af Hannibal Barca og den kartaginiensiske hær, og Lea Skov Martinussen om juletræets rolle og historie som ritual og tradition i Danmark.

Som noget helt nyt har vi i Rubicons redaktion indført en ny sektion af bladet - nemlig annoncesektionen. Her vil der indgå annoncer om alskens interessante begivenheder, grupper, temaer eller forskning. Det eneste krav for en annonce vil være, at det enten er relevant for historiefaget eller -studiet. I dette nummer bringer vi for eksempel annoncer om nye studiegrupper på SDU, Faglig Dag til (forhåbentligt)

efteråret og et interessant forskningstilbud. Hvis du/I ville være interesserede i at få noget annonceret i Rubicon så tøv ikke med at kontakte enten de ansvarshavende redaktører eller vores Facebookside.

Sidst, inden vi dykker ned i Danmark i det tyvende århundrede, er det tid til at sige farvel til tidligere ansvarshavende redaktør, Kim Christensen, og til layoutredaktør, Johanne Liv Augustssen. Tak for godt samarbejde og god vind fremover!

Indhold

- 3 Man sælger ikke sine landsmænd
Janni Andreassen
- 13 Der blev trukket en grænse og skabt to
mindretal
Kim Andersen.
- 36 Indskrænket-monarkisk – Kongemag-
tens politiske udvikling efter 1848
Jens Lei Wendel-Hansen og Niels Wium Olesen
- 64 Krigen for Middelhavet -
Hannibal Barca og den Kartaginiensi-
ske hær
Mikkel Falch-Rosenberg
- 82 Juletræets historie som dansk tradition
Lea Skov Martinussen
- 109 Annoncer

Man sælger ikke sine landsmænd

Af journalist Janni Andreassen

Den danske polarforsker, globetrotter og forfatter Peter Freuchen er en af de få danskere, hvis ikke den eneste, der husker omstændighederne omkring sin fødsel i Nykøbing F. i februar 1886 – for det skete samme dag, som hans far Lorenz købte en gul hund af slagteren. Det stod lysende klart for ham.

Legenderne om hvad Freuchen har sagt og gjort gennem sit 71 år lange liv er legio. Men en af dem han med stor fornøjelse ville have gentaget i dag, hvis han havde kunnet – ville han have serveret for USA's præsident Trump, da han kom med sit tilbud om at købe Grønland: "Man sælger ikke sine landsmænd, som man sælger heste og kreaturer – i hvert fald ikke i Danmark."

Bemærkningen faldt da Freuchen var på besøg i Danmark i 1948. Han havde siden 1944 opholdt sig i USA for i et samarbejde med ambassadør Henrik Kauffmann at holde foredrag om Danmarks situation under besættelsen. Men i 1948 er han tilbage i Danmark for at besøge familie og venner med sin nye kone Dagmar, der også er dansk, og som har arbejdet som modetegner i New York i flere år.

Peter Freuchen på cykel i Vester Voldgade – måske på vej fra Politiken som han i perioder arbejdede fra 1909 til sin død. Foto: Keystone.

Freuchen er en kendt mand i sit fødeland – for sine bøger – for sine meningers mod og for sin deltagelse i tre arktiske ekspeditioner: Danmark-Ekspeditionen 1906-08, Den 1. Thule-Ekspedition 1912-13 og Knud Rasmussens berømte 5. Thule-Ekspedition fra 1921-24, hvor de rejste små 20.000 km på hundeslæde fra Grønland over arktisk Canada og Amerika til Nome på Alaskas vestkyst.

Ved ankomsten til Danmark i 1948 møder aviserne Politiken og Land og Folk op for at interviewe den berømte landsmand, og der falder udtalelserne om USA's grønlandske interesser. Tiden er Den kolde Krig, hvor spændingerne mellem øst og vest er på briste-

punktet. USA har under krigen etableret baser og radarsystemer i Vestgrønland og i Østgrønland. Dels af militærstrategiske årsager og dels for at lette flytrafikken til Europa – så krigsflyverne havde en base at mellemlande og tanke op på. Nu bliver Freuchen af den kommunistiske avis Land og Folk spurgt, hvad han mener om det, nu hvor krigen er forbi. Han svarer tankevækkende:

”Jeg mener, at der er mange grunde til, at vi hverken skal sælge Grønland eller overlade baserne til amerikanerne... Nu siges det, at amerikanerne vil give én milliard dollars for Grønland... jeg tror, at amerikanerne i høj grad overvurderer de muligheder, der findes. Livet på Grønland er nøjsomt, og det er ikke noget for amerikanere, der er vant til store forhold. Så det vil bare føre til, at de forsømmer landet og udnytter befolkningen, og vi kan under ingen omstændigheder være interesseret i at overlade den grønlandske befolkning til mennesker, der er villige til at lade deres egne mennesker dø af sult. Og hvis Danmark solgte baser til Amerika, ville det være et klart brud på vores neutralitet og en oplagt udfordring til Sovjetunionen.”

Journalisten vil godt høre, hvor kommunistforskrækkede amerikanerne er. Det er de, bekræfter Peter. ”Det er blevet en religion, at man skal hade russerne. I am afraid of the Russians er en stående replik. Og det de er bange for er, at russerne skal komme og tage deres penge! Personligt tror jeg ikke på krig. Den megen krigshetz i Amerika lige for tiden er blandt andet en følge af, at der snart skal være præsidentvalg. Det er i november måned, og alle præsidentkandidaterne lover naturligvis, at de nok skal klare russerne...”

Hvis man lige skifter russerne ud med en anden nationalitet, er der påfaldende meget, der kunne minde om situationen i dag. Om det så er det højaktuelle begreb hjælpepakker, så er USA helt med i 2020 – med et tilbud til Grønland om en pakke på 83 mio. kr. for at fremme råstofferne, turismen og uddannelsessystemet. Og med et stort konsulat i Nuuk for at se, at det hele går rigtigt til.

Havde Freuchen levet i dag var tilbuddet om hjælpepakker en uhørt indblanding i Rigsfællesskabets forhold næppe gået stille af. Freuchen var ingen diplomat og sagde sin mening om administrationen af det land, han havde lært at forstå og holde af, siden han kom der første gang i 1906.

Den første ekspedition og mødet med Knud

Danmark-Ekspeditionens chef er journalist og forfatter Ludvig Mylius-Erichsen, der i foråret 1906 sender Freuchen en tur op langs den grønlandske vestkyst, hvor han er påmønstret af Den grønlandske Handels skibe som fyrbøder – for at tage bestik af forholdene til lands og til vands.

I juni samme år rejser ekspeditionen fra København til Nordøstgrønland med 28 forskere og søfolk for at kortlægge og udforske det ukendte land og prøve amerikaneren Pearys teori af – er der en kanal i nord, der deler øen i to. Peter er igen fyrbøder om bord på ”Danmark”. Men da ekspeditionen går i land og etablerer en station i Danmarkshavn, bliver han hurtigt assistent for fysikeren Alfred Wegener og kartografen Chr. Bendix Thstrup. Og da der skal etableres en tommands-station ved Pustervig – et godt stykke fra hovedstationen er det Freuchen og skiftende medlemmer af ekspeditionen, der passer vejr, vind og hinanden – de næste 6 måneder. Ansvaret slider på den kun 21-årige Freuchen, der bliver afløst for at deltage på en anden rejse med den besindige, vidende premierløjtnant J.P. Koch, der ved hjemkomsten til København ikke alene lejer et værelse ud til Freuchen, men også lader den læselystne Freuchen følge med på et privat kursus om kartografi mht. opmålingen af de nye grønlandskort, der skal laves. Freuchen har genoptaget sit afbrudte lægestudie. Men han er stærkt i tvivl om det er læge, han skal være efter en oplevelse på Frederiks Hospital, hvor en mand bliver båret ind i tre spande, bliver lappet sammen og udskrevet – og kørt ned af en sporvogn. Nytteløs gerning har aldrig interesseret mig, som Freuchen siger.

Men tiden må skrues lidt tilbage. Det er på hjemvejen med ”Danmark”, at Freuchen i Bergen møder Knud Rasmussen. Og her begynder et langt arbejdsliv for de to mænd, der har samme store interesse - Grønland. Rasmussen er født i Grønland og er opsat på at komme tilbage for at oprette en handelsstation i Thule der, hvor der i dag ligger en amerikansk base. Rasmussen var der i 1903 med Mylius – nu vil han tilbage for at oprette en mindre handelsstation, der også skal virke som base for mulige ekspeditioner. Handelsvarerne er ammunition, sukker, kaffe m.m. mod de ræveskind, som polareskimoerne fanger og bruger som betalingsmiddel i den beskedne forretning.

Det bliver til virkelighed i 1910. De supplerer hinanden godt. Freuchen ved alt om det tekniske som navigation, korttegning og er også interesseret i zoologi og botanik. Rasmussen er interesseret i mennesker og ikke i teknik. Han har aldrig haft det godt med regning. Da de to hører, at kaptajn Ejnar Mikkelsen er savnet på en ekspedition i Nordøstgrønland, rejser de tværs over indlandsisen på slæde for at lede efter

Navarana og Peter Freuchen på Kap York Stationen. Foto: Frederiks Værk Industrimuseum.

Mikkelsen og dennes makker Iver Iversen. De er 25 dage om at rejse 1000 km – heraf er de otte overliggedage – hvor de må blive i teltet på grund af dårligt vejr. En bedrift i sig selv, som Freuchens gamle ven J.P. Koch fremhæver. Og selvfølgelig bliver der målt op og kartograferet undervejs. Mikkelsen derimod finder de ikke.

Peter bliver på Kap York Stationen, som den kommer til at hedde, i ni år – han bliver gift deroppe med Navarana, der er så ung, at det i dag vil få mere end én til at hæve et øjenbryn. Men når man bor og lever med en lille stamme med helt andre regler, så følger man dem. Peter får en klog kone, der tålmodigt forklarer sin mand, hvordan man opfører sig på de kanter. Peter taler ikke sproget som Knud Rasmussen. Men det kommer han til.

Sammen får parret børnene Mik og Pipaluk, som kommer med til Danmark i 1919, hvor Freuchen bliver hjemsendt fra Thule og løber ind i den spanske syge. Han kommer sig efter et alvorligt sygeleje på Bispebjerg Hospital og siger ja til Knud Rasmussen om at blive næstkommanderende på 5. Thule-Ekspedition i 1921. Det er på en rejse i Grønland, hvor han og Navarana skal købe ind til ekspeditionen, at hun får den spanske syge og dør.

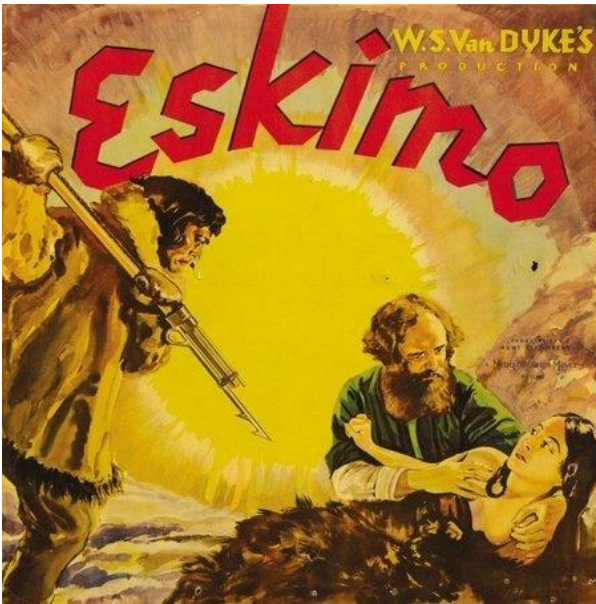
5. Thule Ekspedition kommer afsted næsten til tiden og bosætter sig på Danske Øen i Hudson Bay, hvorfra de udforskede lokale eskimostammer og landet. Det er på den baggrund, at Peter skriver sine to romaner *Storfanger* og *Rømningsmand*, der senere bliver skrevet sammen til *Eskimo*, der bliver forlæg for Hollywood-filmen af samme navn. Det er i Canada, at Freuchen forfryser sin venstre fod, fordi han sner

inde. Det har han fortalt mange interessante historier om. Blandt andet denne: ”Jeg troede, jeg kunne klare alle situationer heroppe... jeg lå i 11 timer og gravede mig ud af sneen, og det frøs minus 54 grader. Jeg brugte et lille stykke bjørneskind til at grave med – at tygge det vådt og så lade det fryse, fik det stift, men det brækkede jo stadig. Min reserve var at skide og lave en mejsel af lorten og lade den fryse, en sømand må jo aldrig være rådvild.” Da Knud Rasmussen modtog den sidste version til bogen om rejsen, rystede han på hovedet og sagde noget i retning af: Jamen Peter dog. Og så måtte Peter til tasterne igen.

I Danmark igen i 1924 bliver Freuchen gift Magdalene Vang Lauridsen. Han kommer dermed ind i en velhavende familie fra Vejen. Magdalenes far er nationalbankdirektør og forretningsmand – direktør for Alfa Margarine. Peter selv holder foredrag, skriver og arbejder fra tid til anden for Politiken. Det bekymrer Magdalenes emsige bror Olaf, der kommer med gode råd om, hvad et foredrag skal koste. Det ender med, at Olaf starter ugebladet Ude og Hjemme med Peter som redaktør. Men i det lange løb gider han ikke skrive romantiske noveller om greven, der løb med stuepigen. Han bliver landmand på Enehøje ved Nakskov, og her skriver han sine bøger i det blå hus, der er ligger der lige så blå i dag. Og så går han til filmen med Eskimo, som det amerikanske Metro-Goldwyn Mayer køber rettighederne til. Asiatiske skønheder med midterskilning og smarte frisurer bliver hyret til hovedrollerne. Det passer ikke Freuchen, da optagelserne begynder i Teller, Alaska i 1932.

En Oscar til Eskimo

Filmen bygger på et drama, som Freuchen får fortalt i Chesterfield, Canada. En ung eskimo er sigtet for mord, men stikker af, da han opdager, at dommen bygger på andre præmisser end dem, der gælder i hans samfund. Det er Freuchens dybe indsigt i en primitiv tilværelse, der her folder sig ud. Filmen har flotte optagelser af datidens fangstmetoder og bidrager desuden til forståelsen af det eskimoiske sprog på den tid. Det er en talefilm med oversættelser – så alle kan være med. Som et ekstra krydderi bliver den under optagelserne fulgt af den rene luksus – stjernerne bliver betjent af stjernekokke fra Hollywood. Holdet bor i to lejre den fine og den mindre fine. I den sidste bor Alaskas inupiat-eskimoer – og her bor også Peter.

Plakaten til filmen Eskimo, der blev produceret i Hollywood af en af tidens store navne Hunt Stromberg. Skurken til højre er skipper og skurken, der har sex med en eskimoisk kone uden at spørge manden om lov, som skik og brug var. Skurken blev spillet af Freuchen, der tydeligt demonstrerede, at det var ikke skuespiller, han skulle stræbe efter at være.

Derfra rejser ægteparret til Berlin for at forberede Eskimos premiere. Men oplevelserne med nazisme og jødeforfølgelser sætter så dybe spor, at de rejser hjem efter et par dage. ”Sådan et land var ikke til at holde ud at være i”. Peters jødiske sekretær har måttet gemme sig i en baggård en nat for unge bøller. De hører om en jødisk læge, der bliver tvunget ned på ryggen på gaden og tisset på.

Hjemme igen henvender Peters gamle fodboldkammerat, fysikeren Niels Bohr sig, for at høre om de vil modtage tyske, politiske flygtninge - tyskere som jøder på Enehøje. Det vil de.

Berlin-premierer på Eskimo er i august 1934, hvor Hitlers veninde, fotografen Leni Riefenstahl skal fotograferes med Freuchen. Med sig har hun en tysk officer og ham vil Freuchen ikke fotograferes med. Næste dag får de at vide, at ingen vil have noget imod, hvis de vendte hjem til Danmark.

Året efter rejser han tilbage til Tyskland for sammen med forfatterne danske Tove Kjarval og svenske Josef Kjellgren at undersøge, hvad der er blevet af kommu-

Eskimo får premiere i New York i november 1933. MGM har hyret et orkester, der spiller ved Astor Teatrets indgang – i hvide pelse. Foran logen med den danske konsul hænger det norske flag! Men det bliver en stor aften for Eskimo og dens medarbejdere. Filmklipperen Conrad A. Nervig får en Oscar, da den i 1935 uddes for første gang. Og den får prisen fra National Board of Review of Motions Pictures i 1934.

Peter og Magdalene er med til premieren i Paris, hvor den franske polarforsker Jean-Baptiste Charcot introducerer fra scenen. Han passer bedre ind i Freuchens verden end de hvidpelsede amerikanere.

nistpartiets formand. De har også andre ting på programmet. Men da de spørger i Indenrigsministeriet, om der er koncentrationslejre i Tyskland, følger konsekvenserne hurtigt efter. Peters forlag Safari kan fortælle, at hans bøger nu bliver forbudt i Tyskland. I Propagandaministeriet får de dagen efter at vide, at de har 24 timer til at forlade landet i.

I 1936 fylder Peter Freuchen 50 år. Han er en af Danmarks mest oversatte forfattere – med bøger på 22 sprog og så kender han næsten Gud og hvermand. Det er den danske statsminister Thorvald Stauning og USA's ambassadør mrs. Owen, der holder festen for ham på Nimb. Og med et glimt i øjet, synger selskabet om den næsten to meter høje mand:

En tale ved en festlig lejlighed. Bemærk raflebægeret, som Freuchen omtalte sin kunstige fod efter amputationen i 1926, som følge af forfrysningerne på 5. Thule. Han havde også et søndagsben til mere festlige lejligheder. Det var en kunstig fod i en sko. Foto: Ukendt

”Da jeg kom til verden, var jordmo’ren stolt:

Jeg vejede 30 pund!

Mens andre små unger er skrålhalse, holdt

Alt dengang beskedent jeg mund.

Jeg satte alle andre til væg:

Da jeg blev fire havde jeg skæg.

Og da jeg var en otte-års knægt,

Talte jeg eskimoisk perfekt.”

Freuchens tysk-jødiske oversætter Erwin Magnus er også med til fest. Han er også digterpræsten Kaj Munks oversætter. Men da Magnus spørger, om han efter sin flugt fra Tyskland kan få hjælp af præsten til at bo i Danmark, er svaret nej.

Sådan går det ikke, da han spørger Freuchen. Magnus er på Enehøje til omkring 1940, hvor Freuchen må sælge øen, der økonomisk har været en dårlig forretning. Peter og Magdalene køber Langkjærgaard i Birkerød, og herfra

lufter Peter sine synspunkter om nazismen og den danske regerings samarbejdspolitik. Samtidig med at han lader modstandsfolk benytte nogle af gårdens bygninger til ting og sager, der ikke tålte dagens lys. Resultatet er, at han bliver interneret i 1943 og senere løsladt. Men efter en tysk husundersøgelse står det klar for Freuchen, at han må ud af landet. Det kommer han med sin datter Pipaluk – men uden det karakteristiske store fuldskæg, som hans barber har fjernet ved et aftalt møde hos Peters tandlæge. Det gråstribede skæg findes endnu – i Arktisk Instituts arkiv.

I Sverige rejser han rundt med skuespillerinden Tove Bang, hvor hun læser op, og han fortæller. Det egentlige formål er at opspore de sidst ankomne danskere, for at høre hvordan forholdene er i Danmark.

Fra 1944 er adressen USA, hvor han bliver boende, skriver sine bøger, og holder sine foredrag. Og her bliver han resten af livet med sin nye kone Dagmar Müller. De får en lynskilsmisse i Mexico, men den bliver ikke accepteret i Danmark, hvor Freuchen juridisk set er bigamist – for Magdalene er der jo endnu, og hun vil ikke skilles. Da embedsmænd i Grønland senere hører, at Freuchen måske er på vej derop, spørger de i Grønlandsdepartementet i København, hvordan de skal forholde sig til manden rent juridisk – skal han arresteres? De får det beroligende svar – at en ordre af den karakter bedst egner sig til at hænge på et søm på væggen.

Freuchen får næsten heltestatus, da han i USA vinder en quiz med spørgsmål om forholdene på de syv have. Han får topkarakter og vinder førstepræmien på 64.000 dollars. Det er i 1956, hvor han er fyldt 70. Han har sagt ja til en flyvetur over Nordpolen med gamle polarvenner som Sir Hubert Wilkins, der deltog i de første polarflyvninger. Og med admiral Donald MacMillan, der var med på Robert Pearys ekspedition til Nordpolen, hvor Macmillan fik forfrysninger og ikke nåede frem. Sidste mand er også en flypioner - den norsk-amerikanske oberst Bernt Balchen.

Holdet lander på Elmendorf Air Base i Alaska 2. september 1957. ”Så kommer gamle Mac og jeg alligevel over Nordpolen”, siger Peter til Balchen. Da Balchen er på vej ned ad trappen fra 2. sal, hører han et dunk i gulvet og styrter op til Freuchens værelse, hvor Balchen finder Peter livløs – død af et hjerteslag. Hans aske blev efter Dagens ønske fløjet over Thule og strøet ud over den egn, hvor han lagde så mange af sine kræfter.

Peter Freuchen modtog i sit liv følgende anerkendelser for sin arbejdsindsats:

Fortjenstmedaljen i sølv med spænde 1908, 1924

Det Kongelige Geografiske Selskabs Hans Egede Medalje 1921

American Society's Walker Medalje 1932

Maitre des jeux florimontains ved Akademiet I Chambery 1934

Kong Christian X's Frihedsmedalje 1946

Den franske Adventurier medalje 1948

Benjamin Franklin guldmedalje i USA 1957

Geographical Society of Philadelphia's guldmedalje 1957.

Kilder:

Peter Freuchen, Det kgl. Bibliotek, Håndskriftsamlingen

Peter Freuchen: I al frimodighed 1953 og Fremdeles Frimodig 1955

Peter Freuchen: Min grønlandske Ungdom 1936

Janni Andreassen: Altid Frimodig 2013

Land og Folk, juni 1948

Politiken september 1957

Der blev trukket en grænse og skabt to mindretal

Af Kim Andersen, Danmarks Generalkonsul i Flensborg

I 2020 fejrer vi i Danmark 100året for Genforeningen – dvs. Sønderjyllands indlemmelse i kongeriget Danmark i 1920. Man kan strides om, hvorvidt indlemmelsen af den nordlige del af det gamle hertugdømme Slesvig er en genforening af et delt område, men ubestridt er det, at en dansk befolkningsdel blev genforenet med det danske folk. Da grænselandet Slesvig nu som før rummer flere nationale og kulturelle facetter, måtte dragningen af en ny grænse også efterlade mindretal på begge sider, som gerne havde set en sydligere eller nordligere grænse. I dag kender vi alle den dansk-tyske grænse med dens forløb, og mange er også klar over, at der på begge sider af grænsen findes sådanne nationale mindretal. Hertil kommer den frisiske befolkning på vestlandet, som udgør et eget mindretal, der er delvist tysk- og delvist danskorienteret.

For at afklare, hvorfor det forholder sig sådan, må vi tilbage til Danmarks skæbneår 1864, der udover et nationalt traume også lagde grunden til en dansk bevægelse i det derefter prøjsisk besatte hertugdømme Slesvig.

Ved Freden i Wien i 1864 blev den danske helstat bestående af kongeriget Danmark og de tre hertugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenborg opløst, og en stor gruppe dansktalende og dansksindede ladt tilbage under prøjsisk herredømme syd for grænsen, der blev placeret langs Kongeåen.

Tyskland bestod dengang af et forbund af tyske stater, blandt hvilke Prøjsen og Østrig var de største. Østrig, der også omfattede Ungarn, Tjekkiet, Kroatien og store områder i Norditalien, havde gennem århundreder været den dominerende blandt de tyske stater, men Prøjsens indflydelse i det tyske forbund havde været stærkt stigende. Prøjsen omfattede størstedelen af området nord for en linje fra Rhinlandet omkring Köln via Brandenburg op til Østprøjsen. Prøjsere og østrigere havde stået sammen i kampen mod den fælles fjende Danmark i 1864. Efter fredsaftalen med Danmark i Wien i oktober 1864 udbrød der imidlertid en tvist mellem prøjsere og østrigere om, hvem af de to, der skulle være den dominerende tyske magt i det tyske

forbund. Det havde som nævnt hidtil været Østrig, men Prøjsen havde ambitioner om at overtage den rolle. Magtkampen mellem de to blev vundet militært af Prøjsen i 1866, og der blev sluttet fred i Prag. Nok en gang – som på Dybbøl Banke – havde Prøjsens bagladegeværer været hurtigere end modstanderens forladere. Ved Freden i Prag i 1866 mellem Østrig og Prøjsen forlod Østrig det tyske forbund, og flere af Østrigs allierede blandt de tyske stater blev indlemmet i Prøjsen.

Frankrig var ved freden i Prag indtrådt som mægler mellem Prøjsen og Østrig. Med fransk støtte fik Østrig indsat en Artikel 5 i fredsdokumentet i Prag i 1866, om at befolkningen i de nordlige egne af Slesvig, når forholdene tillod det, ved en fri folkeafstemning skulle have mulighed for at afgøre befolkningens fremtidige nationale tilhørsforhold. Artikel 5 skulle få stor betydning for selvforståelsen og forhåbningerne hos de dansksindede i Slesvig. I artiklen stod, at befolkningen i Slesvigs nordlige områder skulle genforenes med Danmark, når de ved en fri afstemning havde tilkendegivet ønsket derom. Som et led i bestræbelser på igen at bedre forholdet mellem Prøjsen og Østrig og knytte de to stater og det nye tyske kejserrige tættere sammen, blev klausulen ophævet ved en aftale mellem Prøjsen og Østrig i 1878. Det fik dog ikke forhåbningerne i den dansksindede befolkning i det nordlige Slesvig om en Genforening til at forsvinde.

De næste årtier var præget af prøjsisk fortyskningspolitik i hele Slesvig. Mange dansksindede udvandrede som følge deraf enten til Danmark eller til Amerika. Andre har sikkert givet efter for det tyske pres. De tilbageblevne blev imidlertid som følge af fortsatte chikaner stadig mere målsatte.

Udviklingen kan iagttages ved stemmetallene, hvor der i 1867 ved valget til det nordtyske forbunds konstituerende rigsdag stadig er flertal af danske kandidater i Flensborg og nogle sogne syd og vest for byen. Det smuldrer ved valgene til den prøjsiske Landdag i årene derefter, samtidig med, at der sker en tysk indvandring fra andre dele af Tyskland.

De dansksindede stifter nogle lokale danske landboforeninger, som også havde til formål gensidigt blandt de dansksindede bønder at bistå hinanden og undgå, at landejendomme blev solgt til tysksindede. Den tidligere lærer Gustav Johannsen, som efter 1864 ikke længere kunne udøve sin lærergerning i Langballe øst for Flensborg, tog initiativ til en dansk boghandel i Flensborg samt i 1869 til et dansksproget

dagblad – Flensborg Avis. Senere i 1891 tog han også initiativ til en dansk spare- og lånekasse i Flensborg, som senere udviklede sig til vore dages Union-Bank, samt et spirende dansk biblioteksvæsen med udgangspunkt i hans egen omfattende bogsamling. Gustav Johannsen repræsenterede desuden partiet den Nordslesvigske Vælgerforening i både Rigsdagen i Berlin og i den prøjsiske Landdag, der ligeledes var placeret i Berlin.

I 1888 blev der udgivet en afhandling om ”Folkesproget i Sønderjylland”. Den var udgivet af lektor H.V. Clausen ved Frederiksberg Gymnasium og indeholdt et sprogekort over Mellemslesvig. Afhandlingen og kortet var udarbejdet på grundlag af Clausens årelange private research i marken i de områder af Mellemslesvig, hvor det dominerende sprog gik fra at være dansk til at være tysk. H.V. Clausens arbejde dannede grundlag for den såkaldte Clausen-linje. Der var en linje for, hvortil han mente, at dansk sindelag i den brede befolkning strakte sig fra vadehavet og over til Flensborgs vestlige udkant. Clausen afholdt sig bevidst fra at tage stilling til, hvorvidt linjen skulle forløbe nord eller syd om Flensborg. Linjen kom til at stå centralt i spørgsmålet om, hvortil Nordslesvig strakte sig.

Under 1. verdenskrig havde holdningen i den dansksindede befolkning været, at man skulle forholde sig loyalt overfor øvrigheden, hvilket så også betød, at mange unge mænd måtte i krig i tysk uniform fra 1914.

Tysk nederlag baner vej for grænseafstemning

I efteråret 1918 begyndte det tyske nederlag i 1. verdenskrig at aftegne sig. Den danske rigsdagsmand i Rigsdagen i Berlin, H.P. Hanssen, anså derfor tiden for at være kommet til at rejse spørgsmålet om en genforening af dele af Slesvig med Danmark. I første omgang så han en mulighed for at kræve en afstemning om Slesvigs nationale tilhørsforhold med henvisning til den i 1878 bortfaldne Artikel 5 i Prag-freden mellem Prøjsen og Østrig. Det afviste den tyske regering, da artiklen jo netop var faldet bort. Efter samtaler med flere tyske politikere fremførte han så den 23. oktober 1918 sit synspunkt om en dansk-tysk grænse på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret i Rigsdagen i Berlin. Den nye tyske udenrigsminister, Wilhelm Solf, og andre tyske politikere var ikke afvisende overfor ønsket om en folkeafstemning. Wilhelm Solf gav sit tilsagn den 14. november. Den danske regering havde under 1. verdenskrig holdt en streng neutralitetspolitik, og regeringen var derfor meget forbeholden

overfor at rejse det dansk-tyske grænespørgsmål. Udviklingen overraskede den danske udenrigsminister Erik Scavenius, men efter en opfordring fra de allierede magter var han snart med på idéen. I Nordslesvig kunne man nu frit diskutere grænespørgsmålet. Den Nordslesvigske Vælgerforening var de dansksindede sønderjydernes politiske parti. Den 17. november 1918 vedtog den Nordslesvigske Vælgerforening den såkaldte Aabenraaresolution, hvor man gik ind for en afstemning om grænsedragningen. Man gik ind for en samlet afstemning i hele det nordslesvigske område. Der blev lagt op til en sydgrænse for Nordslesvig, der orienterede sig efter Clausenlinjen og var meget tæt på det, der senere blev den endelige grænse. Resolutionen kom ind på, at områder i Mellemslesvig – og herunder Flensborg – skulle stemme særskilt i hvert sogn og derved kunne tilslutte sig Nordslesvig. Få dage senere overrakte H.P. Hanssen resolutionen og et svar fra den tyske udenrigsminister til den danske regering. Den danske regering sendte herefter de allierede magters, samt Sveriges og Norges ambassadører, et ønske om, at nordslesvigerne skulle have lov til at bestemme over deres fremtidige tilhørsforhold i henhold til folkenes selvbestemmelsesret.

Der var imidlertid også andre opfattelser. Da Ernst Christiansen, der var chefredaktør ved Flensborg Avis, vendte hjem fra fronten som soldat, blev han oprørt over vælgerforeningens forslag til en grænsedragning nord om Flensborg. Sammen med en lille stærkt national gruppe startede han Dannevirke-bevægelsen. Den holdt fast i Danmarks historiske ret og ønskede en grænsedragning fra Tønning til Dannevirke og Slien – uanset befolkningens ønsker i området.

Med udgangspunkt i Dannevirke-bevægelsen skabtes den lidt mere moderate Flensborg-bevægelse. Den gik ind for, at Flensborg skulle tages med under 1. zone, Nordslesvig, hvor der skulle afstemmes samlet. Samtidig gik man ind for, at 2. zone, Mellemslesvig, skulle under international kontrol i en overgangsperiode, hvorefter der skulle afstemmes igen. Udadtil var det historikeren Vilhelm la Cour, der tegnede Flensborg-bevægelsen. Senere, da Dannevirke-bevægelsen indså, at dens krav var urealistiske, tilsluttede mange – deriblandt Ernst Christiansen – sig Flensborg-bevægelsen.

I december 1918 begyndte den tyske befolkningsdel i Slesvig som modreaktion at organisere sig i »Deutscher Ausschuss«, der kæmpede mod en deling af Slesvig. Deutscher Ausschuss ledede siden den tyske agitation i afstemningsområderne. I

Nordslesvig gik man ind for distriktsvis afstemning, da man godt var klar over situationen ved en samlet afstemning i Nordslesvig. Agitationen her endte da også med at blive halvhjertet. Så meget stærkere blev agitationen så bagefter i Mellemslesvig.

Medio januar 1919 instrueredes den danske gesandt i Paris om at repræsentere den danske regerings holdning i Slesvig-spørgsmålet overfor de allierede. Holdningen lå i store træk på linje med den Nordslesvigske Vælgerforenings Aabenraaresolution. Altså en samlet afstemning i Nordslesvig ned til en linje nord om Flensborg og syd om Tønder, samt distriktsvis afstemning i et område i Mellemslesvig, hvor regeringen vurderede, at der var en væsentlig dansk befolkningsgruppe. Desuden skulle afstemningen foregå frit, hvorfor tysk militær skulle rømme afstemningsområdet, der skulle overlades til allierede tropper eller tropper fra et nordisk land. Det var vigtigt for den danske regering at opnå en fastlæggelse af grænsen, som fremover ikke ville kunne anfægtes fra tysk side. Desuden ønskede man ikke noget stort tysk mindretal indenfor rigets nye grænser.

Ved fredskonferencen efter 1. verdenskrig, Versailles-konferencen, fik både den danske regering og Dannevirkebevægelsen lov til på lige fod at fremføre deres krav. Det er bemærkelsesværdigt al den stund, at Dannevirke-bevægelsen kun var en beskeden gruppe. Den havde imidlertid formået at vinde Frankrig for sagen, da man fra fransk side ønskede at svække Tyskland mest muligt. I maj 1919 blev der så fremsat et fredsforslag, der forudså tre zoner. Den første zone omfattede Nordslesvig, som oprindeligt ønsket af den Nordslesvigske Vælgerforening. Den anden zone omfattede Flensborg og en række landdistrikter i Mellemslesvig ned til en linje ca. 10-15 km. syd for Flensborg og for grænsen til 1. zone. Den tredje zone omfattede det resterende Slesvig ned til en linje fra Tønning i vest over Slesvig til Slien. Syd for Sli-Dannevirke-linjen var der ingen forventning om noget dansksindet befolknings-element. Den tredje zone, der var taget med på Dannevirke-bevægelsens foranledning, skabte irritation og uenighed på officiel dansk side. Den radikale regering Th. Zahle ønskede at protestere, men de Konservative, som var en del af regeringens parlamentariske grundlag, var imod. Derfor enedes man om en erklæring om, at en afstemning i 3. zone ikke var i Danmarks interesse.

Afstemninger og fastlæggelse af grænsen

Den 28. juni 1919 blev Versaillestraktaten underskrevet og trådte i kraft i januar 1920. Tysk militær rømmede afstemningszonerne, og et korps af franske alpejægere rykkede ind for at holde ro og orden og bevogte grænsen. Administrationen og styret i afstemningszonerne blev overtaget af en international kommission, CIS. Den bestod af en britisk formand, samt en fransk, en svensk og en norsk repræsentant samt en britisk sekretær. Kommissionen havde sæde på Hotel Flensburger Hof, der i dag huser politigården i Flensborg.

Fra CIS's ankomst til afstemningsområderne startede en hektisk valgkamp, som de mange valgplakater, der både kører på følelsesmæssige, historiske og økonomisk velfærdsorienterede elementer, er et meget sigende vidne om. Men også i gadebilledet agiteredes der med dansk og tyske og slesvig-holstenske faner. Det vidner mange samtidige fotografier om.

Afstemningen i 1. zone fandt sted en bloc den 10. februar 1920. Her var der ca. 75% stemmer for Danmark i Nordslesvig. Lokalt var der små tyske flertal i købstæderne Sønderborg, Tønder og Aabenraa og nogle enkelte landdistrikter på Tinglev- og Tønder-kanten.

Afstemningen i 2. zone fandt sted den 14. marts, idet man var klar over, at situationen var mest tilspidset i 2. zone, og der således ville være en yderligere måned tid til at føre valgkamp i. Ved afstemningen var der tysk flertal i samtlige afstemningsdistrikter i 2. zone inklusiv Flensborg. Dog var der dansk flertal ved nogle isolerede afstemningssteder ude på heden tæt på 1. zone og på den vestlige del af øen Før – før 1864 en kongerigsk enklave – altså et af de små områder, der før 1864 havde været en del af kongeriget Danmark og ikke af hertugdømmet Slesvig. Samlet set stemte henved 80% af vælgerne i 2. zone tysk. I Danmark var der stor skuffelse over resultatet. Man havde nok frygtet for, at det ville knibe med et dansk flertal i Flensborg, men alligevel overraskede det, at det kun blev til 25% danske stemmer i byen. I et par landdistrikter vest for Flensborg lå andelen af danske stemmer kun lidt derover, ellers lå den danske stemmeandel markant lavere end i Flensborg. I Danmark havde mange forventet et noget højere dansk stemmetal, uanset at resultatet lå væsentligt over, hvad de seneste valg før krigen havde indikeret. Både på dansk og på tysk side var det tilrejst et stort antal vælgere fra Danmark og Tyskland, og det kan

tænkes at have fortegnet det subjektive indtryk forud for afstemningerne. I alt var omkring hver femte vælger tilrejst.

I nationale kredse i Danmark mente man, at man burde gøre noget for alligevel at få Flensborg med i en Genforening. Reelt overvurderede man nok størrelsen af byens danske befolkning. Kong Christian d. 10. støttede idéen om at få Flensborg med til Danmark. Regeringen Zahle holdt fast i, at afstemningsresultatet skulle respekteres og være gældende. Kongen afskedigede derefter regeringen, som han efter grundloven mente at kunne, og udnævnte i stedet sin advokat Otto Liebe til statsminister. Dermed udløste han det, der i eftertiden er blevet kendt som påskekrisen. Socialdemokratiets leder Thorvald Stauning kom til møde med kongen, mens der var arbejderdemonstrationer på slotspladsen, og der lå trusler om generalstrejke og tilløb til revolution i luften. Kongen afskedigede regeringen Otto Liebe. Kongen og Stauning enedes om, at der skulle indsættes et forretningsministerium – regeringen M.P. Friis, der havde til opgave at udskrive folketingsvalg og fortsætte frem til dette. Det blev sidste gang, at en dansk monark blandede sig aktivt i politiske forhold. Efter folketingsvalget udnævntes en venstre-regering under Niels Neergaard. Omend Neergaard tidligere havde stået Flensborg-bevægelsen nær, så endte det med, at man respekterede afstemningsresultatet.

Som den danske regering tidligere havde forventet, var der ikke anledning til en afstemning i 3. zone, da der allerede i 2. zone havde været rent tysk flertal.

Grænsen blev herefter trukket mellem 1. og 2. zone og kun ændret i mindre omfang omkring Krusåens løb. Her var der danske og tyske erhvervsinteresser, der talte for et andet grænseforløb. Således var godset Krusågårds bygninger blevet placeret syd for den nye grænse, mens størstedelen af godsets jorder lå nord for grænsen. På samme måde forløb den nye grænse igennem Kobbermøllen, som med et møllehjul udnyttede Krusåens løb som kraftkilde. Problemet løstes ved, at grænseforløbet blev fastlagt syd om Krusågårds bygninger og nord om Kobbermøllen for siden igen at samles i Krusåen før udløbet i Flensborg Fjord. Fra 15. juni 1920 kom 1. zone under dansk suverænitet og 2. zone tilsvarende igen under tysk suverænitet. Den dato står således i dag indhugget i de fælles dansk-tyske grænsesten, som markerer grænsen fra vadehavet over til Flensborg Fjord.

Det danske mindretal i Sydslesvig etableres

Senest med afstemningsresultaterne var man i danske kredse i 2. zone klar over, at man ikke ville blive genforenet med Danmark. En gruppe af de dansksindede fulgte deres sindelag og flyttede til Danmark. En anden gruppe tog konsekvensen af at bo i Tyskland og indstillede sig på at blive assimileret i det tyske samfund. En tredje gruppe udvandrede helt fra området – fortrinsvis til Amerika. En sidste gruppe af de dansksindede besluttede sig for at blive boende i deres slesvigske hjemstavn men samtidig at holde fast i deres danske sprog og kultur. Der var tale om nogenlunde lige store grupper. Den sidste gruppe blev til det danske mindretal i Sydslesvig. I starten af 1920'erne talte det danske mindretal således omkring 5.000 mennesker fortrinsvis i Flensborg-området.

Bortset fra nogle landboforeninger var der kun dagbladet Flensborg Avis som dansk kulturbærer i Sydslesvig. Det var ikke nok, og derfor grundlagde en række danske den 5. maj 1920 Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn, som skulle sikre dansksproget undervisning i egne skoler. I Flensborg blev der i overensstemmelse med kravene i Weimar-forfatningen og Versailles-traktaten i kommunalt regi også oprettet en dansk skole. I den var det imidlertid en forudsætning for at blive optaget, at barnet talte dansk ved indskolingen. Det bragte mange forældre i en vanskelig situation, da man nok følte sig dansk, men i mange år havde levet under forhold, hvor brugen af dansk ikke just havde fremmet karrieremulighederne på arbejdsmarkedet. Mange børn talte derfor et mangelfuldt dansk, og det var den nyoprettede Skoleforening for Flensborg og Omegn indstillet på at rette op på.

I juni 1920 oprettedes også en kulturel forening – Den Slesvigske Forening, der desuden drev dansk biblioteksvæsen. Den Slesvigske Forening fungerede også frem til 1948 som det danske mindretals politiske bevægelse. Ligeledes oprettedes en dansk menighed ved Helligåndskirken i Flensborg. I tiden derefter etableredes flere danske idrætsforeninger i Flensborg og omegn. Organiseringen af det danske mindretal var i den første tid efter grænsedragningen koncentreret omkring Flensborg, men i løbet af 1920'erne blev der også oprettet danske skoler i Kobbermølle, Harreslev, Ladelund, Slesvig og Tønning. De sydligste skoler var selvstændige initiativer med egne skoleforeninger. En sammenslutning i en skoleforening skete først senere lidt efter lidt. I 1922 startede også den første danske børnehave i Flensborg – og flere fulgte snart.

Weimar-republikken, der fulgte efter det tyske kejserriges sammenbrud, var et reelt demokrati. Den nye demokratiske forfatning gav den dansksindede befolkningsdel lovgivningsmæssigt langt bedre vilkår end under kejserriget. På lokalt forvaltningsniveau udøvedes imidlertid et pres, der ofte var direkte chikane. Under nazisterne fortsatte disse forhold både formelt og reelt. I sammenligning med andre mindretalsgrupper og politiske grupperinger blev det danske mindretal af hensyn til forholdet til Danmark dog behandlet særdeles nådigt. Flensborg Avis fik således fortsat lov til at udkomme som et uafhængigt dagblad. Desuden kunne et medlemskab af det danske spejderkorps fritage børn fra deltagelse i de nazistiske ungdomsorganisationer Hitler-Jugend (drengene) og Bund Deutscher Mädel (pigerne). Dog måtte mindretallets unge mænd fra 1939 igen drage i krig og kæmpe for en sag, der ikke var deres, som mange også havde gjort under 1. verdenskrig.

Det tyske mindretal i Sønderjylland etableres

Nord for den nye grænse havde mange, især i købstæderne, stemt tysk i 1920. Og nu var man med grænsedragningen havnet i Danmark. Der gik nogen tid, inden man i disse tyske kredse fandt rollen som tysk mindretal. Ligesom syd for den nye grænse valgte nogle at flytte og andre at blive. Blandt de, der blev, sad skuffelsen over grænsedragningen dybt. Man isolerede sig i høj grad fra det danske flertalssamfund. Det blev det tyske mindretals hovedmål at arbejde for en grænserevision. Belært af historien var man fra dansk side interesseret i, at der fra tysk side ikke blev skabt anledning til kritik af behandlingen af det tyske mindretal, med de konsekvenser det kunne have. Derfor indrømmede Danmark det tyske mindretal særdeles lempelige vilkår at virke under. Alligevel blev det det tyske mindretals hovedmål at arbejde for en grænserevision.

Efter nazisternes magtovertagelse i Tyskland kom det tyske mindretal under en stærk nazistisk indflydelse. Det kom til at koste mindretallet dyrt i form af faldne »frivillige« i tysk tjeneste under krigen og mange anklager mod mindretallets medlemmer under retsopgøret efter krigen. Det var i udpræget grad repræsentanter for det tyske mindretal, som fyldte anklagebænkene. Det tyske mindretals skoler blev omgående lukket og ejendommene inddraget. Mindretallets ageren under krigen og retsopgøret efter krigen skabte en dyb kløft mellem den danske flertalsbefolkning og det tyske mindretal. I det tyske mindretal var det en udbredt opfattelse, at man var blevet uretfærdigt behandlet under retsopgøret.

Det tyske mindretals organisationer samlet under paraplyen ”Bund deutscher Nordschleswiger” afgav den 22. november 1945 en loyalitetserklæring overfor den danske regering. Heri udtrykte man ubetinget loyalitet overfor den danske konge, den danske stat og den nuværende 1920-grænse. Samtidig bekendte mindretallet sig til grundlaget for den demokratiske statsopfattelse og forkastede al politik, der ikke var i overensstemmelse dermed. I loyalitetserklæringen forventedes det af det officielle Danmark, at det tyske mindretal fik frihed til pleje af sin tyske kultur, drive skoler og kirker samt egen presse. Loyalitetserklæringen var udgangspunktet for en bedring af forholdet mellem dansk og tysk i Sønderjylland. Det skulle dog tage flere årtier helt at overvinde det, som begge parter i forhold til hinanden opfattede som et tillidsbrud. Mindretallets åbning mod flertalssamfundet har bidraget til en langsom genopbygning af tilliden.

Eksplisiv vækst i det danske mindretal efter krigen

Efter det tyske nederlag i 1945 oplevede det danske mindretal en hidtil uset tilslutning. Den Slesvigske Forening nåede en overgang op på 70.000 medlemmer. Det opmuntrede nationale kredse i Danmark til at kræve en revision af grænsen. Den britiske militæradministration, som Slesvig-Holsten efter det tyske sammenbrud i 1945 hørte under, var villig til at se på sagen. Den britiske interesse var primært at få ro i området og ikke skulle forholde sig til nationale dansk-tyske konflikter.

I 1946 blev delstaten Prøjsen opløst af de allierede, og delstaten Slesvig-Holsten blev skabt. I 1949 indgik den i Forbundsrepublikken Tyskland. Det ændrede ikke på de hidtidige skarpe holdninger mellem dansk og tysk. Chikane og ekskludering fra politisk og administrativt hold hørte fortsat til dagens orden. Der var modvilje og mistro mellem dansk og tysk – mellem mindretal og flertal. Drømmen om en grænserevision lå stadig i luften, og begge parter så en trussel i modparten. Forholdet er formentlig blevet skærpet af det store antal flygtninge fra øst. Deres antal – der nogle steder svarede til næsten en fordobling af befolkningen - har uden tvivl udgjort en trussel mod det danske mindretals stilling i samfundet, og man kan ligeledes have en formodning om, at tilstrømningen af kulturelt lidt anderledes tyske flygtninge, har fået dele af den hjemmehørende tyske befolkning i Sydslesvig til at reflektere over deres nationale ståsted. Flygtningene kom fra de østligste dele af Tyskland, og hver region havde dengang i højere grad end i dag sin kulturelle egenart. Eller sagt på en anden måde, så har mange i den oprindelige befolkning i Sydslesvig formentlig

spurgt sig selv: Hvis disse flygtninge fra Østpreussen, Pommern og Schlesien er tyskere, er jeg så egentlig tysker eller måske snarere dansker? Mange er formentlig nået til det sidstnævnte og har efterfølgende sluttet op om mindretallet. Udover talen om at flytte grænsen har dette aspekt nok også bidraget til, at flertalsbefolkningen har set en trussel i mindretallet. På dette tidspunkt er der således virkelig tale om et »mod hinanden« mellem flertal og mindretal.

Den danske regering tvivlede på varigheden af og substansen i den store tilslutning og erklærede derfor, at grænsen lå fast.

Som forventet af regeringen blev det store tilløb til de danske mindretalsorganisationer herefter dæmpet og faldt i løbet af 1950'erne ned på et niveau, som har vist sig stabilt. Det danske mindretal er imidlertid en uhåndgribelig størrelse, forstået således, at den enkeltes tilknytning til mindretallet i høj grad kan variere. En yndet illustration er en række koncentriske cirkler omkring en lille meget stabil kerne. Medlemmerne befinder sig så i større eller mindre afstand fra denne kerne. Alt efter hvordan tilknytningsforholdet defineres, vurderes mindretallet at omfatte op til 50.000 personer i Sydslesvig.

København-Bonn Erklæringerne

I 1955 kom så det store gennembrud i de dansk-tyske relationer i form af København-Bonn Erklæringerne om det danske og det tyske mindretals rettigheder. I forbindelse med Forbundsrepublikken Tysklands optagelse i NATO blev der i oktober 1954 lejlighed til, at statsminister H.C. Hansen kunne drøfte mindretalsspørgsmålet med forbundskansler Konrad Adenauer. Man enedes om, at i stedet for at indgå en dansk-tysk traktat, så ville hvert land afgive en enslydende selvforpligtende erklæring om det mindretal, der boede i det pågældende land.

Af den tyske Bonn-erklæring fremgår det, at bekendelsen til dansk sprog og kultur er fri og ikke må bestrides eller efterprøves af myndighederne. Den danske København-erklæring har en tilsvarende ordlyd i forhold til det tyske mindretal. Af tillægsprotokoller tilsikres et dansk gymnasium i Sydslesvig og et tysk gymnasium i Nordslesvig eksamensret. Desuden fritages det danske mindretals parti fra spærregrænsen ved valg til Landdagen i Kiel og Forbundsdagen i Bonn (senere Berlin). Det tyske mindretals parti tilsikres på anden måde i den danske valglov lempeligere vil-

kår for at opnå repræsentation i Folketinget. Endelig oprettes der kontaktudvalg ved de pågældende parlamenter til henholdsvis det danske og det tyske mindretal.

Det tyske mindretal var direkte repræsenteret i Folketinget med sit parti Slesvigsk Parti frem til 1964, og senere i en periode frem til 1979 via et valgforbund med Centrumdemokraterne. Da det herefter ikke lykkedes mindretallets parti, Slesvigsk Parti, at opnå et mandat, oprettedes i 1988 Det Tyske Mindretals Sekretariat i København.

Herfra gik det stille og roligt fremad med udsoningen i det dansk-tyske forhold. Chikanerne blev færre, og det samme gjorde også tilslutningen til mindretallene. Med basis i den økonomiske fremgang i 1960'erne var der ikke længere noget økonomisk incitament til at søge mod mindretallet, og man levede fredeligt, men fortsat adskilt – altså et »ved siden af hinanden«. Truslerne var væk, men tilliden skulle først etableres, og en sådan proces tager sin tid.

Mindretallene havde nu med erklæringernes ord om bekendelse ændret karakter til sindelagsmindretal. Dvs. at man ikke længere nødvendigvis nedstammede fra gamle danske hhv. tyske familier eller familiegrene. Gennem de foregående 100 års grænsekamp og de dermed forbundne processer var der også gået dybe skel ned igennem mange familier. Hvis man følte sig dansk henholdsvis tysk og bekendte sig til sprog og kultur, kunne man nu frit henregne sig til det danske eller tyske mindretal – og den frihed var noget nyt. Myndighederne havde så heller ikke lov til at efterprøve sådanne bekendelser.

Den udvikling gav mindretallene et helt andet og større rekrutteringsgrundlag. Der er således mange eksempler på tyskere, ja endog tyske flygtninge fra de tabte områder i øst, som har fundet vej ind i det danske mindretal, og senere er blevet dybt engagerede medlemmer. Det samme gør sig gældende for det tyske mindretal. Mindretallene er på den måde blevet dynamiske størrelser. Mindretallene har allerede fra 1960'erne i stigende grad åbnet sig overfor flertalsbefolkningen og vist, at de er en del af samfundet. Det har den anden vej også medført, at flertalsbefolkningen og myndighederne i stigende grad tænker mindretallene med i beslutninger og arrangementer.

Grænseoverskridende samarbejde

Med udgangspunkt i forureningsproblemer i Flensborg Fjord har de lokale myndigheder henover grænsen i små skridt nærmet sig hinanden i 1970'erne og 1980'erne ud fra en erkendelse af, at der er forhold, som løses bedst i et samarbejde på tværs af grænsen. Der var en stigende gensidig accept af hinanden som samarbejdspartnere. I 1990'erne begyndte mindretal og flertal ikke blot at anerkende hinanden men også at inddrage hinanden. Der kom en stigende accept og erkendelse af, at mindretal og flertal var to naturlige dele af samme befolkning. Man anså ikke længere hinanden som trusler, men mindretallene som berigende elementer i flertallets kultur. Man blev i stand til at markere historiske mærkedage i fællesskab. Her begynder vi således at kunne tale om et »med hinanden«.

I de seneste to årtier har der været en voksende opfattelse af, at danske og tyske uanset bopæl og nationalt tilhørsforhold er partnere, og at vi i fællesskab kan løfte langt større opgaver til fælles bedste, end vi er i stand til hver for sig. Netop de første projekter med forureningen af Flensborg Fjord, men også den senere aftale om grænseoverskridende ambulancekørsel er gode eksempler på merværdien af det grænseoverskridende samarbejde. Det er nu, at vi kan begynde at tale om, at vi er nået frem til et »for hinanden«.

Som et led i EU's regionale udviklingsarbejde blev der lagt planer om en Euro-region Slesvig, der skulle stå for et mere formaliseret grænseoverskridende samarbejde. I Sønderjylland stødte navnet på modvilje, men i 1997 etableredes det formaliserede samarbejde under navnet Region Sønderjylland-Schleswig. Omdrejningspunktet for dette samarbejde var regionskontoret i Padborg. Region Sønderjylland-Schleswig var et samarbejde mellem på dansk side først Sønderjyllands Amt senere Region Syddanmark samt de sønderjyske kommuner, og på tysk side delstaten Slesvig-Holsten, Flensborg by, kredsene Nordfrisland og Slesvig-Flensborg samt de tyske grænsekommuner i de to kredse. Endelig var det tyske og det danske mindretal repræsenteret i regionssamarbejdets bestyrelse. Regionskontorets allerstørste succes-historie har uden tvivl været den grænsependlerrådgivning, der udviklede sig til et grænseoverskridende kompetencecenter indenfor alle arbejdsrelaterede forhold som sygesikring, pension, skat og meget mere.

I det grænseoverskridende samarbejde fungerede de to mindretal som en slags naturlige katalysatorer. Det vurderes, at det danske mindretal omfatter ca. 50.000 personer med en varierende grad af tilknytning til mindretallets organisationer. Men netop den varierende grad af tilknytning til mindretallet betyder også en varierende grad af tilknytning til Danmark og dansk sprog og kultur. Det er i dag således også en af mindretallets helt store udfordringer. Organisationerne står ofte i et dilemma. Man vil gerne lukke nye mennesker fra flertallet ind i organisationerne. På den anden side skal man til stadighed gøre en indsats for at holde fast i dansk sprog og kultur. Man skal holde på den danske identitet, samtidig med at man vil være åben udadtil.

Det tyske mindretal vurderes at omfatte omkring 15.000 personer i de fire sønderjyske kommuner. Her gør en varierende tilknytning sig ligeledes gældende, og det tyske mindretal står i det samme dilemma, som det danske syd for grænsen. Hertil kommer, at mange medlemmer af det tyske mindretal ikke har tysk eller plattysk som hjemmesprog, men derimod sønderjysk, som ligger noget tættere op ad dansk. Med identitet i sønderjysk sprog ligger den største forskel til flertalsbefolkningen i kultur og traditioner, som plejes i mindretallets institutioner.

Det danske mindretals institutioner og mindretallet i dag

Det danske mindretal har helt fra starten og til i dag været decentralt organiseret i en række af hinanden uafhængige organisationer og institutioner. Med henblik på at koordinere holdninger og udmeldinger til parter udenfor mindretallet – det være sig i Danmark eller i Slesvig-Holsten – har organisationerne skabt »Det Sydslesvigske Samråd«. Samrådet har en meget begrænset beslutningskompetence, og det har mere en gensidigt orienterende funktion. De egentlige kompetencer ligger fortsat i de enkelte uafhængige organisationer.

I slutningen af 1940'erne og starten af 1950'erne startede Skoleforeningen for Flensborg og Omegn et stort antal skoler og børnehaver i hele Sydslesvig ned til en linje langs Dannevirke og Slien. Det skete mange steder i barakker og private ejendomme. De fleste steder gik der nogle år, inden man fik etableret egentlige skolebygninger – oftest også med en eller flere tjenesteboliger, da boligsituationen i Sydslesvig var vanskelig som følge af, at befolkningen de fleste steder nærmest var blevet fordoblet i slutningen af og i de første år efter krigen. Det skyldtes, at det for-

holdsvis ubeskadigede Sydslesvig måtte huse/genhuse et betydeligt antal flygtninge fra de tabte tyske områder i øst.

Syd for linjen langs Dannevirke og Slien havde man i Skoleforeningen ingen tro på eksistensen af et dansk mindretal. Den holdning delte man i Grænseforeningen, således at den danske regering var meget tilbageholden fra at støtte initiativer i disse områder. I 1920 havde end ikke Dannevirkebevægelsen overvejet en afstemning i disse områder, men efter 2. verdenskrig var situationen en anden. Lige efter krigen var der nationale kredse i Danmark, der troede på et dansk mindretal her. For private midler grundlagde de nationale organisationer Slesvig-Ligaen og Ejderselskabet flere danske skoler i henholdsvis Egernførde- og Rendsborg-området, og drev disse i en årrække. Etableringen af disse skoler var vanskelig, da modviljen hos myndighederne og flertalsbefolkningen var stor. Mere end én gang måtte man benytte en eller flere stråmænd, når der skulle købes jord og materialer til opførelsen af skolerne. Driften, der i starten foregik for private midler, krævede pragmatiske løsninger og en god del pionerånd hos forældre og ansatte. Efter at skolerne havde vist sig levedygtige og kunne fremvise stabile elevtal, blev de overdraget til skoleforeningen, der nu havde ændret navn til Dansk Skoleforening for Sydslesvig. Slesvig-Ligaen overdrog skolerne i Egernførde og Risby i 1959, og Ejderskabet overdrog skolerne i Rendsborg, Drage og Vester mølle i 1969.

Skolesystemet under Dansk Skoleforening for Sydslesvig omfatter i dag tre skoletyper. Grundskoler med 1.-6. klasse. Elever herfra forsætter på såkaldte fællesskoler med 1.-10. klasse. Der findes i dag i alt 43 danske skoler i Sydslesvig. Heraf er ni fællesskoler. To af fællesskolerne, Duborg-Skolen i Flensborg og A.P. Møller Skolen i Slesvig er udstyret med en gymnasial overbygning. Desuden driver skoleforeningen 57 daginstitutioner med vuggestuer, børnehaver og skolefritidsordninger i hele Sydslesvig. Skolernes samlede elevtal på omkring 5.700 har de seneste årtier været forholdsvis konstant, mens børnetallet i daginstitutionerne på omkring 2.500 er let stigende i takt med, at der etableres vuggestuer. Udbygningen af vuggestuestrukturen har stået på det seneste årti og er endnu ikke afsluttet, da behovet har vist sig at være stort. Desuden driver skoleforeningen én efterskole i Ladelund, én folkehøjskole i Jaruplund og kursuscentret Christianslyst ved Sdr. Brarup.

Som navnet siger er Dansk Skoleforening for Sydslesvig rent retlig organiseret som en forening. Forældre, der sender deres børn i en af foreningens institutioner,

bliver automatisk medlemmer af skoleforeningen. Der føres dog intet medlemskartotek, og skoleforeningen kan derfor kun give et skøn over antallet af medlemmer vurderet ud fra børne- og elevtal. Skolekredsene vælger forældrerepræsentanter til Fællesrådet, der er foreningens øverste myndighed. Fællesrådet vælger en (be-)styrelse med et formandskab. Styrelsen ansætter en direktion til den daglige ledelse. Skoleforeningens drift betales langt overvejende af offentlige tilskud, mens forældrebetalingen er meget beskedent. Delstaten Slesvig-Holsten yder et taxametertilskud svarende til omkostningerne pr. elev i en offentlig tysk skole. Danmark yder gennem Sydslesvigudvalget et samlet tilskud i samme størrelsesorden, da driften af et tosproget skolesystem med mange forholdsvis små skoler er væsentligt dyrere. Dansk Skoleforening for Sydslesvig er den største tilskudsmodtager i det danske mindretal med stor afstand til de øvrige organisationer.

Den Slesvigske Forening var oprindeligt både det danske mindretals kulturelle forening og dets politiske parti. I 1948 blev den politiske del udskilt fra Den Slesvigske Forening efter krav fra den britiske militæradministration. Foreningen blev herefter opdelt i to uafhængige organisationer. Sydslesvigsk Vælgerforening var herefter det danske mindretals politiske parti. Sydslesvigsk Forening er den kulturelle hovedorganisation, der udover at arrangere kulturelle arrangementer desuden drev biblioteksvæsen frem til 1959. Sydslesvigsk Forening har i dag ca. 16.000 medlemmer fordelt på 70 distrikter i hele Sydslesvig og arrangerer dansk teater, koncerter og andre kulturelle aktiviteter i sine 39 større og mindre forsamlingshuse samt på flere af de mindre danske skoler. Desuden driver Sydslesvigsk Forening Skipperhuset, en lejrskole i Tønning og et museum ved Dannevirke. Museet fungerer dels som museum i forhold til Dannevirkevolden og de tilhørende udgravninger og dels som museum for det danske mindretals historie siden grænsedragningen i 1920, og det er derfor opdelt i to sektioner. Sydslesvigsk Forening står desuden som arrangør af de danske årsmøder i Sydslesvig, som hver sommer over tre dage samler op mod 15.000 mennesker til over 40 møder i hele Sydslesvig. Årsmøder er for mange gæster fra det politiske og kulturelle Danmark anledning til at møde medlemmerne af det danske mindretal. Den danskorienterede del af det lille frisiske mindretal på vestlandet, der er samlet i Friisk Foriining, samarbejder organisatorisk med Sydslesvigsk Forening. Udover egne kontingentindtægter modtager Sydslesvigsk Forening tilskud via Sydslesvigudvalget og et vist tilskud fra delstaten Slesvig-Holsten.

Sydslesvigsk Vælgerforening (SSW) har siden 1948 været mindretallets politiske parti. Partiet fremstiler sig desuden også gerne som et regionalt parti, der varetager lokale interesser i Sydslesvig. SSW er repræsenteret i Landdagen i Kiel med 3 mandater samt i kredsde og byråd i kredsfrige byer (Flensborg og Kiel) med i alt 22 mandater. Derudover er SSW repræsenteret dels med egne mandater og dels med mandater via lokallister i kommuneråd i hele Sydslesvig. Ved det seneste valg til Landdagen i 2017 opnåede Sydslesvigsk Vælgerforening ca. 49.000 stemmer. Betingelsen af valgloven er det ved valg til Landdagen muligt at stemme på SSW i hele Slesvig-Holsten, mens partiet ved kommunalvalg kun opstiller i Sydslesvig, Kiel og på Helgoland. Udover medlemsbidrag modtager partiet tyske tilskud afhængige af opnåede stemmetal i henhold til den tyske valglov og et mindre dansk tilskud via Sydslesvigudvalget. Partiet overvejer i øjeblikket, om man skal opstille til valget til Forbundsdagen i 2021, da stemmetallet muligvis kan gøre det muligt at opnå et mandat, da SSW er fritaget for spærregrensen.

Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig driver biblioteksvæsen fra biblioteker i Flensborg, Husum, Slesvig og Egernførde med de danske folkebiblioteker som forbillede. Biblioteksvirksomheden har rødder i Gustav Johannsens private danske bogsamling, der senere blev overdraget til den Slesvigske Forening, der drev bibliotek fra Flensborghus Bogsamling. I 1959 stiftedes så Dansk Centralbibliotek med egen bygning i Flensborg. Siden kom så de andre biblioteker til. Først som små bogsamlinger rundt omkring i de danske skoler og forsamlingshuse, siden de lidt større afdelinger i hovedbyerne. Desuden har centralbiblioteket to bogbusser kørende på faste ruter rundt omkring i hele Sydslesvig. I Flensborg tilbyder centralbiblioteket også kulturelle arrangementer i form af bl.a. teater, udstillinger og foredrag for både børn og voksne. Biblioteket i Flensborg rummer desuden mindretallets arkiv, den omfattende lokalsamling »Den Slesvigske Samling« samt en forskningsinstitution. Centralbiblioteket drives af en bestyrelse bestående af repræsentanter fra andre organisationer indenfor det danske mindretal.

Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger (SdU) har aktiviteter på to fronter. SdU driver i dag 11 børne- og ungdomshuse i de større byer i Sydslesvig, hvor man samarbejder tæt med de danske skoler under Dansk Skoleforening. Desuden er SdU paraplyorganisation for 63 i øvrigt selvstændige danske idræts- og ungdomsforeninger med ca. 10.000 medlemmer fordelt over hele Sydslesvig. Derudover driver Syd-

slesvigs danske Ungdomsforeninger flere idrætscentre i de større byer i Sydslesvig samt spejdergården Tydal ved Tarp og en række mindre spejderhuse til de 13 lokale spejdergrupper rundt omkring i Sydslesvig. I det centrale Flensborg driver SdU et aktivitetshus, der virker som et projekt- og kulturhus for det danske mindretal. Udover kontingentindtægter i de tilknyttede foreninger modtager Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger tilskud via Sydslesvigudvalget og et vist tilskud fra delstaten Slesvig-Holsten, som kanaliseres dels til drift og dels til de tilknyttede foreningers aktiviteter.

Hvor der før krigen kun havde været nogle få danske menigheder med dansk præst i Flensborg-området, viste der sig efter 1945 et behov for evangeliets forkyndelse på dansk i hele Sydslesvig. Dansk Kirke i Sydslesvig blev etableret som en gren af Danske Sømands- og Udlandskirker. Lidt efter lidt blev der ansat flere danske præster, ligesom der blev etableret prædikesteder rundt omkring i de danske skoler og forsamlingshuse.

Dansk Kirke i Sydslesvig forkynder i dag evangeliet fra 60 prædikesteder i hele Sydslesvig. Der er 22 præsteembeder med en provst i spidsen til menighedernes omkring 6.000 medlemmer. Der afholdes årligt ca. 1.400 danske gudstjenester i både egne kirker og kirkesale i mindre skoler og forsamlingshuse samt i tyske kirker – herunder i Gottorp Slotskirke i Slesvig. Biskoppen for Haderslev Stift er tilsynsførende. Helligåndskirken i Flensborg er den danske hovedkirke, hvor der har været prædiken næsten uafbrudt på dansk siden Reformationen. Desuden råder Dansk Kirke i Sydslesvig over 12 egne kirker, og har også egne menighedshuse flere steder. Formelt er menighederne i Sydslesvig uafhængige af hinanden, men er samlet i kirkerådet under provstens formandskab. Præsterne aflønnes fra Danmark. Derudover modtager Dansk Kirke i Sydslesvig et tilskud fra Kirkeministeriet.

De kummerlige sundhedsforhold i efterkrigstidens Sydslesvig som følge af underernæring gav anledning til grundlæggelse af Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig. Den første klinik med dansk personale startede i Flensborg allerede i september 1945. I tiden derefter blev der oprettet flere klinikker rundt om i Sydslesvig, ligesom man havde 17 distriktssygeplejersker. Fra 1949 startede børnesundhedsplejen, og i 1955 var det offentlige sundhedsvæsen i Sydslesvig blevet så udbygget, at klinikkerne kunne nedlægges. I 1950 indviedes et dansk alderdomshjem i Flensborg, og hjemmeplejesektoren udbyggedes i hele Sydslesvig.

Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig drives af Sundhedsrådet, der er sammensat af repræsentanter fra flere af mindretallets organisationer – dvs. at Sundhedstjenesten ikke er en medlemsbåren forening i egentlig forstand. Sundhedstjenestens aktiviteter består af flere grene. Sundhedstjenesten driver i dag et alders- og plejehjem og et sundhedscenter i Flensborg, hvor flere socialrådgivere tilbyder konsultation. Hertil kommer sundhedspleje for spædbørn samt for børn i skoler og børnehaver. Desuden sørger hjemmeplejens 44 sygeplejersker for ældre dansksindede i deres hjem rundt omkring i hele Sydslesvig. Hertil er der indrettet flere lokale sundhedscentre i de større byer i Sydslesvig. Flere steder i Sydslesvig driver Sundhedstjenesten desuden særlige ældreboliger. I 2019 overtog Sundhedstjenesten endvidere et kystsanatorium i Hjerting ved Esbjerg, hvor børn og forældre kan komme på rekreationsophold, når forholdene i hverdagen kræver en luftforandring. Sundhedstjenesten har omkring 150 ansatte og drives for bidrag fra beboere og de tyske sygekasser samt et tilskud fra Sundhedsministeriet.

Flensborg Avis er mindretallets dansksprogede dagblad. Avisen er den ældste institution indenfor det danske mindretal, og den kunne fejre 150års jubilæum i oktober 2019. Avisen er udkommet på dansk som et uafhængigt dagblad både under prøj-sisk pres og censur op til og under 1. verdenskrig, til trods for nazistisk pres både før og under 2. verdenskrig og under den allierede administration. Det er ganske bemærkelsesværdigt, og det er der ingen andre dagblade i regionen, der har præsteret. Fra starten af 1950'erne og frem til 1973 havde avisen også en tysksproget men dansksindet søsteravis. Siden blev de to aviser slået sammen. Det er på den baggrund, at artiklerne i dag er 75% dansk- og 25% tysksprogede med resuméer på det andet sprog. I dag udkommer avisen både digitalt og på papir til ca. 4.500 abonnenter i Sydslesvig og Danmark. Endvidere er Flensborg Avis meget aktiv med bidrag på de sociale medier ligesom der er produceret videoindslag til TV om forhold i det danske mindretal og grænselandet. Avisen drives som et aktieselskab, der modtager dansk og tysk mediestøtte samt tilskud via Sydslesvigudvalget.

Det tyske mindretals institutioner og mindretallet i dag

Det tyske mindretals organisationer blev med skabelsen af Bund deutscher Nordschleswiger i 1945 samlet under denne paraplyorganisation, som samtidig er mindretallets talerør udadtil. Identiteten i mindretallet er i dag også, at man er danske statsborgere, der er lokalt forankrede og bekender sig til tysk kultur. Det kommer blandt andet til udtryk ved, at det fremherskende sprog i mindretallet ikke er tysk, men derimod sønderjysk. Det ligger også helt på linje med, at der også før 1864 fandtes en tyskorienteret befolkning i det område, der i dag udgør Sønderjylland. Dermed er også sagt, at det tyske mindretal ikke kun skyldes prøjsisk/tysk påvirkning og indvandring i perioden 1864-1920, selvom den periode klart har styrket det tysk-sindede befolkningsselement.

Frem til 1945 var det tyske mindretals skolevæsen fordelt på flere skuldre. Kort før afslutningen på 2. verdenskrig var der i Sønderjylland 30 kommunale tyske skoler og 59 små tyske privatskoler hovedsageligt på landet. Det samlede elevtal lå i 1944 i underkanten af 4.000. I juni 1945 blev alle mindretallets tyske skoler lukket og bygningerne beslaglagt. Herefter måtte børnene i dansk skole. Kræfter indenfor mindretallet arbejdede på en frisk start, og i august 1945 stiftedes ”Deutscher Schul- und Sprachverein für Nordschleswig” (DSSV). Fra efteråret 1946 blev der etableret tyske privatskoler, de første i Tønder, Haderslev, Sønderborg og Sæd. Siden fulgte en efterskole i Tinglev, og efter København-Bonn erklæringerne i 1955 etableredes et tysk gymnasium i Aabenraa. I dag driver DSSV 14 tyske privatskoler, en efterskole og et gymnasium med et samlet elevtal på knap 1.600. Desuden driver DSSV 20 tyske børnehaver med omkring 650 børn.

Udover at fungerer som det tyske mindretals paraplyorganisation er ”Bund deutscher Nordschleswiger” (BdN) også det tyske mindretals kulturelle organisation. BdN er opdelt i 18 lokalforeninger og arrangerer kulturelle arrangementer som teater, koncerter, film og foredrag ofte i samarbejde med kulturinstitutioner i Slesvig-Holsten. Desuden driver BdN det tyske mindretals museum i Sønderborg og kursuscentret på Knivsbjerg. Det er BdN, der står som hovedmodtager af danske og tyske offentlige tilskud, og som derefter fordeler midlerne ud på mindretallets øvrige organisationer. Desuden sorterer det tyske sekretariat i København, der varetager kontakten til regering og Folketing, under BdN.

Slesvigsk Parti er det tyske mindretals politiske parti. Partiet blev stiftet allerede i august 1920 og opnåede ved det næste folketingsvalg et mandat. En revision af 1920-grænsen var et hovedpunkt på partiets program frem til 1945. Partiet deltog ikke i det første folketingsvalg efter krigen, men fra 1953 og frem til 1964 opnåede Slesvigsk Parti igen et mandat i Folketinget. Med BdN's loyalitetserklæring i 1945 blev grænserevisionen taget af programmet, og fra 1960'erne har partiet i stedet arbejdet for åbne grænser. Fra 1964 og frem har Slesvigsk Parti hovedsageligt satset på kommunalpolitik med en regional profil, hvor partiet er repræsenteret i de sønderjyske kommuner samt på amtsplan frem til amternes nedlæggelse.

Verband deutscher Büchereien in Nordschleswig blev stiftet i 1949 og driver fem folkebiblioteker i de sønderjyske købstæder samt i Tinglev. Derudover service-rer to bogbusser landdistrikterne. Rundt omkring på 13 af de tyske skoler er der indrettet skolebiblioteker. Centralbiblioteket, hvis beholdning supplerer de mindre biblioteker, er placeret i Aabenraa under samme tag som BdN's sekretariat.

Sozialdienst Nordschleswig varetager det sociale arbejde indenfor det tyske mindretal. Sozialdienst tilbyder familierådgivning via lokale rådgivere ud over hele Sønderjylland. Desuden råder Sozialdienst over rekreativshjemmet Haus Quickborn i Kollund. Basisarbejdet er fordelt på 16 lokalforeninger, der arrangerer familie- og ældreorienterede aktiviteter, kurser og udflugter.

Nordschleswigsche Gemeinde er stiftet i 1923 som frikirke og er i dag en del af den tyske lutherske Nordkirche, der syd for grænsen også dækker delstaterne Slesvig-Holsten, Hamborg og Mecklenburg-Vorpommern. Nordschleswigsche Gemeinde råder over 6 tyske præster, men ikke over egne kirker. Der afholdes tyske gudtjenester i 36 af folkekirkens kirker i Sønderjylland.

Der Nordschleswiger er det tyske mindretals dagblad. Grundlagt 1946 som ugeavis, og udkommet som Danmarks eneste tysksprogede dagblad fra 1951. Siden 2008 har avisen været i et redaktionelt samarbejde med Flensborg Avis, Jydske Vestkysten og det tyske Flensburger Tageblatt. Oplaget er i dag på 1.500, og i det lys vil avisen fra 2021 kun udkomme som e-avis.

Officiel dansk kontakt til mindretallene

Da det tyske mindretals parti i 1964 ikke længere opnåede stemmer nok til et mandat i Folketinget, etableredes Kontaktudvalget for Det Tyske Mindretal i Sønderjylland. Udvalget er et rådgivende udvalg under Kulturministeriet, der sikrer kontakten mellem det tyske mindretal og den danske regering og Folketinget. Det er udvalgets opgave at forhandle politiske og kulturelle anliggender af interesse for mindretallet. Udvalget mødes mindst én gang årligt og har 15 medlemmer. Kulturministeren er formand. Derudover udpejer hvert af Folketingets partier et medlem. Det tyske mindretal er repræsenteret med fire medlemmer.

I maj 1921 nedsatte statsminister Niels Neergaard et udvalg, der skulle varetage den danske statsstøtte til det danske mindretal. Frem til 1923 sorterede det under Statsministeriet og kom derefter under Undervisningsministeriet. Officielt hed det herefter Udvalget vedrørende Danske Kulturelle Anliggender i Sydslesvig. I daglig tale benævnes udvalget først som Statsudvalget og senere Femmandudvalget. Landstingsmand Hans Jepsen Christensen blev udvalgets første og mangeårige formand frem til 1956. Han lagde stor vægt på, at udvalget så vidt muligt traf sine beslutninger i enighed. En tradition som skulle holde ved frem til i dag. Udvalgets medlemmer blev udpeget af de af Folketingets partier, der havde mandater nok til en plads i Finansudvalget. Det var typisk 5 eller 6 partier, og deraf den populære betegnelse 5- eller 6-mandsudvalget.

På Rigsrevisionens foranledning blev der fra 2009 udarbejdet et lovgrundlag for den danske stats støtte til det danske mindretals arbejde. Forinden havde man konsulteret regeringerne i Berlin og Kiel, da det vedrørte borgere i Tyskland. Med Folketingets enstemmige vedtagelse af Sydslesvigloven i 2010 ændrede udvalget navn til Sydslesvigudvalget. I 2016 kom der en ændring af Sydslesvigloven, som mest var af teknisk karakter, men som også udvidede udvalgets præsentation fra fem til syv medlemmer. Udvidelsen fik virkning fra det førstkommende folketingsvalg, som fandt sted i juni 2019. Sydslesvigloven var på europæisk plan noget nyt, da det var første gang, at et land vedtog en lov, der med en bevilling vedrører en persongruppe uden for landet selv. Samtidig fik sydslesvigbevillingen sin egen lov, som fortæller om baggrunden for det danske engagement i Sydslesvig, og angiver hvordan bevillingen skal administreres. Før Sydslesvigloven havde sydslesvigbevillingen blot været en tekstanmærkning i finansloven. I Sydslesvigloven blev det lille frisiske

mindretal på vestlandet for første gang formelt nævnt som også støtteberettiget fra Danmark.

Blot en måned efter grænsedragningen i 1920 og ni dage efter genforeningsfejsten på Dybbøl oprettede Udenrigsministeriet en repræsentation i Flensborg. I første omgang skete det i form af et konsulat i lejede lokaler i Flensborgs centrum. Den 7. oktober 1920 tiltrådte konsul Valdemar Neergaard-Møller, som snart efter fik titel af generalkonsul. Hans første opgaver var at opbygge relationer til tyske myndigheder, påse behandlingen af det danske mindretal og bistå dette og herunder hjælpe ved opbygningen af diverse foreninger og endelig at finde en passende centralt beliggende ejendom til en varig dansk repræsentation i grænselandet. Den fandt han i 1921 i form af Villa Burg Schöneck, som Udenrigsministeriet derefter erhvervede af kommerceråd Matthias Hübsch. Bygningen blev herefter lettere ombygget til at kunne huse kontorfaciliteter og ekspedition i stueetagen, og residens med repræsentative lokaler på 1. og 2. sal. Bygningen blev taget i brug i 1922. Efter en lettere ombygning i 1990/91 og en omfattende restaurering i 2018 fremstår bygningen i dag velplejet og velegnet til sit formål. I 1987 fik repræsentationen rang af generalkonsulat. Det er før som nu generalkonsulatets hovedopgave at følge udviklingen indenfor det danske mindretal samt forholdet mellem mindretal og flertal i grænselandet. Hertil kommer at følge den økonomiske og erhvervsmæssige udvikling i regionen og det grænseoverskridende samarbejde, samt at pleje kontakten til delstatsregeringen og væsentlige organisationer og institutioner i flertalsbefolkningen. Som for ethvert konsulat kommer hertil myndighedsopgaver som pas, visum og mange former for attester og ansøgninger fra lokale danskere og udlændinge. Den siddende generalkonsul, Kim Andersen, har været på posten siden 2017.

Indskrænket-monarkisk – Kongemagtens politiske udvikling efter 1848

Af Jens Lei Wendel-Hansen og Niels Wium Olesen

”Regeringsformen er indskrænket-monarkisk”. Sådan har det heddet i danske grundlove siden den første af slagsen i 1849. Ordene findes hen over monarkiets fællesforfatninger fra 1855 og 1863 – forfatningerne, der modsat Junigrundloven af 1849 også omhandlede hertugdømmerne – samt i revisionerne fra 1866, 1915, 1920 og 1953. De fleste historisk og samfundsinteresserede indbyggere i Danmark ved, at sætningen beskriver magtforholdet mellem kongemagten og befolkningen. Danmark er et konstitutionelt monarki, hvor kongemagten er netop indskrænket, i betydningen begrænset, af befolkningen gennem dennes valgte repræsentanter i parlamentet. De fleste ved også, at balancen har forrykket sig gennem godt 170 års konstitutionelt monarkisk styre fra betydelig indflydelse til regenten til stadig mindre, mens befolkningens indflydelse er gået støt frem. I dag er den almindelige opfattelse vel, at kongen eller dronningen kun spiller en rent ceremoniel rolle og ingen politisk indflydelse har. Og sådan har det været, hævdes det hyppigt, siden det såkaldte Systemskifte i 1901, der markerede afslutningen på årtiers forfatningskamp mellem kongemagten, regeringen og Landstinget på den ene side og folketingsflertallet på den anden. Det var her, Christian 9. udnævnte den første konseilspræsident (fra 1915: statsminister) med flertalsopbakning i det ene kammer i Rigsdagen, Folketinget, som i kraft af reglerne for valgret hertil tydeligst afspejlede befolkningsflertallet. I 1901, hedder det i Undervisningsministeriets historiekanon fra 2006, ”blev det indført, at flertallet i Folketinget (det ene af de to kamre i Rigsdagen) ikke måtte være imod regeringen. Denne måde at udpege en regering på kaldes parlamentarisme.”¹

Synspunktet, at Danmark ”indførte” parlamentarisme i 1901, er udbredt. Ikke kun i den bredere historiekultur. Det findes også i faghistorien og i den videnskabelige forfatningsret og retshistorien.² Der er imidlertid snarere tale om effektivt og

¹ Undervisningsministeriets historiekanon: <https://emu.dk/grundskole/historie/kanon/historiekanon> (tilgået 28.6.2020)

² Historikeren Ove Korsgaard benævner direkte den første venstregerings udnævnelse som et resultat af ”parlamentarismens indførelse”. Ove Korsgaard: *Kampen om folket*, Gyldendal, 2004, s. 377. Historikeren Tage Kaarsted skriver om Påskekrisen, at hovedproblemet var, ”om kongens afskedigelse af Zahle betød et brud på den i 1901 knæsatte folketingsparlamentariske statsskik”.

vellykket politisk spin af Venstre og fra 1905 ikke mindst af Det Radikale Venstre. Ved at markere begivenheden som et afgørende brud i Danmarks politiske udvikling, håbede de at umuliggøre en tilbagevenden til situationen under forfatningskampen med kongens enerådige bestemmelse af regeringens sammensætning. Det er blandt denne artikels formål at anfægte opfattelsen af Systemskiftet 1901 som en skelsættende begivenhed ved at kigge nærmere på den formelle og reelle udvikling af kongens politiske rolle fra 1848 til 1953. Det vil den gøre på baggrund af en række nedslag, som bidrager til at give et indtryk af, hvordan denne politiske rolle i praksis har været udført, at analysere de løbende tendenser i magtforholdet mellem kongemagten og de øvrige politiske instanser.

Til formålet er det hensigtsmæssig med en kort begrebsafklaring. Ifølge grundloven er kongen den udøvende magt. Ja, sådan har det heddet i samtlige grundlove. Også i den gældende fra 1953. Siden grundloven af 1866 har det på den ene side heddet, at kongen ”med de i denne Grundlov fastsatte Indskrænkninger [har] den høieste Myndighed”, men på den anden side, at han udøver den ”gennem sine ministre” – i 1953-grundloven subtilt, men alligevel betydningsfuldt ændret til ”gennem ministrene”. Kongen ”udnævner og afskediger” ministrene. Det følger heraf, at kongen og hans ministerium i *forening* udgør regeringen. Kongen er altså en del af regeringen. Et ministerium, det samlede kollegium af ministre under statsministerens forsæde, er således det, som vi i dag i daglig tale kalder regeringen. For præcisionens skyld fastholdes betegnelsen ministerium dog i denne artikel, da væsentlige nuanceringer ellers vil gå tabt i begrebsforvirring. Regeringens formelle mødeforum har siden 1848 været det såkaldte Statsråd. I henhold til Junigrundloven af 1849 blev statsrådet ledet af premierministeren. Det varede imidlertid kort. Allerede året efter

Tage Kaarsted: *Påskekrisen 1920*, Universitetsforlaget i Aarhus, 1968, s. 16. Historikeren René Karpantschof hævder, at forventningen efter udpegelsen af ministeriet Deuntzer var, at ”regeringerne også fremover skulle bestemmes af folketingsflertallet”. René Karpantschof: *De stridbare danskere*, Gads Forlag, 2019, s. 371. Se også Niels Finn Christiansen: ”Systemskiftet”, i *Den store danske*, https://denstoredanske.lex.dk/Systemskiftet_1901 (tilgået 9.7.2020). Retshistoriker og jurist Ditlev Tamm skriver, at ”Med systemskiftet i 1901 blev det [...] slået fast, at regeringen til enhver tid skulle have støtte af et flertal af Folketinget”. Ditlev Tamm: ”Grundlovssikring?”, i: Kasper Elbjørn og David Gress (red.): *20 begivenheder der skabte Danmark*, Gyldendal, 2006, s. 213. I grundbogen i statsret Jens Peter Christensen, Jørgen Albæk Jensen og Michael Hansen Jensen: *Dansk statsret*, 3. udgave, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2020, s. 24, hedder det om Systemskiftet 1901, at det var ”parlamentarismens gennembrud”. Se også Jens Peter Christensen: ”Sædvane og forfatningsret”, *Ugeskrift for Retsvæsen*, afdeling B 1990, s. 321-329, hvor det anføres ”den parlamentariske praksis, der slog igennem på det politiske plan med forliget i 1901”, s. 321.

begyndte kongen at indfinde sig til statsrådsmøderne igen, og i disse situationer var det ham, der ledede dem. Januarkundgørelsen fra 1852, der lagde grunden for fællesforfatningen for Danmark og hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg, fastslog, at kongen ”ogsaa for Fremtiden ville føre Forsædet” i statsrådet. Kongens ledelse af statsrådet blev opretholdt i grundlovsrevisionen i 1866, hvor fællesforfatningen blev afskaffet, og alle magtmæssige beføjelser igen overdraget til Danmarks Riges Grundlov, og denne rolle har regenten beholdt i de efterfølgende grundlovsændringer. Indtil J.B.S. Estrup blev konseilspræsident i 1875, førtes der regulære og omfattende drøftelser og forhandlinger i Statsrådet, ligesom der blev truffet reelle beslutninger. Fra Estrups tiltræden mødte ministeriet i reglen op med indre meningsstridigheder klappet af.³ Det medførte, at kongens særstandpunkt skulle fremføres med desto større vægt og gjorde dem dermed også færre. Det betød ikke, at statsrådsmøderne efterfølgende var ganske ryddede for diskussioner, men på lang sigt førte ændringen til en forrykkelse af magten fra Statsrådet til ministerkollegiet. I dag er Statsrådet først og fremmest forum for monarkens underskrivelse af Folketingets vedtagne lovforslag. Beslutninger træffes nu på ministermøder, hvis de ikke endda er forlagt til fora som koordinations- eller økonomiudvalg eller forsamlinger af endnu snævrere karakter.

Det er statsministeren, der leder ministeriet. Posten som førsteminister har ændret betegnelse over årene. Fra 1848 til 1855 kaldtes ministeriets daglige leder premierminister. Fra 1855 til 1915 konseilspræsident og herefter statsminister. Det er også værd at nævne, at samtlige grundlove via konkrete paragrafer har givet og stadig giver kongen særlige beføjelser i afgørende udenrigspolitiske anliggender som spørgsmål om krig og fred, internationale aftaler og alliancer samt eventuelle afståelser af rigets dele til andre magter. Det anføres dog også, i hvilken grad Rigsdagen/Folketinget begrænser disse beføjelser.⁴ Da kongen som begreb i grundloven i praksis er synonymt med regeringen, kan det problematiseres, hvorvidt beføjelserne

³ Lorenz Rerup: *Danmarks historie*, bd. 6: Tiden 1864-1914, Gyldendal, 1989, s. 158.

⁴ I grundlovene af 1849, 1866 og 1915 nævnes spørgsmålet om krig og fred eksplicit som kongens prærogativ. Spørgsmålet om afståelse af landområder krævede dog Rigsdagens samtykke. Fra grundlovsændringen i 1920 kunne kongen heller ikke erklære krig og slutte fred uden Rigsdagens samtykke. I grundloven af 1953 udgik spørgsmålet om krig og fred, men indbefattedes af formuleringen ”Kongen handler på rigets vegne i mellemfolkelige anliggender”. Det ekspliciteredes, at kongen kun kan bruge militære magtmidler mod en anden stat med Folketingets samtykke, ”[b]ortset fra forsvar mod væbnet angreb på riget eller danske styrker”.

skal forstås bogstaveligt og knyttet til kongen personligt. Men i konkrete historiske situationer til og med Christian 10.s regeringstid (1912-1947) viste det sig, at beføjelserne et langt stykke af vejen blev forstået bogstaveligt og personligt knyttet til kongen. Det har her formentlig spillet en rolle, at kongen – også af de demokratisk valgte politikere – blev opfattet som en slags inkarnation af både stat og nation, der i afgørende udenrigspolitiske situationer, måtte være en del af beslutningsprocessen. Fordi beslutningerne vedrørte selve statens og nationens overlevelse.

Det konstitutionelle monarki, som vi forstår det i dag, er, som de fleste vil vide, ikke en dansk opfindelse. Den vestlige verdens statsforfatninger fra 1700- og 1800-tallet fandt overordnet deres inspiration i to historiske systemer: Det første var den gamle romerske statsforfatning, som den græske historiker Polyb havde beskrevet som overlegent, fordi det forenede alle tre styreformers, monarki, aristokrati og demokrati, i et samspil mellem konsuler, senat og folkeforsamling. Det andet, der i praksis hvilede på de samme principper, var det noget mere konkrete britiske Westminster-system, hvor en monark og et parlament med to kamre delte den politiske magt. I sin afhandling *Om Lovenes Ånd* havde Montesquieu netop fremhævet dette system som den praktiske udfører af – og bevis for gaven af – hans tanke om magtens tredeling, som blev en ledende tanke for USA's og Europas grundlovsfædre.⁵

Med denne tanke fulgte imidlertid også den usikkerhed, at man ikke vidste, hvordan magtforholdet mellem de forskellige dele ville udvikle sig. Retningen for en sådan udvikling afhang af mange forhold, men ville i sidste ende komme til at afhænge af, hvilken instans der besad den største magtmæssige legitimitet, som de øvrige så i større og mindre grad måtte bøje sig for. I netop Storbritannien havde systemet udviklet sig til, at det valgte Underhus og det af Underhusets flertal udsprungne kabinet havde vundet en stadig større styrke over monarken og det aristokratiske Overhus. Det var ikke givet, hvordan denne udvikling ville ende i de øvrige vestlige lande. Nogle forsøgte at undgå det parlamentariske styre – andre at sikre det.

I dag kan vi se, at udviklingen i de konstitutionelle monarkier gik imod det parlamentariske styre og en stadig svagere kongemagt. I en vestlig sammenhæng er det kun fyrstendømmet Liechtenstein, der i nyere tid har forsøgt at imødegå denne ud-

⁵ Charles Montesquieu: *Om Lovenes Ånd*, bd. I, Gads Forlag, 1998, s. 167-178

vikling ved at sikre og styrke fyrstens konstitutionelle position. Det gjorde det lille alpeland ved en forfatningsændring i 2003.

Diskussionen om det konstitutionelle monarki, som den finder sted i dag, er så, hvorvidt dette ceremoniel tilføjer noget. Journalisten Walter Bagehot udgav i 1867 en uforlignelig beskrivelse af det komplekse forfatningssystem. Heri begrundede han monarkens tilstedeværelse ved at henvise til den styrke, dette samlende symbol havde for befolkningens tilknytning til og respekt for det politiske system. Han sondrede mellem to forskellige typer af forfatningsmæssige elementer:

“... first, those which excite and preserve the reverence of the population – the dignified parts [...] and next the efficient parts – those by which it [forfatningen], in fact, works and rules. There are two great objects which every constitution must attain to be successful, which every old and celebrated one must have wonderfully achieved: Every constitution must first gain authority, and then use authority; it must first win the loyalty and confidence of mankind, and then employ that homage in the work of government.”⁶

Her hørte monarken naturligvis til i den første gruppe, de distingverede dele, mens kabinettet og Underhuset hørte til i den sidste. Når monarken igennem denne rolle kunne stabilisere forfatningen, så var det, fordi denne samlende figur i både sit dagligliv og sine officielle pligter blev et billede på og et forbillede for nationen af en art, som det politiske element ikke kunne på samme måde:

“To state the matter shortly, Royalty is a government in which the attention of the nation is concentrated on one person doing interesting actions. A Republic is a government in which that attention is divided between many, who are all doing uninteresting actions.”⁷

At den politiske udvikling skulle komme til at blive den samme som i Storbritannien, stod ikke klart, men opfattelsen af institutionen med en iboende autoritet og også legitimitet var i høj grad også solidt rodfæstet i Danmark.

⁶ Walter Bagehot: *The English Constitution*, Oxford University Press, 2009, s. 7

⁷ Walter Bagehot: *The English Constitution*, Oxford University Press, 2009, s. 41

Mange historikere har i tidens løb været fristet til at opfatte udviklingen mod det parlamentariske demokrati som entydig, hurtig og indlejret i hele ideen om det konstitutionelle styre. Dermed skabes en opfattelse af nutidens parlamentariske styre som et nødvendigt endemål – en opfattelse, som kilderne imidlertid ikke kan bære. Dette forhold har været en væsentlig motivation for at skrive denne artikel. Det er for at fremhæve udviklingens noget mere slingrende og langvarige karakter, at vi har taget udgangspunkt i de følgende historiske nedslag.

1848: Det skal ej ske!

Den 18. september 1848 var der militærparade ved Vejle med kongelig deltagelse. Her besigtigede kong Frederik 7. de danske styrker og deltog efterfølgende i officersfrokosten.

Begivenheden blev afholdt i godt lune. Der var våbenstilstand i den borgerkrig, der var brudt ud om foråret i kølvandet på revolutionsbølgen i Europa. Den danske hær havde sejret ved Bov, Nybøl og Dybbøl, og militært set stod man ikke værst. Det slesvig-holstenske håb om at erklære Slesvig og Holsten for en selvstændig enhedsstat var i øjeblikket svindende, og det nærede omvendt det håb bredt i den danske befolkning, at man på et tidspunkt kunne gøre alvor af Orla Lehmanns ord fra 1842, ”Danmark til Ejderen”, ved at inkorporere hele (!) Slesvig i Danmark.

Skønt dette Ejderdanmark ikke var ønsket fra helstatsfolkene, som foretrak det danske monarki opretholdt i dets fulde udstrækning helt til Elben, så kunne både ejderdannerne og helstatsfolkene dog samles om en ting: De var imod at dele Slesvig.

Det var med dette politiske håb som kulisse, at tropperevyen blev afholdt. Til officersfrokosten blev en sang omdelt: ”Vel mødt igen, kong Frederik, ved hæren!” forfattet af digteren H.P. Holst. Snart gjaldede Holsts verselinjer i det glade selskab på Weyses kække melodi til ”Der er et land, dets sted er højt mod norden”:

”Se her er nok, der vil udfylde pladsen!

Se her er nok, der kæmpe vil som han,

Men ikke én der er i hele massen,

Som vil se delt dit skønne fædreland!

”Det skal ej ske!” det løfte har du givet,

”Det skal ej ske!” fra folket lød igen!

Og, kongen tro i døden som i livet,
 "Det skal ej ske!" vi sværge her som mænd!"⁸

Den berørte Frederik 7. rejste sig og udbrød: "Det skal ej ske, det lover jeg!"

Dermed gjorde Frederik 7., godt hjulpet af den offentlige opinion, sin utvetydige holdning til delingstanken klar på en måde, så den dårligt kunne tages tilbage: Selvfølgelig skulle Slesvig ikke deles.

Dette stod imidlertid i grel kontrast til regeringens liberale fløjs diplomatiske arbejde. Her var man, endda Orla Lehmann selv, om sommeren modvilligt gået ind på Storbritanniens tanker om at forsøge at forhandle en deling af Slesvig igennem som en løsning på konflikten. Med kongens proklamation stod ministrene i det reformvenlige Martsministerium, der var blevet udpeget som følge af marchen til kongen i marts 1848, dermed kompromitteret. Udviklingen i forhandlingerne foranledigede regeringen til at udarbejde et udkast, hvor den åbnede for, at Danmark på en international kongres godt i anden række kunne acceptere forhandlinger om en deling.⁹ Kongen nægtede 7. november 1848 at stadfæste udkastet, og regeringen gik af, og de liberale ministre, blandt andre Orla Lehmann og D.G. Monrad, blev herefter erstattet med mere konservative skikkelser.

Historikeren Hans Vammen tager i sin bog *Den tomme stat* fra 2011 udgangspunkt i statsrådsmødet 22. marts 1848, da kong Frederik 7. erklærede sig for konstitutionel konge og bad premierminister A.W. Moltke vide, at han ikke agtede fremover at deltage i statsrådsmøderne, medmindre han blev indbudt. Vammen gør denne begivenhed til afsæt for bogens ledende tanke, at kongen nu havde forladt styret og overdraget regeringsmagten til ministeriet, der nu måtte stille sig i spidsen for Danmark i perioden 1848-64, og hvor Vammen ender med at konkludere, at ingen af de nationalt indstillede kræfter, som blev politisk dominerende i perioden, efterfølgende "accepterede den kendsgerning, at Danmark i 1849 var blevet en konstitutionel stat, som folkets repræsentanter selv havde ansvaret for".

Men Martsministeriets afgang understreger den betydning, som kongen fortsat havde i det konstitutionelle styre. Han var ikke en illegitim stemme. Som forklaring

⁸ <https://graenseforeningen.dk/om-graenselandet/leksikon/vel-moedt-igjen-kong-frederik-ved-haeren-digt-af-hp-holst>

⁹ Niels Neergaard: *Under Junigrundloven*, bd. I, Gyldendalske Boghandel, 1892, s. 316-324

på afskedsbegæringen sagde den nu tidligere minister uden portefølje Orla Lehmann i Den Grundlovgivende Rigsforsamling det følgende:

”Men man må erindre, at det, for at en regering skal kunne virke med held og kraft, er nødvendigt, at den er i overensstemmelse, ikke blot med folkerepræsentationens majoritet, men også med kronen, og jeg tror, at det er det stærkeste bevis på hengivenhed og agtelse for kronen, når man, ved en mulig divergens, ikke søger at skjule eller omgå denne, men derimod giver den opfordring til med udstrakt frihed at sætte sin mening igennem; [...] denne Opfordring må være dobbelt stærk, når der er en, om end kun svag formodning om, at kronen herved er i al ønskelig overensstemmelse med en stor del af nationen”.¹⁰

Det er bemærkelsesværdigt, at Lehmann her antog det som en nødvendighed, at ministeriet stemte overens med folkerepræsentationens majoritet. Lige så interessant er det dog, at ministeriets ageren og Lehmanns forklaring netop også understreger, at ministeriets evne til at følge kongen var lige så afgørende. Udviklingen mod det forhold, at ministerium og folkerepræsentation var overensstemmende implicerede altså ikke her, at kongemagten skulle bøje sig.

Junigrundloven af 1849 gjorde op med enevælden, men den skal også ses på baggrund af den. På grundlag af den hidtidige enevælde etablerede grundloven et styre, hvor kongen fortsat var placeret i spidsen, men hvor udøvelsen af magten blev politisk begrænset. Grundloven grundlagde et indskrænket-monarkisk styre, hvor det folkevalgte parlament fik bevillingsmyndighed og lovgivende kraft, men også fik mulighed for at retsforfølge ministeriets ministre ved Rigsretten. Det er tit nok blevet skrevet, at dens inspiration blandt andet var den norske Eidsvoll-grundlov fra 1814.¹¹ Det begrundes normalt med den meget store indflydelse, parlamentet blev tildelt i forfatningen, og at dette var valgt ved en meget bred valgret.

¹⁰ Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen, 1848-49, sp. 340

¹¹ Henning Koch og Kristian Hvidt: *Danmarks Riges Grundlove*, Christian Ejlers Forlag, 1999, s. 13

Men Junigrundloven etablerede ikke et demokrati – end ikke i samtidens forståelse af ordet.¹² Den skabte et konstitutionelt styre, en såkaldt blandet forfatning, hvor det demokratiske element var tilstede gennem den almindelige valgret, men den var ikke enerådende.¹³ Kongen udpegede ministeriet, som så skulle fremskaffe enighed med to uafhængige kamre i Rigsdagen for at kunne regere. Denne instansernes indbyrdes vetoret og dermed også gensidige afhængighed af hinanden var et bevidst valg fra grundlovsfædrenes side. Her afveg den for eksempel i markant grad fra den norske. I Eidsvoll-grundloven havde kongen kun et udsættende veto, mens han i den danske havde et absolut. Derudover var det tokammerssystem, den norske etablerede, snarere et halvandenkammers-system. Førstekammeret, Lagtinget, havde en beskedne indflydelse og blev desuden valgt af andetkammeret, Odelstinget. Dermed havde den norske grundlov et tyngdepunkt i Odelstinget. I den danske var ingen af de tre politiske instanser meget entydigt placeret med en sådan forrang, og hvordan forholdet altså udviklede sig, måtte man afvente.

Denne prioritering skete fuldt ud bevidst. Ordføreren for grundlovsudvalget A.F. Krieger sagde i Den Grundlovgivende Rigsforsamling:

”Jeg kom da til ogsaa her at antyde den Grundtanke, som jeg paa flere Steder har fremhævet, fordi det er den, hvorfra jeg betragter hele Grundlovsudkastet—og jeg tilstaaer, at jeg har hentet denne Lærdom fra England—, at der i mangfoldige Tilfælde ikke vil opnaaes Noget ved noget Grundlovs-Bogstav, men at det er den Aand, der i Udviklingen gjør sig gjældende, der bestemmer Forholdenes hele Gang. Altsaa er det ingenlunde Ordene i Udkastet, hvad enten man tager dem, der staae i Udkastet, eller dem, den ærede Rigsdagsmand har foreslaaet, der ville have Indflydelse paa Spørgsmaalet om Forholdet mellem Kronen og Rigsdagen, men det er Folkets Valg af Rigsdagsmændene og de Folkevalgte Adfærd, det er Kronens Valg af Ministre og de kongevalgte Ministres Adfærd. Dersom Regjeringen staaer [...] en Tomme eller to over Folkerepresentationen, da vil dennes Indflydelse komme til at staae under Regjeringens. Staaer

¹² For en forfatningsmæssig betragtning, se f.eks. Palle Svensson: ”Var vore forfatningsfædre demokrater?” i *Temp – tidsskrift for historie*, nr. 5, 2012, s. 5-27. For en begrebslig betragtning, se f.eks. Jeppe Nevers: *Fra skældsord til slagord*, Syddansk Universitetsforlag, 2011, s. 112.

¹³ Jes Fabricius Møller: ”Det indskrænkede monarki og teorien om statsmagtens ligevægt”, i: (Norsk) *Historisk Tidsskrift*, bd. 93, nr. 4, s. 539-564

derimod Folkerepræsentationen i Dygtighed og Indsigt een eller to Tommer over Kronens Raad, da vil Forholdet blive det omvendte.”¹⁴

Som også tidligere nævnt var det, ville kongens stemme, hvis den hævdede sig, ikke blive betragtet som illegitim. Skønt kong Frederik 7. næppe vedvarende ville deltage på samme måde, som han havde gjort det i Vejle – dertil var han for politisk uinteresseret – så kunne politikerne lige så lidt i en dansk sammenhæng forvente, at kongen varigt ville holde sig ude af politik. Det lagde grundloven ganske enkelt overhovedet ikke op til.

Den højre-venstre-akse, historikere normalt har brugt til at indikere det politiske ståsted i Rigsforsamlingen, er et udtryk for de forskellige ønsker, der var til navnlig parlamentets, Rigsdagens, sammensætning, hvor højrefløjen i reglen var tilhængere af et parlament med klare konservative garantier i form af for eksempel et tokammersystem og en begrænsning af valgretten, og hvor venstregrupperne var tilhængere af et etkammersystem med en rimelig bred valgret.

Det vil imidlertid være forkert fra denne akse også at slutte til kongens tiltænkte position i grundloven. Vel var de konservative rigsforsamlingsmedlemmer i høj grad tilhængere af en aktiv kongemagt med et absolut veto og en ideelt set ikke alt for stærk repræsentation. Godsejeren P.B. Scavenius, der blev en af de kun fire, der stemte nej til det endelige grundlovsforslag, havde selv som medlem af Roskilde Stænderforsamling sagt, at han helst så både initiativ og beslutning ligge ved kongen. Som historikeren Anne Engelst Nørgaard imidlertid har vist, så var venstregrupperne positivt indstillede over for idéen om en stærk kongemagt.¹⁵ Forklaringen skal blandt andet findes i den tillid, som bondestanden i århundreder havde næret til kronen som deres rettigheders beskytter. Det var kongen, som bonden under enevælden havde sendt supplikker med kvaler og ønsker til. Det var Frederik 6., der havde gennemført landboreformerne. Og det var Frederik 7., der nu havde stillet en grundlov i udsigt. Det var ikke en opfattelse, der var særegen for netop den danske bonde, men den var

¹⁴ Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen, 1848-49, s. 1799

¹⁵ Anne Engelst Nørgaard: "Hvorafter kommer det, at vi alle ere saa demokratiske som vi ere?": Demokratisk-monarkiske bondevener i den danske grundlovskamp", i *Slagmark – tidsskrift for idéhistorie*, nr. 69, 2014, s. 71-88

stærk i Danmark.¹⁶ Det var fra bøndernes opfattelse ikke kongen, man med grundloven ville stække vingerne på, men derimod ministrene, som uden et juridisk ansvar for deres handlinger kunne gemme dem selv og deres uduelighed bag kongens figur.

Da P.B. Scavenius advarede imod, at en så liberal forfatning som den foreslåede ville overflødiggøre kongen i statsstyrelsen og gøre ham til ”en pyntet Dukke, som man ved høitidelige Lejligheder fører i Procession til Moro for Publicum”, resulterede det i kraftig hyssen fra forsamlingen og en irettesættelse fra formanden. Da Scavenius fortsatte og sagde, at i så fald kunne en automat jo gøre kongens arbejde, førte det til yderligere uro i salen.¹⁷ Det var både uværdigt over for kongen og repræsentationen at fremstille Rigsforsamlingens mål som sådan.

Som tidligere nævnt indfandt kongen sig allerede i 1850 igen regelmæssigt i statsrådet, hvor han ledte forhandlingerne, og da det helstatslige gehejmestatsråd blev oprettet i 1852, blev det ekspliciteret, at kongen skulle føre forsædet ud fra den implicite antagelse, at det var, som det også hidtil havde været. Kongen var så afgjort stadig en aktiv politisk del af statsstyret, og den tanke, at dette skulle ændre sig, var ikke repræsenteret.

1865: Udpegelsen af ministeriet Frijs

Den 10. oktober 1865 var der selskab på Hotel Phønix i Bredgade. En række bondevenner med redaktør og folketingsmand J.A. Hansen i spidsen havde geninviteret en gruppe af godsejere, deriblandt den konservative lensgreve Christian Emil Frijs til middag. Det var ikke uden betydning. Fællesforfatningen for Slesvig og Danmark, den såkaldte Novemberforfatning, skulle efter Slesvigs afståelse i 1864 ophæves, og én grundlov skulle igen gælde for alle rigets anliggender. Det havde været en offentligt kendt hemmelighed, at Hansen og Frijs i foråret var indgået i forhandlinger, da det for Hansen blev klart, at Junigrundloven dårligt kunne indsættes i ubeskåret stand for de fælles anliggender, som Novemberforfatningen hidtil havde reguleret, navnlig det militære område. Forårets forhandlinger mellem venstrelederen og lensgreven var endt uden andet resultat end gensidig sympati de to imellem, men

¹⁶ Thorkild Kjærgaard: ”Gårdmandslinien i dansk historieskrivning”, i *Fortid og Nutid*, bd. 28, 1979-80, s. 178.

¹⁷ Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen, 1848-49, s. 1790.

nu, hvor forfatningssagen efterhånden var trukket i langdrag, var muligheden bedre end nogensinde før.

Sammenkomsten blev en hyldest til den forenede landbostand, og det er kendetegnende, men ikke overraskende, at dette netop blev knyttet til et ønske som en stærk kongemagt. Under talen for kongen lød det, at i et land som Danmark, hvor oplysningsniveauet var relativt lavt blandt den brede befolkning, ”kan friheden aldrig ret udvikles uden ved kraftig støtte af kongemagten”.¹⁸ Frijs gav i sin skål for gæsterne tilkende, at det fælles grundlag for grupperne blandt andet var ”kongedømmets befæstelse” og en brod mod embedsmandsvældet.

Selskabet i Bredgade markerede etableringen af den alliance, der endte med at føre til vedtagelsen af grundlovsrevisionen i 1866, den såkaldte Danmarks Riges gennemsete Grundlov af 5. juni 1849.

Det helstatskonservative embedsmandsministerium Bluhme havde i december 1864 forsøgt at tage teten ved at stille et ændringsforslag, der dog var generelt uantageligt for alle. Ministeriet magtede dog at få tilvejebragt et kompromis med det nationalliberale parti. De nationalliberale havde imidlertid længe været en prøvelse for landbopolitikere, navnlig i Venstre, men også i mere konservative godsejerkredse. Efter landboernes opfattelse havde de nationalliberale nu tilmed med deres eventyrpolitik kostet Danmark Slesvig. Bluhme-regeringens alliance med Professorpartiet, som det nedsættende blev kaldt, indkapslede landboernes opfattelse af embedsstanden som arrogante, bedrevidende akademikere, der var helt uden jordforbindelse.¹⁹ Regeringen viste sig ikke i stand til at få kompromiset igennem i foråret 1865.

Under efterårets behandling begyndte folkerepræsentanterne at køre deres eget løb. Historikeren og venstrepolitikerens Niels Neergaard har i sin beskrivelse af forløbet rammende skrevet, at fællesudvalgets arbejde mod et kompromis gik for sig, ”som om Ministeriet slet ikke havde eksisteret”.²⁰ Reelt var den situation nu indtruffet, som Krieger i Den Grundlovgivende Rigsforsamling havde beskrevet, at folkerepræsentationen stod, ikke bare en eller to, men mange tommer over regeringen, der

¹⁸ *Enhver Sit*, 14. oktober 1865, s. 1

¹⁹ Jens Lei Wendel-Hansen: ”... med Diogenes’ Lygte’: Den gennemsete Grundlov og antiintellektualismen”, i: *Rubicon*, nr. 3, 2012, s. 27-35

²⁰ Niels Neergaard: *Under Junigrundloven*, bd. II, Gyldendalske Boghandel, 1916, s. 1735

også på grund af dens ledende medlemmers affældighed var kørt ud på et sidespor. Folkerepresentationens fraktionsledere havde taget styringen.

Forhandlingerne mellem Frijs og Hansen bar frugt i november. Afstemningen om forslaget indstilling skete i parlamentets udvalg på den fra flere sider fremførte betingelse, at ministeriet blev holdt ude af forhandlingerne, så det ved forslaget vedtagelse i parlamentet stod imellem at vedtage det eller lide den alvorlige tort at skulle stå som sabotører af grundlovssagen. Konseilspræsident Bluhme meddelte i denne forbindelse, at ministeriet, hvis forslaget blev vedtaget, ville træde tilbage, og på denne baggrund vedtog udvalget grundlovsforslaget med 29 stemmer mod 1 og supplerede vedtagelsen med en udtalelse, der udtrykte, at man, selvom ministeriet ikke havde støttet forslaget, alligevel havde fundet det bedst at forelægge det for parlamentet, da det var vedtaget i udvalget med så stor majoritet.²¹ Det var en direkte udfordring af regeringen, hvis tilslutning skulle bruges, da § 100 i 1849-grundloven foreskrev, at grundloven kun kunne ændres, hvis ændringsforslaget ”bifaldes (...) af Kongen”. Den 4. november 1865 blev udvalgets endelige indstilling vedtaget. Allerede dagen inden, da forslaget stod klart, havde Bluhme indleveret sin afskedsbegæring, og kongen rettet henvendelse til Frijs. Den 6. november blev Frijs udnævnt til konseilspræsident. I juli det følgende år blev den nye gennemsete grundlov stadfæstet af kongen i udvalgets udformning.

Med udnævnelsen af lensgreve Christian Emil Frijs til konseilspræsident i 1865 skete der et historisk brud. Det var ikke ejendommeligt, hverken at han var lensgreve eller godsejer. Begge dele havde også A.W. Moltke, der var premierminister 1848-52, været. Bruddet bestod i, at det ikke var systemet, der fostrede Frijs. Hans vej til regeringen gik entydigt gennem de politiske organer. De politiske forskelle mellem de tidligere konseilspræsidenter skal ikke overstråle et enkelt fællestræk: De var alle kongelige embedsmænd og i øvrigt fast inventar i den kreds omkring kongen, som fik indflydelse på kongens valg af førsteminister. Kaldelsen af Frijs skete imod de tidligere regeringspartiers – de nationalliberales og de helstatsliges – råd, fordi de ikke mente, at godsejere som Frijs og Estrup var egnede til at bestride embedet.²² Det var kaldelsen af en outsider, hvilket gør ministerskiftet desto mere bemærkelsesvær-

²¹ Niels Neergaard: *Under Junigrundloven*, bd. II, Gyldendalske Boghandel, 1916, s. 1748, 1750-1751

²² Niels Neergaard: *Under Junigrundloven*, bd. II, Gyldendalske Boghandel, 1916, s. 1753

digt. Gennem folkerepresentationens overvældende pres i en sag af stor samfunds betydning måtte regeringen bøje sig.

Sagen har ligheder med en del af de foregående 17 års regeringsskifter – hvor det var den person, der muliggjorde et forlig om en væsentlig sags løsning, der overtog premierminister-/konseilspræsidentposten. A.S. Ørsted var i 1853 blevet premierminister, fordi han kunne få tronfølgeloven gennemført, og Andrae blev konseilspræsident i 1856, fordi det var hans forslag til fællesforfatning, der året før var blev til grundlov. I 1865 var folkerepræsentanternes pres på regeringen dog meget eksplisit knyttet til ikke bare sagens gennemførelse, men også den overvældende majoritet i fællesudvalget og, måtte man forvente, i parlamentet bag grundlovsforslaget, og kongen bøjede sig for det. Dermed blev også det element draget ind i sagen, at parlamentet kunne umuliggøre regeringens forbliven ved at erklære sig uenig. Det havde A.F. Krieger i Den Grundlovgivende Rigsforsamling også taget højde for ved at sige, at det jo kunne ske, at parlamentet havde den ledende rolle, hvilket dermed gav den overhånden i forhold til regeringen. Det var det, der skete med ministeriet Bluhmes fald i 1865. Spørgsmålet var så, om det skulle blive en vane. De mere konservative kræfter betragtede dette som en særskilt situation – både på grund af sagens vigtighed, men også på grund af flertallets særegent markante størrelse. Ikke desto mindre levede begivenheden også rum for, at man kunne se udviklingen mod parlamentarisme som begyndt. Den nationalliberale redaktør og politiker Carl Ploug proklamerede endda i avisen *Fædrelandet*, at ministeriet Frijs var ”det første virkelig parlamentariske ministerium, vi have haft”.²³

Endnu mindre end Junigrundloven kan siges at have været det, kan 1866-grundloven dog tages til indtægt for at have været et forsøg på at henvise den aktive og personlige kongemagt til historiens losseplads. Ved den sammenkomst, som lagde grunden for alliancen mellem ”store og små bønder”, der sikrede forliget om grundlovsændringen, stod det tydeligt frem som et i hvert fald officielt formål for alliancen, at kongemagten skulle styrkes.

1866-grundloven er tit blevet beskrevet som en sammensmeltning af den fællesforfatning for Danmark og Slesvig, der var vedtaget i november 1863, og Juni-

²³ *Fædrelandet*, 7. november 1865, s. 1. Claus Friisberg: Ingen over og ingen ved siden af Folketinget, Vestjysk Kulturforlag, 2007, s. 204, 208.

grundloven fra 1849. Det begrundes med, at både 1866-grundloven og den såkaldte Novemberforfatning indførte et tokammersystem med en betragtelig valgencensus til førstekammeret. Levnene fra Novemberforfatningen var dog i virkeligheden såre beskedne. Rammerne for valgretten til førstekammeret, Landstinget, var i 1866-grundloven baseret på principper, der var til fordel for de største skatteydere, godsejerne, og ikke, som i Novemberforfatningen, byborgerskabet. Derudover var parlamentets virkemåde og relative stort indflydelse på finansloven og øvrig lovgivning skåret over Junigrundlovens læst. Det var helt tilsigtet. Det var nemlig Junigrundloven, der havde vundet hævd i befolkningen. Netop derfor er det også interessant at konstatere, at enkelte af Novemberforfatningens indretninger faktisk fik plads i grundloven. Som nævnt overtog man fællesforfatningernes ordning, at det var kongen, ikke premierministeren som i Junigrundloven, der førte forsædet i statsrådet – ligesom det i praksis havde været helt siden begyndelsen af 1850'erne. Desuden overgik følgende paragraf også fra Novemberforfatningen til 1866-grundloven, der noget mere eksplicit end i Junigrundloven fastslog, hvor kongen stod i det politiske system:

”Kongen har med de i denne Grundlov fastsatte Indskrænkninger den højeste Myndighed over alle Rigets Anliggender og udøver den gennem sine Mini-
stre.”²⁴

At sådanne ordninger overgik til 1866-grundloven, kan meningsfuldt læses som udtryk netop for den tillid, som bondestanden historisk havde næret til kongen, og det ønske om en stærk kongemagt, som var kommet til udtryk i den konservative Augustforening, som en del skikkelser fra godsejergruppen havde været medlemmer af. Derudover gav J.A. Hansens gruppe sig også på spørgsmålet om de 12 kongevalgte medlemmer af Landstinget.

Set i forhold til den udvikling, som Krieger havde opstillet som en mulighed i Den Grundlovgivende Rigsforsamling, så kunne grundlovsforliget let tolkes som et begyndende skridt på vandringen mod det parlamentariske styre, hvor folkerepresen-

²⁴ 1866-grundlovens § 11.

tationen og kongens regering kom i et stadig tættere og politisk overensstemmende forhold til hinanden.

Da Frijs i 1870 var kørt træt, skulle det vise sig, om denne udvikling fortsatte. Frijs endte med at gå af som følge af en nedstemt militærbevilling, som Frijs, formodentlig fordi han ikke ville sidde længere, havde gjort til et kabinetsspørgsmål. Venstrefolkene blev skuffede. Det nyudnævnte ministerium Holstein-Holsteinborg bestod af godsejere og, hvilket må have undret, de forhadte nationalliberale. Når venstregrupperne herefter samlede sig i Det forenede Venstre, skete det, fordi det var tydeligt, at interesseforskellene mellem almuen og godsejerne havde vist sig for store.

Venstres parlamentariske krav var vagt og skal ikke forstås som en tilsidesættelse af kongemagten. Det samlende synspunkt var i bund og grund, at kongen frit måtte vælge sit ministerium, men at han i denne forbindelse gjorde klogt i at vælge et, der kunne med parlamentet. Alternativt kunne det ikke regere. Dermed kan Viggo Hørups vending ”Ingen over og ingen ved siden af Folketinget” heller ikke skrives som et samlende slagord på parlamentarismens banner, da en sådan degradering af kongemagten var udtryk for et, endnu snævert, radikalt standpunkt, ikke et samlende venstrestandpunkt. I moderate kredse forestillede man sig endnu det samarbejde mellem konge og folk, som havde været tanken bag 1849-grundloven. I partiprogrammerne blev det vedvarende fastslået, at Venstre ikke havde til sinds at gøre indhug i kongens grundlovsmæssige rettigheder, og den grundtvigianske venstremand Sofus Høgsbro fastslog i *Dansk Folketidende* det synspunkt, at ”kongen har ret til at kalde til sit statsråd, hvem han vil; men de, hvem Folket har betroet sin fuldmagt, har også ret til at nægte at samarbejde med dem, til hvem de ikke har tillid”. Det var unægtelig en meget mild parlamentarismeform, og i øvrigt undlod venstrefolk i det hele taget i høj grad at bruge begrebet i den offentlige debat.²⁵ Det kan her indvendes, at dette var et retorisk kneb for at milde radikaliteten af fordringen, men med hvilket formål? Uanset om de danske venstrepolitikere faktisk mente, hvad de sagde, så er ytringerne

²⁵ Jens Lei Wendel-Hansen: ”... ikke blot ved siden af Thronen, men højere end Thronen’ – Ludvig Holstein-Ledreborg og folketingsparlamentarismen”, i: *Historisk Tidsskrift*, bd. 113, hft. 2, 2013, s. 493-495, Jens Lei Wendel-Hansen: ”Replik til Claus Friisberg – Venstres kamp for folketingsparlamentarisme 1870-1909?”, i: *Historisk Tidsskrift*, bd. 115, hft. 1, 2015, s. 146-152 og Jens Lei Wendel-Hansen: ”Frk. Friis’ klarsyn og Fru Møhges senilitet – Fortællinger om Forfatningskampen”, i: Sissel Bjerrum Fossat, Rasmus Glenthøj og Lone Kølle Martinsen (red.): *Konfliktzonen Danmark*, Gads Forlag, 2019, s. 124-125

alene udtryk for, at det var det, som modtagerne, de potentielle venstrevælgere, faktisk ville høre. Det faldt desuden fint i tråd både bøndernes veneration for kongen, men også Grundtvigs ord om ”Kongehånd og folkestemme, begge stærke, begge fri”.²⁶

Omvendt er det interessant, at der som nævnt også var under denne grundlov, at der skete en forrykning af magtforholdet mellem konge og ministerium i ministeriets favør. Estrup søgte i reglen at løse ministeriets interne stridigheder på ministermøderne, så det var dermed et enigt ministerium, der mødte kongen til statsrådet – en ordning, der unægtelig svækkede kongens gennemslagskraft, hvis han ønskede at fremføre sit eget afvigende standpunkt.²⁷ Dette begrænsede i nogen grad statsrådets karakter af debatforum.

1909: Parlamentarisme under udvikling

Den 11. august 1909 fandt en følelsesbetonet audiens sted på Amalienborg. Foruden kong Frederik 8. og kronprins Christian (10.) var også konseilspræsident Niels Neergaard, indenrigsminister Klaus Berntsen, C.E. Frijs' søn Mogens Frijs, hvis frikonservative parti havde de afgørende mandater i Landstinget, samt admiral Andreas du Plessis de Richelieu til stede. Spørgsmålet, der skulle behandles, var udpegelsen af en ny regering. Folketingsvalget i maj havde efterladt Folketinget sønderlemmet i politiske fraktioner, og der var dermed intet klart parlamentarisk flertal, en regering kunne læne sig opad. Tidens store sag var forsvarssagen, som gerne snart skulle løses. Venstrereformpartiets J.C. Christensen, der året forinden var gået af på grund af Alberti-skandalen, havde blokeret i forhold til Neergaards løsning, og Neergaard havde kastet håndklædet i ringen. Sagen lå nu ved kongen, og ingen lod rigtig til at byde ind. Alle de tre tilstedeværende politikere afviste, at overtage ansvaret. Da kongen fik det sidste nej af den sidst tilkomne, indenrigsminister Berntsen, sprang han i luften og anklagede de tilstedeværende for rænkespil og anarkistisk optræden.

Mulighederne udover Neergaard, Frijs og Berntsen var desuden at spørge J.C. Christensen, hvilket forekom svært på grund af den måde, han havde forladt embedet på i 1908, spørge den tidligere venstrekæmpe lensgreve Holstein-Ledreborg, der alle-

²⁶ Finn Abrahamowitz: *Grundtvig – Danmark til lykke*, Informations forlag, 2010, s. 306

²⁷ Lorenz Rerup: *Danmarks historie*, bd. 6: Tiden 1864-1914, Gyldendal, 1989, s. 158

rede havde sagt nej en gang, eller at udpege et upolitisk, og i øvrigt politisk ganske uerfarent, forretningsministerium under Richelieu, der ikke kunne forventes at ville bedre den parlamentariske situation. Kongen nåede ved audiensen faktisk at stille spørgsmålet til Richelieu, som også gav tilsagn, men i sidste øjeblik fik Berntsen overtalt kongen til at forsøge sig med Holstein-Ledreborg, der som venstreveteran fra forfatningskampens dage ville være spiselig for venstrefolkene.

Kronprinsen sprang ud i sin nye bil og satte kursen stik Lejre. På Ledreborg stillede han lensgreven spørgsmålet, nu for anden gang, om han ikke var interesseret i at lede et Holstein-Ledreborg-ministerium. Skønt adelsmanden var mest interesseret i at ”pleje sin dont og sin gig”, så indvilligede han.²⁸

Det er som nævnt en udbredt opfattelse, at parlamentarismen blev indført i 1901. Claus Friisberg har i denne forbindelse korrigeret dette til 1905, fordi det i 1901 fortsat var kongen, der havde valgt, at det var J.H. Deuntzer, der skulle lede ministeriet. Deuntzer var ikke engang medlem af Rigsdagen. Udpegelsen i 1905 af J.C. Christensen, medlem af Folketinget og leder af Venstre, var derimod udtryk for, at det parlamentariske flertals førstemand nu i netop den egenskab overtog posten.²⁹ Det er et problematisk synspunkt, al den tid at det indikerer en ensretning i udviklingen, der ikke er belæg for. Udpegelsen af regeringen Holstein-Ledreborg i 1909 er et klart udtryk for, at den folketingsparlamentarisme, som Friisbergs konklusion lader til at antyde, på ingen måde er identisk med den, der herskede i 1909. Der var ikke tale om et folketingsudpeget ministerium, som omvendt henviste kongen til en ceremoniel rolle.

Frederik 8.'s biograf Poul Smidt har fremstillet situationen sådan, at kongen ”var på vej ud over parlamentarismens kant”.³⁰ Både Friisberg og Smidt begrundes korrekt begivenhederne omkring regeringsdannelsen i 1909 med, at parlamentarismen kun var under udvikling, men de lader også til at antage den nutidige tilstand som endemål for denne udvikling, og at der altså kun kan være tale om frem- og tilbageskridt på en endimensionel skala. Spørgsmålet er, om dette ikke er en anakro-

²⁸ Fremstillingen er baseret på Knud J.V. Jespersen: *Rytterkongen*, Gyldendal, 2007, s. 104-114 og Tage Kaarsted: ”Frederik 8. og dannelsen af ministeriet Holstein-Ledreborg i 1909”, i: *Historie – Jyske Samlinger*, ny rk., bd. 8, 4, Jysk Selskab for Historie, 1970, s. 486-497.

²⁹ Claus Friisberg: *Ingen over og ingen ved siden af Folketinget*, Vestjysk Kulturforlag, 2007, s. 734-735

³⁰ Poul Smidt: *Fredy*, Gyldendal, 2020, s. 428

nisme – om der i samtiden ikke godt kunne have været forskellige opfattelser af, hvordan parlamentarismen ideelt skulle udforme sig, og at vi dermed ikke kan antage datidens parlamentarisme-begreb for identisk med vores eget. Som tidligere anført, så havde den moderate fløj af Det forenede Venstre netop været tilhænger af en parlamentarisme-form, der tillod kongen et vist politisk spillerum i udpegelsen, blot kongemagten kunne samarbejde med Rigsdagen.

Jes Fabricius Møller har om situationen i forbindelse med Påskekrisen 1920, som vi vender tilbage til, netop fremhævet det forhold, at ligegyldigt, hvordan man ser på den påvirkning, som kong Christian 10. var udsat for, så kan man ikke løbe fra, at det var ham, der var genstand for påvirkningen, og at der altså dermed må have været noget at hente hos ham.³¹ Den samme iver efter påvirkning lader der ikke til at være i 1909 – kongen måtte nærmest hive løsningerne ud af undersåtterne – men ikke desto mindre er Møllers konklusion lige så valid her som i forhold til Påskekrisen: ”kongen havde en legitim, selvstændig og aktiv politisk rolle at spille”. Han spillede den i og med, at ministerkrisen meget tydeligt viser, at valget i høj grad var placeret hos kongen, og at det var hans overvejelser angående Richelieu, J.C. Christensen og Holstein-Ledreborg, der afgjorde, hvem der blev spurgt.

Hvad angår den folketingsbaserede parlamentarisme, så var også Mogens Frijs længe en kandidat til posten. Dette er kun tænkeligt ud fra den betragtning, at det var vigtigt at få de afgørende mandater i Landstinget taget i ed ved regeringens udnævnelse. Det må altså her i lige så høj grad have været landstingsflertallet, der var afgørende i kongens refleksive skelen til den parlamentariske situation. Det forhold, det peger på, er i virkeligheden i langt højere grad den vage, moderate parlamentarisme-opfattelse end den radikale hørupske: Valget var stadig kongens, men udnævnelsen måtte ske med behørig skelen til den parlamentariske situation.

1920: Statskup, sædvanerbrud eller bare en dumhed?

”Det staar Deres majestæt frit for at afskedige Ministeriet”. Sådan faldt ordene nogenlunde, da statsminister Carl Th. Zahles klokken lidt i 11, mandag den 29. marts 1920, mødtes med Christian 10. i residenspalæet på Amalienborg. ”Jeg havde håbet,

³¹ Jes Fabricius Møller: *Dynastiet Glücksborg*, Gads Forlag, 2013, s. 179

at ministeriet havde lettet mig opgaven ved at demissionere,” svarede Christian.³² Den på overfladen beherskede ordveksling dækker over et skænderi mellem to mennesker, der hverken kunne foredrage eller nærede respekt for hinanden, men som gennem syv år havde været tvunget til at arbejde sammen. Samtalen var også gnisten til den politiske krise, der er gået over i Danmarkshistorien under navnet Påskekrisen. Det er omhyggeligt beskrevet flere steder, men mest udførligt i Tage Kaarsteds disputats *Påskekrisen 1920*, hvordan og hvorfor Påskekrisen opstod og udviklede sig, som den gjorde. Det for kongen væsentligste element var frustration over, at ministeriet Zahle ikke ville arbejde for, at Flensborg eller endog større dele af Mellemslesvig skulle genforenes med Danmark. Men Christian var også under påvirkning af politiske aktører i Venstre og Konservative og ledere i det store erhvervsliv, som ønskede reguleringspolitikken fra krigens tid afskaffet hurtigst muligt. Venstrepolitikeren J.C. Christensen og ØK-direktør H.N. Andersen var blandt dem, der øvede størst indflydelse på kongen måske endda i en udstrækning, så der kan tales om regulær manipulation.

Hvorom alting var, afstedkom den temperamentsfulde udveksling mellem statsministeren og kongen en dyb politisk krise, som henover påsken 1920 rystede landets forfatningsmæssige funktioner og i særlig grad monarkiet. Der blev mobiliseret til store massedemonstrationer og råbt ”Republik!” i Københavns gader og avisen *Social-Demokraten* skrev ”Kongen begaar Statskup” med store bogstaver over forsiden. Det kunne ligne den danske variant af tidens europæiske tendenser og blev også i samtiden tolket sådan. Tiden efter Første Verdenskrig havde flere steder i Europa medført revolutioner og omstyrtelse af monarkier og fyrstehuse. Mest bemærkelsesværdigt i Rusland og Tyskland, hvortil det Glücksborgske Kongehus også havde familiære bånd. Var turen nu kommet til Danmark? Nej, skulle det vise sig, for den socialdemokratiske arbejderbevægelse med partiformand Thorvald Stauning i spidsen viste sig særdeles pragmatisk indstillet og arbejdede aktivt for at afspænde situationen med en ageren, der også tyder på, at man havde øje for muligheden af at akkumulere politisk kapital i magtfulde kredse som erhvervslivet, kongehuset og blandt

³² Knud J.V. Jespersen: *Rytterkongen*, Gyldendal, 2007, s. 278. Citatet er mildt omformuleret i forhold til Christian 10.s dagbog, hvor den præcise tekst lyder: ”at det staar mig [Christian] frit at afskedige Ministeriet”.

andre, skeptiske borgerlige modstandere. Politisk kapital, der kunne vise sig belejligt at have stående på kontoen, hvis eller når man selv blev et regeringsbærende parti.

Vores interesse må imidlertid knytte sig til det forfatningsmæssige og kongehusets relation til folkestyrets institutioner. Christian 10. og Zahle havde fra begyndelsen af deres påtvungne samarbejde haft et problematisk forhold, som hyppigt bevægede sig på kanten af denne artikels problemstilling. Således satte Christian tre betingelser for det andet Zahle-ministeriums udnævnelse efter folketingsvalget i 1913. Zahle skulle for det første love at balancere statens indtægter og udgifter. Der måtte, for det andet, ikke ændres på forsvarsordningen, og han skulle, for det tredje, afstå fra at lade de kongeudnævnte landstingsmedlemmer være omfattet af en kommende opløsning af Landstinget.³³ Det bemærkelsesværdige var, at Zahle ikke fandt anledning til at råbe ”statskup” eller minde kongen om ”indførelsen” af parlamentarismen i 1901. I stedet accepterede Zahle og Det Radikale Venstre kravene. Det kan ikke forstås som andet end en anerkendelse af kongens ret til at gøre sin indflydelse gældende. Ja, simpelthen anerkendelse af hans vetoret i regeringsdannelse-situationen. Man må jo også forstå Zahles temperamentsfulde bemærkning til kongen i påsken 1920 sådan: ”Det staar Deres majestæt frit for at afskedige Ministeriet”.

Sagen var, at parlamentarismen nok var en vej, man i Danmark prøvende var gået ind på i 1901. Men kun så længe den fungerede, og i sidste ende så længe, kongen syntes, det var en god idé. Ingen aftale markerede eller forsikringer havde givet løfte om at fortsætte sådan til evig tid. For så vidt gælder påskekrisen i 1920, skal man også være opmærksom på, at grundloven var blevet revideret i 1915, *uden* at de fundamentale bestemmelser om ministeriers dannelse og deres relation til Rigsdagen var blevet ændret. Det parlamentariske princip fandtes altså ikke i den nye grundlov. Kongen udnævnte og afskedigede fortsat sine ministre helt uafhængigt af andre instanser. Den samlede Rigsdag eller enkeltkamrene, Folketinget og/eller Landstinget, kunne ikke afsætte et ministerium. Heroverfor kunne det hævdes, at sædvane også kan være en retskilde. Og at det faktum, at intet ministerium siden 1901 havde været udnævnt uden hensyntagen til folketingsflertallet, var udtryk for en sædvane, der nu (i 1920) havde fået retlig karakter. Det politiske forløb siden 1901 med hyppig og i almindelighed accepteret kongelig indgriben samt ikke mindst det nævnte forhold, at

³³ Knud J.V. Jespersen: *Rytterkongen*, Gyldendal, 2007, s. 189.

det parlamentariske princip *ikke* var blevet indført i grundloven må og måtte også dengang imidlertid underminere et sådant argument.³⁴

I forbindelse med den såkaldte statslånskrise i 1919 nærmede kongen sig dog ganske vist en anerkendelse af det parlamentariske princip. Krisen endte med, at kongen officielt erklærede, at han ikke ville udpege et ministerium, der havde et flertal i Folketinget imod sig. Her har Tage Kaarsted imidlertid fremhævet, at den samtidige statsretslige autoritet Knud Berlin ikke anerkendte, at denne erklæring havde statsretslig betydning, men måtte ses som en ytring, der talte ind i den konkrete situation, hvilket også anerkendtes af flere statsretsekspertes efterfølgende.³⁵

Christian 10.s kattelem ud af påskekrise var da heller ikke forfatningsjuridisk begrundet. Det var i stedet nænsom *politisk* rådgivning af Stauning, der hjalp kongen ud af den politiske krise, han – med god hjælp af ”sin” statsminister – havde bragt sig selv i.

Socialdemokratiets påstand om ”statskup” havde ikke bund i nogen forfatningsmæssig realitet. Kongen havde knap nok brudt med nogen sædvane. Siden 1901 havde såvel hans fader som han selv aktivt indgået i den politiske proces og taget det ganske alvorligt, hvad grundloven sagde om regeringsdannelsen: kongen udnævnte sine ministre. Ikke desto mindre kom kongen forslået ud af påskekrise. Han havde dels ageret i modstrid med stærke politiske tendenser. Der var sket en del siden 1848, ja endda også siden 1909. Folkebevægelsernes, ikke mindst arbejder- og husmandsbevægelsens, fremmarch og den almindelige accept af den demokratiske ide var vundet markant frem i de foregående årtier. Den kongetroskab, der gjorde kongen til også en politisk autoritet, var ikke længere den altdominerende norm, men et standpunkt som alle andre. Med afskedigelsen af Zahle-ministeriet allierede Christian 10. sig med sine støtter imod sine kritikere. Ikke kun i det nationale spørgsmål om genforeningen, men også i det mere skjulte motiv i krisen: Spørgsmålet om reguleringspolitikken og dermed også noget så profant som den økonomiske fordeling. Han var blevet part i en sag af ganske banal politisk karakter.

³⁴ Om sædvane og forfatningsret, se Jens Peter Christensen: ”Sædvane og forfatningsret”, *Ugeskrift for Retsvæsen*, afdeling B 1990, s. 321-329.

³⁵ Tage Kaarsted: *Påskekrise*, Jysk Selskab for Historie, 1968, s. 18f. Se også diskussion herom i Erik Rasmussen: *Statslånskrise 1919. En redegørelse for dens forløb, med særligt henblik på folketingsparlamentarismen*, Universitetsforlaget i Aarhus, 1957, s. 108-120. Her påpeges det også, at tidens og eftertidens lærebøger i ”statsforfatningsret ikke har nævnt den [kongens udtalelse, forf.], altså ikke har tillagt den juridisk betydning” (s. 119).

Noget andet er, at kongen antagelig havde læst tendensen i befolkningen korrekt: I den danske befolkning var der givet vis et flertal både imod Zahles sønderjyllandspolitik og for kongens afskedigelse af ham. De Radikale blev halveret ved det folketingsvalg, der fulgte umiddelbart efter Påskekrisen, og det var først og fremmest højrefløjen, der tog gevinsten. Noget sympativalg for Zahle kan man altså dårligt tale om. Dertil kommer, at det slesvigske spørgsmål, på trods af den danske regerings stilfærdige omgang med det siden 1870, var et brændende spørgsmål i befolkningen. At skulle se Istedløvens, Gustav Johannsens og Jens Jessens Flensborg tabt for altid var noget af en kamel at sluge for store dele af befolkningen.

Men ukonstitutionel var kongens ageren ikke. Fra et rent konstitutionelt perspektiv var det langt mere problematisk, at Zahle nægtede at fungere videre, førend en afløser var udpeget. Zahle efterlod dermed kongen uden ansvarlige ministre og uden konstitutionel mulighed for at regere.

Men for en monark, hvis eksistensberettigelse var og er den samlende rolle, var denne indgriben politisk livsfarlig. Kort sagt: Kongen læste sin rolle og situationen forkert, og han begik derfor en politisk dumhed.

1940-1945: Besættelsen

Det hævdes almindeligvis, at Christian 10. fik en lektie af Påskekrisen, der for resten af hans regeringstid vaccinerede ham imod at udøve den politiske indflydelse, som også den nye grundlov af 1915 gav ham mulighed for.³⁶ Der er dog tale om en uretmæssig projektion af det store narrativ om, at Danmark ”indførte” parlamentarisme i 1901 og siden har befundet sig på dydens smalle sti i den henseende og kun med en enkelt skævert som Påskekrisen har gået svinkeærinder i den henseende. At dette er et problematisk synspunkt i perioden 1901-20 er allerede vist. Men også efter Påskekrisen og op til Besættelsen kunne kongen opføre sig ganske frimodigt over for de politiske ledere i forbindelse med regeringsdannelsesprocessen (kongerunderne). Særlig i spørgsmål af forsvarspolitisk og udenrigspolitisk karakter. Han førte således også længere samtaler med fremmede landes udenrigsministre – fx den britiske An-

³⁶ Erik Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej Danmarks historie*, Politikens Forlag, 3. udg., 1978, s. 233; Knud J.V. Jespersen: *Rytterkongen*, Gyldendal, 2007, s. 311; Bo Lidegaard: *En fortælling om Danmark i det 20. århundrede*, Gyldendal, 2011, s. 104.

thony Eden i 1934 – uden statsministeren eller udenrigsministerens tilstedeværelse.³⁷ Igen er det dog vigtigt at fastholde, at der måske nok fra politisk hold kunne være bekymringer over denne ageren – særlig Det Radikale Venstre havde ikke høje tanker om kongens politiske kløgt – men det blev aldrig italesat som et konstitutionelt problem.³⁸ Det syntes at være anerkendt som kongens ret.

Mest karakteristisk er dog, at statsminister Stauning og udenrigsminister P. Munch som den naturligste ting i verden mødtes med kongen på dennes arbejdsværelse den 9. april 1940 om morgenen, da Tyskland var i færd med at besætte Danmark. Til stede var også forsvarsminister Alsing Andersen og cheferne for hæren og søværnet og i øvrigt også kronprins Frederik. Mødet fandt vel at mærke sted på den radikale udenrigsministers initiativ og i forståelse med statsministeren. Fra politisk hold blev kongen altså også ved denne lejlighed anset som en del af regeringen, ikke mindst i denne afgørende stund med dybe udenrigspolitiske implikationer – ja, i en situation hvor statens og nationens overlevelse syntes at stå på spil. Drøftelserne, som de er refereret i en række kilder, viser også kongen som en aktiv part i de overvejelser, der ledte frem til beslutningen om at kapitulere.³⁹

Hvor kongen således 9. april så at sige var indbudt i kredsen af beslutningstager af ministeriets to ledende mænd, så tog han på eget initiativ en mere aktiv rolle i den regeringskrise, der var under opsejling i løbet af juni 1940. Stærke kræfter på den politiske højrefløj – særlig omkring det store erhvervsliv og dele af Det Konservative Folkeparti uden for dettes rigsdagsgruppe – ønskede en regeringsomdannelse med færre ”politiske ministre”, det vil sige valgte politikere med sæde i Rigsdagen. Under indtryk af de massive tyske fremrykninger på fronterne ønskede disse kræfter, at stå stærkt over for Tyskland med ministre, der ikke var plettet af det demokrati, som Det Tredje Rige foragtede. Tankegangen var, at Tyskland ville have mere respekt for teknokratiske eksperter, der vidste hvad de havde med at gøre, frem for politikere, der gjorde sig i stemmekøbspolitik og opportunisme, men i øvrigt ikke rigtig havde forstand på noget som helst – som det blev formuleret med usminket demokratiforagt. Christian 10. lånte disse kredse mere end et øre. Han kunne godt se,

³⁷ Bo Lidegaard, *Overleveren. Dansk udenrigspolitik historie*, Gyldendal, 2003, s. 285f.

³⁸ Viggo Sjøqvist: *Peter Munch Manden. Politikeren. Historikeren*, Gyldendal, 1976, s. 89.

³⁹ Claus Bundgård Christensen, Joachim Lund, Niels Wium Olesen og Jakob Sørensen: *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-1945*, 5. rev. udg., Informations Forlag, s. 100.

det havde noget for sig. Han lagde derfor pres på Stauning med blandt andet ønsket om at få diplomaten Erik Scavenius i stedet for politikeren P. Munch, der i brede dele af offentligheden blev anset for at bære hovedansvaret for besættelsen 9. april. Stauning var dels ikke uinteresseret i at slippe af med Munch, men frygtede også, hvilke kræfter det kunne udløse, hvis han ikke imødekom kongens og de mere skjulte grupperinger i erhvervslivet og Det Konservative Folkepartis ønsker. Derfor blev regeringen med Rigsdagens godkendelse omdannet 8. juli 1940 med udnævnelsen af tre ”upolitiske ministre”, heriblandt Erik Scavenius.⁴⁰

Kongen synes på ny at være på nippet til at omdanne regeringen i november 1940 – i høj grad under påvirkning af de samme kræfter fra erhvervslivet som i sommeren 1940. Nu var det imidlertid en omdannelse uden Rigsdagens medvirken, som spøjte. Her formåede Stauning dog med en snarrådig indgriben at forhindre kongen i at lykkes med sit forehavende – eller at blive redskab for det store erhvervslivs bestræbelser. Under indtryk af, at de danske nazister også pressede på for en regeringsomdannelse uden om Rigsdagen, afæskede statsministeren kongen et tilsagn om at måtte henvise til kongen i en tale dagen efter i Rigsdagen. Her sagde Stauning: “Rigsdagen kan ikke lukkes ude fra deltagelse i dannelsen af et ministerium, og der er ingen i den samlede regering – heller ikke kongen – som nærer noget ønske om at handle uden om Rigsdagen.”⁴¹ Ud over at ordene repræsenterede en behændig politisk manøvrering fra Staunings side, bemærker man i øvrigt, at kongens forfatningsmæssige ret til at bestemme regeringens sammensætning indirekte anerkendes, ligesom kongens rolle *i selve den samlede regering* direkte præciseres.

Kongen fortsatte med at spille en betydningsfuld politisk rolle under besættelsen, indtil han på grund af sygdom efterhånden svækkedes. Det hang ubetvivleligt sammen med den karakter af udenrigspolitisk krisetilstand, som krigsårene var, og som der var tradition for i særlig grad var et legitimt område for kongen at operere på. Det var nu langt fra altid, fordi han selv søgte den rolle. Han blev i mange situationer også skubbet foran af politikerne som nationalt symbol og samlende figur – ligesom han af visse politikere blev vurderet til at have en vis gennemslagskraft over

⁴⁰ Claus Bundgård Christensen, Joachim Lund, Niels Wium Olesen og Jakob Sørensen: *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-1945*, 5. rev. udg., Informations Forlag, s. 180ff.

⁴¹ Claus Bundgård Christensen, Joachim Lund, Niels Wium Olesen og Jakob Sørensen: *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-1945*, 5. rev. udg., Informations Forlag, s. 223-226, citatet s. 225; Jakob Kyrilm Meile: *Højgaardkredsen 1940*, speciale Københavns Universitet 2005.

for de miljøer i det danske samfund, som ikke satte demokratiet synderligt høj, og hvis tillid til styreformen yderligere var blevet svækket med den næsten kampløse overgivelse 9. april. Her kunne politikerne låne en autoritet hos kongen, som de ikke selv var i nærheden af at have. Således bragte udenrigsminister Erik Scavenius kongen i spil som potentiel selvstændig politisk kraft under den såkaldte Telegramkrise i efteråret 1942. Tyskerne krævede nu direkte og for første gang en omdannelse af regeringen i mere tyskvenlig retning. Det var en næsten umulig kamel for de demokratiske politikere at sluge, at det demokrati – de aldrig forsømte en lejlighed til at hylde under besættelsen – skulle sættes ud af kraft af direkte tysk indgriben i regeringsdannelsen. Udenrigsministeren nævnte da i fortrolige politiske drøftelser, at kongen jo i fuld overensstemmelse med grundloven kunne danne en regering uden om Rigsdagen. Altså underforstået: At Rigsdagen kunne slippe for ansvaret, hvis man kunne lokke kongen til at påtage sig det. Da denne mulighed blev drøftet i en af partigrupperne på Rigsdagen, blev det dog fremhævet, om ”Kongen er modtagelig for dette Synspunkt vides altsaa ikke”.⁴² Det var kongen i øvrigt nok næppe på dette tidspunkt af besættelsen. Det ville Christian 10. vide var en umulig position at sætte sig selv og monarkiet i.

Det blev nu heller aldrig aktuelt. Der blev indgået en slags kompromis mellem den danske og den tyske side. Erik Scavenius blev statsminister, som tyskerne ønskede, men en række af de vidtrækkende krav – som f.eks. nazistiske ministre – blev afværget. Rigsdagen godkendte den nye regering. Det gjorde kongen i sagens natur også. Det var jo ham, der forestod udnævnelsen. Som det sig hør og bør i henhold til grundloven.

Afsluttende bemærkninger

Formålet med denne artikel har været at demonstrere, at den parlamentariske udvikling netop var en udvikling, og at den ikke skete på baggrund af en grundlov, hvor det var indlysende, at kongen ikke skulle spille en politisk rolle. Grundloven muliggjorde i høj grad den opfattelse hos både konge og folk, at monarken havde en ret, måske endda ligefrem en pligt, til at deltage aktivt i ministerudnævnelserne, og gen-

⁴² Tale af Vilhelm Buhl til den socialdemokratiske rigsdagssgruppe 4.11.1942, kasse 19, i H.C. Hansens arkiv, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

nem de valgte nedslag har vi søgt at vise, at kongens deltagelse i denne forbindelse og andre centrale regeringsanliggender blev betragtet som naturlig, selv fra radikale og socialdemokratiske regeringer, et betragteligt stykke op i 1900-tallet. Den udvikling, der skete henover grundlovens første hundrede virkeår, var ændringer, der skete på baggrund af både konkrete politiske enkeltsager eller en legitimitetsforskydning, der gjorde kongens direkte magtudøvelse mere problematisk. Dermed er det også en kraftig overvurdering af Systemskiftet i 1901, når det tidsnok hævdes, at der her er tale om indførelse af parlamentarisme og dermed også det rent ceremonielle kongedømme.

Det hedder normalt i statsretslitteraturen, at parlamentarismen blev indskrevet i grundloven i 1953.⁴³ Ikke desto mindre er det en sandhed med modifikationer. Det, der skete i 1953, var, at man indførte paragraffen om, at en minister ikke kunne blive siddende, hvis Folketinget havde udtrykt mistillid til vedkommende, og at hele ministeriet måtte gå af, hvis Folketinget udtalte sin mistillid til statsministeren. Paragraffen begrænser derimod ikke formelt kongens ret til at udnævne eller afskedige, men dikterer kun, at et ministerium skal afskediges, hvis Folketinget positivt har stillet sig imod det. Denne statsretlige form benævnes ”negativ parlamentarisme” og dermed var og er parlamentarismen fortsat primært drevet af den statsretlige sædvane, som dikterer, at regenten udpeger et ministerium, som et folketingsflertal forventes at stille sig bag for at forhindre, at det møder et mistillidsvotum, så snart det forestiller sig for Folketinget. Det er det sidste, ikke det første, paragraffen stadfæstede i grundloven.

Det er imidlertid ikke kun de forfatningsmæssige forhold og forandringerne heri, der har bestemt forholdet mellem monarkiet og det partipolitiske system. Som gennemgangen her har vist, spiller sædvane, tradition og institutionernes politiske legitimitet en betydelig rolle, ligesom personerne i rollerne – ikke mindst monarken selv – kan have afgørende betydning. Frederik 7. var politisk uinteresseret og blandede sig kun – og da noget abrupt – når han følte at hans gode forhold til befolkningen krævede det. Christian 9., Frederik 8. og Christian 10. mente alle uden tvivl, at det var deres pligt at engagere sig i den politiske proces, men gjorde det under for-

⁴³ Se f.eks. det autoritative værk Jens Peter Christensen, Jørgen Albæk Jensen og Michael Hansen Jensen: *Dansk statsret*, 3. udgave, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2020, s. 67.

skellige vilkår og med forskelligt udgangspunkt, hvilket også påvirkede den måde, deres ageren i samtiden blev betragtet på. Det stod anderledes til med Frederik 9. Han var langt mindre interesseret i at spille en politisk rolle. Dels bestemt af sit gemyt, men også, fordi han forstod, at udviklingen gik i den retning. Som statsminister Jens Otto Krag skrev i sin dagbog, efter at han i december 1971 hørte, at Frederik 9. var syg: ”Kongen er en flink mand, vellidt og velmenende, uden politiske tanker og uden lyst til at bruge mere af sin eller vores tid på de nødvendige funktioner end nødvendigt. Vi har statsråd, der varer mindre end 20 minutter. Og han er stabil i humør og omgangstone. En ny dronning kan blive vanskeligere i samarbejdet. Hun er desuden politisk vidende, hvilket ikke nødvendigvis er en fordel”.

Frederik døde kort efter i januar 1972. Jens Otto Krag havde fat i noget. Meget tyder på, at kongehuset nu med Margrethe 2. som dronning syntes, at Krag blev rigeligt selvrådende, da han i et virtuost stunt gik af i oktober 1972 og egenhændigt bestemte, at Anker Jørgensen skulle efterfølge ham som statsminister. Alt sammen foregik uden dronningerunde eller på anden vis nævneværdig inddragelse af kongehuset. Andre måtte imidlertid bøde for Krags egenrådighed. Det blev udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen og finansminister Henning Dyremose, da de ved Poul Schlüters afgang i forlængelse af Tamilsagen i januar 1993 forsøgte at gøre Krag kunststykket efter ved at holde liv i KV-ministeriet via en manøvre, hvor de gjorde nummer to i ministerrangordenen, Uffe Ellemann-Jensen, til konstitueret statsminister, som umiddelbart efter skulle overlade tøjlerne til Henning Dyremose. Men kongehuset satte hælene i. På Amalienborg var det opfattelsen, at ministeriet havde mistet sit flertal, og derfor ville de ikke acceptere en regeringsomdannelse uden forudgående dronningerunde. Sådan blev det, og kongehuset fik også ret i, at flertallet var skiftet til fordel for et Poul Nyrup Rasmussen-ministerium. Marianne Jelved stod i øvrigt ikke tilbage for at anvende den også her tvivlsomme beskrivelse ”statskup,” når hun beskrev Ellemann og Dyremoses manøvrer.⁴⁴

Vi lever stadig i et konstitutionelt monarki. Styreformen er indskrænket-monarkisk.

⁴⁴ Niels Wium Olesen: *Poul Schlüters tid. De danske ministerier*, Gads Forlag, s. 543ff.

Krigen for Middelhavet

Hannibal Barca og den Kartaginiensiske hær

Af Mickkel Falch-Rosenberg

1: Indledning.

Den kartaginiensiske feltherre Hannibal Barca (247-183 f.Kr.) indledte sin invasion af Italien i 218 f.Kr., hvilket blev startskuddet på den anden puniske krig (218-201 f.Kr.). Konflikten havde været forårsaget året forinden, hvor Kartago havde erobret den romersk allieret bystat Saguntum i Spanien, hvilket havde ledt til gensidige krigserklæringer imellem de to supermagter. Således begyndte en af antikkens mest destruktive krige, hvori man oplevede et uset tab af menneskeliv og materiale i Middelhavsområdet.

Min artikel vil arbejde ud fra problemformuleringen:

Hvor effektive var de store folkeslag, som indgik i den kartaginiensiske hær under den anden puniske krig, og hvilken indvirkning havde Hannibal Barca på krigens oprindelse og forløb?

Min artikel vil adskille sig fra den konventionelle forskning om den anden puniske krig, og præsentere en mere nuanceret skildring af Hannibal og den kartaginiensiske hær. Den vil således forholde sig kritisk til de antikke værkers udsagn, herunder måden de beskriver krigen og dens aktører

2: Kildemateriale.

Denne artikel anvender den komparative analysemetode som sit metodiske grundlag, hvilket vil blive anvendt til at sammenligne de relevante udsagn, som optræder i den inddragede sekundærlitteratur og kildemateriale. Artiklen vil derfor kun behandle de dele af krigen, som Hannibal havde en indvirken på, og de større folkeslag som indgik i den kartaginiensiske hær under krigen, med dets anvendte kildemateriale værende af Polybius og Titus Livius.

Den græske historiker Polybius skrev om den romerske republikks ophøjelse til supermagt, hvortil min artikel vil anvende dele af hans 18 binds værk "Ἱστορία", som dækker perioden 264-167 f.Kr. Heri beretter Polybius om krigens udfoldelse,

og tager sit narrative udgangspunkt i en alvidende fortæller, som både behandle de militære og samfundsrelevante aspekter i den anden puniske krig. Iblandt det bevarede kildemateriale er Polybius vores primære kilde til den anden puniske krig, idet han er den mest samtidigt bevarede kilde, hvis udsagn sandsynligvis er blevet forsøgt opbygget på samtidige kildeudsagn. Imidlertid må man også anskue det erindringsfællesskab, som Polybius indgår i, da kulturarvstendenser, såsom skildringen af romersk suverænitet og moralsk opretholdelse præger værkets narrativ. Dennes indvirken er dog svær at anslå, da vi ikke besidder nogle ikke-romerske kilder om konflikten, og derfor ikke kan udlede det romerske erindringsfællesskabs aktuelle virken på værket.

Den romerske historiker Titus Livius skrev om den romerske republiks historie imellem 753-9 f.Kr., hvortil min artikel vil anvende bøgerne 20-30 fra hans hovedværk "Ab Urbe Condita", som dækker den anden puniske krigs forløb. I disse bøger beretter Livius om krigens handlingsforløb, hvorunder han tager sit narrative udgangspunkt i Hannibal Barca, og hans felttog imod den romerske republik, med Hannibal tilsyneladende værende værkets hovedperson. Det skal dog nævnes, at Hannibal ikke er den eneste aktør, som Livius tager sit narrative udgangspunkt fra, men derimod den primære siden nogle dele bliver fortalt fra andres perspektiv, heriblandt Publius Cornelius Scipio Africanus. Siden Livius levede i århundredet efter den anden puniske krig, kan man udlede, at værket er en ikke-samtidig andenhåndskilde til konflikten, og at dets observationer er blevet nedskrevet eller genfortalt, fremfor observeret af Livius selv. Ligesom Polybius værk, indgår Livius værk også i det romerske erindringsfællesskab, med flere underliggende kulturarvstendenser.

3: Forskningsoversigt.

Siden vi ikke besidder nogle neutrale eller kartaginiensiske kildetekster om den anden puniske krig, har forskningen om denne konflikt været skrevet ud fra romerske kilder, som traditionelt har ledt til en ensidig forståelse, der først rigtigt er blevet udfordret indenfor de seneste årtier.

Iblandt de konventionelle sekundærlitterære værker som er skrevet med en romersk synsvinkel, er *The Punic Wars* af Nigel Bagnall. Denne monografi genfortæller de puniske kriges handlingsforløb, men indeholder også en række pro-romerske tendenser, heriblandt måden Bagnall understreger, at Hannibal orkestrerede

eskaleringen imellem Kartago og Rom i mellemkrigstiden 241-218 f.Kr. En overbevisning som fremgår i værker med et romersk narrativ, hvor krigens udbrud almindeligvis bliver omtalt som forårsaget af Hannibal. For at understøtte sin genfortælling inddrager Bagnall flere antikke værker, herunder Polybius, Livius og Appians beretninger om den anden puniske krig.

Til forskel er der de forskningsværker, som behandler den anden puniske krig fra en kartaginiensisk synsvinkel, heriblandt *The Second Punic War A Reappraisal* af Tim Cornell, Boris Rankov og Phillip Sabin. En monografi som behandler flere emner indenfor den anden puniske krig, herunder krigens årsag, Hannibals handleevne og forskellen imellem soldater og stammekrigere, hvortil den tager en meget kritisk stillingtagen til de antikke kilders pro-romerske narrativ. En kildekritisk tilgang som muliggøre en ny forståelse indenfor emnet, men indimellem leder til teorier uden et reelt grundlag, for at fremme et narrativt standpunkt.

Slutteligt er der de forskningsværker, som undersøger de puniske krige fra begge perspektiver, heriblandt *The Fall of Carthage* af Adrian Goldsworthy. I denne monografi behandles de puniske krige, men hovedsageligt den anden puniske krig, hvilket både bliver gjort fra en romersk og kartaginiensisk synsvinkel. En mere fyldestgørende behandling af de puniske krige end øvrige forskningsværker, der kun beskuer krigen fra en romersk eller kartaginiensisk synsvinkel.

4: Empirisk behandling af den kartaginiensiske hær.

Kartago havde været den dominerende regionalmagt i det vestlige Middelhav ved starten af det tredje århundrede f.Kr., men måtte efter nederlaget i den første puniske krig genoverveje dets magtposition og militære kapaciteter overfor et ekspanderende Rom.

4.1: Det kartaginiensiske folk.

Selvom Kartagos rivalisering med Rom og militære genoprustning i mellemkrigstiden 241-218 f.Kr. ledte til store omvæltninger, vedblev visse aspekter af den kartaginiensiske hær uforandret. Deriblandt var de kartaginiensiske fuldborgere, som kun skulle gennemgå aktiv militærtjeneste, hvis deres hjemby blev angrebet, og alt muligt mandskab skulle bidrage til forsvaret af byen. I sådan et tilfælde blev de anvendt som tungt infanteri og udrustet med skjolde og spyd, men menes ikke desto mindre at have været en ineffektiv kampstyrke, hvilket Goldsworthy mener skyldes en mang-

lende krigserfaring og kamptræning. Siden de kartaginiensiske fuldborgere sjældent blev anvendt i store omfang, agerede de sandsynligvis mest som et supplement til de kartaginiensiske byer og koloniers forsvar under fjendtlige angreb og plyndringstogter. Derudover var Kartagos regelmæssige brug af krigselefanter fra Indien og Afrika, der under den anden puniske krig bl.a. blev brugt som terrorinstrumenter overfor fjendens soldater. De fungerede også som tungt kavaleri på slagmarken, og kunne nedtrampe fjendens soldater under fremrykning. Denne anvendelse var dog risikabel, siden elefanterne kunne blive paniske og angribe deres kartaginiensiske ejere. Et problem som blev løst kort inden den anden puniske krig, da den kartaginiensiske kommandør Hasdrubal Barca indførte en regel om, at de kartaginiensiske elefantførere skulle udstyres med en hammer og mejselformet blad der kunne slås ned i elefantens rygrad og aflive dyret.

4.2: Kartaginiensiske lejesoldater fra Nordafrika.

Siden Kartago ikke ønskede at risikere sin egen befolkning, bestod størstedelen af de kartaginiensiske hære af udenlandske soldater, en tendens som især kom til udtryk efter den første puniske krig, hvor Kartago genopbyggede sit militær. Kartagos soldater blev almindeligvis rekrutteret igennem allierede bystater, lejesoldatskontraktører og tvangsrekruttering fra det kartaginiensiske aristokratis godser. Iblandt de udenlandske soldater som Kartago rekrutterede var soldaterne fra nutidens Libyen, hvis indsats i de puniske krige, sidenhen markerede dem som de mest stedfaste og disciplinerede soldater i den kartaginiensiske hær. Ulig de kartaginiensiske fuldborgere var de let udrustet, ofte kun udstyret med et rundt eller ovalt skjold samt et kyras af linned og en simpel hjelm. Disse soldater var almindeligvis bevæbnet med et langt spyd. De foretrak at kæmpe i tætte formationer, heriblandt deres kavalerister som var optrænet i offensiv krigsførelse, specielt i chokkrigsførelse, hvilket muliggjorde kontrollerede kavalerifremstød på slagmarken.

Derudover indlemmede Kartago også soldater fra de numidiske kongeriger, der især forsynede dem med kavalerister. De var let udrustet, og red uden sadel og bidsel, og var bevæbnet med kastespyd og udrustet med runde skjolde. De numidiske kavalerister forsøgte at undgå nærkamp med fjenden, og Goldsworthy påpeger, at de kun ville kæmpe imod fjenden i nærkamp, hvis de var sikre på at sejre. Derudover forsynede de også Kartago med infanterister, spydkaseter som almindeligvis var

bevæbnet med kastespyd og udrustet med de samme runde skjolde, som de numidiske kavalerister.

4.3: Kartaginiensiske lejesoldater fra Europa.

Kartago anvendte også soldater fra Europa, heriblandt Spanien, hvorfra man rekrutterede infanteri og kavaleri i mellemkrigstiden og under den anden puniske krig. Heriblandt modtog Kartago tungt udrustet infanteri, der var udrustet med et tungt kastespyd og kropsskjold, samt bevæbnet med et tungt kastespyd og sværd. De foretrak at kæmpe i tætte falanksformationer, hvor de kunne udnytte deres tunge udrustning og bevæbning mest muligt. Derimod var det lette infanteri udrustet med et lille rundt skjold og bevæbnet med adskillige lette kastespyd. Endvidere modtog Kartago også kavalerister fra Spanien, en udisciplineret kampstyrke som kun kunne udføre simple handlinger, såsom at ride imod fjenden ved størst mulig hastighed og håbe på det bedste.

Iblandt de mange folkeslag som Kartago indlemmede i sine hære, kan man også anskue de galliske stammekrigere. De var meget let udrustet, med det galliske infanteri almindeligvis kun udstyret med et skjold, eftersom hjelme og kyras udrustning var begrænset til den galliske overklasse. De var dog godt bevæbnet, normalt med kastespyd og et langt sværd. De galliske stammekrigere foretrak at angribe fjenden i et overlegent antal, og overvælde fjenden igennem numerisk overlegenhed, men ville hurtigt miste modet og flygte hvis kampen trak ud. Galliske kavalerister agerede ligesom dem Kartago rekrutterede i Spanien, siden de også var en udisciplineret kampstyrke, hvis foretrukne strategi ligeså var at ride direkte imod fjenden med størst mulig hastighed.

5. Analyse og diskussion af den kartaginiensiske hær.

5.1: Det kartaginiensiske folk.

De kartaginiensiske fuldborgere bliver flere gange nævnt i de antikke værker, herunder i Polybius værk, hvor han bemærker sig deres inkompetence og manglende mod til at støtte de kartaginiensiske lejesoldater. En kritisk stillingtagen som også kan ses i Bagnalls monografi, hvor han også bemærker deres ineffektivitet i aktiv krigsførelse og pointerer, at Kartago aldrig anvendte dem i et stort omfang. Endvidere beretter Livius også om, hvordan de indimellem flygtede fra slagmarken ved synet af fjendens soldater. Så selvom de kartaginiensiske fuldborgere tjente som nogle af Karta-

gos eneste tungt udrustet infanterister, syntes både antikke og moderne historikere, at være enige om deres ineffektivitet og ringe kampværdi. I relation til det kartaginiensiske folkeslags effektivitet i den anden puniske krig, må man også anskue brugen af kartaginiensiske krigsefanter, hvortil Livius bl.a. beretter om, hvordan de spredte panik blandt romerske kavalerister under slaget om Trebia i 218 f.Kr. En brug som også bliver bemærket i Bagnalls monografi, hvor han også påpeger krigsefantens implementering som skrækinstrument, og deres store indflydelse indtil effektive modstrategier blev udviklet. En pointe som også kan ses i Polybius værk, hvori han beretter om deres brug som levende våben på slagmarken i de puniske krige "The maniples (...) knocked down and trampled upon (...) followed by a general rout". Denne råstyrke var dog en dobbeltægget klinge, hvortil Goldsworthy pointerer, at paniske krigsefanter kunne nedtrampe kartaginiensiske soldater, såvel som romerske. Krigsefanterne fungerede dermed både som levende krigsmaskiner og skrækinstrumenter, der indtil man udviklede effektive modtræk til dem, sandsynligvis udgjorde den største kartaginiensiske trussel på slagmarken, omend for begge sider hvis dyret løb løbsk. Den romerske stereotype om den feje kartaginiensiske soldat syntes dermed ikke ubegrundet, siden de tilsyneladende ikke var særligt kampdygtige i de puniske krige, omend dette sandsynligvis er blevet overdrevet i de antikke værker, for at understrege en romersk suverænit.

5.2: Kartaginiensiske lejesoldater fra Nordafrika.

Soldaterne som Kartago rekrutterede fra nutidens Libyen var tilsyneladende mere standhaftige end de kartaginiensiske fuldborgere, hvortil Goldsworthy bemærker, at de sandsynligvis var de mest standhaftige soldater i den kartaginiensiske hær. En kvalitet som også bliver berørt i Polybius værk, hvor han under slaget om Cannae i 216 f.Kr. bemærkede sig, hvordan de formåede at holde romerne tilbage langs hærens flanker, mens galliske og spanske stammekrigere blev skubbet tilbage. Polybius beretter også om, hvordan de under slaget om Cannae formede "a crescent-shaped formation (...) growing thinner as it was prolonged", som muliggjorde omringningen af den romerske hær under selvsamme slag. En forståelse som overordnet set også kommer til udtryk i Livius værk, omend han beretter om, at "Romerne trængte på (...) uden at møde modstand til reserven af afrikanere". Derimod mener moderne historikere, herunder Bagnall, at soldaterne som Kartago rekrutterede fra nutidens Libyen, var nogle af de mest hærdede soldater i den kartaginiensiske hær. Grundet

denne overordnet enighed imellem antikke og moderne historikere, må man formode, at de sandsynligvis var standhaftige og velorganiserede soldater, samt en effektiv kampstyrke. Omend Livius syntes at have undervurderet dem, så er dette en almen tendens i antikke værker, hvilket også bliver bemærket af Goldsworthy, der pointerer, at det var en begrundet, men overdrevet fordom. Siden Livius er den eneste, som beretter om de afrikanske reservesoldaters feje optræden under slaget ved Cannae, som kunne skyldes hans værks motiv, syntes den romerske stereotype om den modstandssvage afrikanske soldat ikke sandfærdig.

Iblandt de folkeslag som indgik i den kartaginiensiske hær i den anden puniske krig, syntes de numidiske soldater at have været de mest specialiseret kavalerister, som Hannibal kunne feltsætte under invasionen af Italien. Hvortil Polybius bemærker, hvordan de under slaget ved Cannae kunne “retreat without difficulty (...) faced about again and charged”. En specialiseret krigsførelse som også bliver nævnt i Goldsworthy’ monografi, hvor han også omtaler den numidiske brug af falske tilbagetog og exceptionelle kavaleri i den anden puniske krig. Livius beretter også om, hvordan de numidiske kavalerister kunne kæmpe som infanterister under slaget ved Cannae, hvor de foregav at overgive sig til romerne, for så at trække skjulte våben og angribe ”Romerne bagfra (...) de forårsagede et umådeligt mandefald (...) og forvirring”. Livius skriver også om, hvordan de numidiske kavalerister hærgede deres omgivelser under marchen i Central- og Syditalien, hvor de ”huggede Folk ned i Hobevis (...) Frygt, de forårsagede havde et langt større omfang”. En gøren som Bag-nall også skriver om, inden han bemærker, at Kartago modtog sine bedste kavalerister fra de numidiske kongeriger, og at ”there was no other cavalry on the battlefield that could match them”. Grundet denne enighed imellem antikke og moderne historikere kan man udlede, at de numidiske soldater sandsynligvis besad en stor militær kunnen, især på hesteryg. Ikke desto mindre er der visse uoverensstemmelser imellem de antikke værkers udsagn om dem, siden Polybius bl.a. ikke beretter om, hvordan de numidiske kavalerister kæmpede til fods under slaget ved Cannae. Dog syntes der at være en enighed om, at de numidiske kavalerister var nogle af de mest kampfærdige i den kartaginiensiske hær og middelhavsområdet. Selvom den romerske stereotype om de numidiske kavaleristers overlegenhed stemmer overens med den moderne opfattelse af dem, bliver den romerske skildring af et intrigant og nådesløst folkefærd ikke opbakket i de moderne forskningsværker. Den romerske stereotype

syntes derfor at portrætter dem mere umoralske og nådesløse, end de sandsynligvis var under konflikten.

5.3: Kartaginiensiske lejesoldater fra Europa.

Selvom de spanske stammekrigere bliver skildret som mindre metodiske end de numidiske soldater, er der en overordnet enighed om, at de var talentfulde, omend uorganiserede krigere. Heriblandt kan man anskue Livius værk, hvor han bemærker, at de spanske stammekrigere under slaget om Ager Falernus var velegnet til krigsførelse i bjergterræn, hvor de ”med lethed i et slag af denne art tog luven af en fjende”. En krigskunst som også bliver nævnt i *The Second Punic War A Reappraisal*, hvor det også fremgår, at de spanske stammekrigere dedikerede sig til krigsførelse og kæmpede med stor entusiasme, omend deres loyalitet lå hos dem der kunne opfylde deres umiddelbare behov. En tilbøjelighed som også kommer til udtryk i Livius værk, hvor han bemærker, at nogle hundrede spanske stammekrigere efter en intern strid deserterede fra den kartaginiensiske hær og lod sig hverve hos romerne. En tilsyneladende utilregnelighed som også bliver berørt i Bagnalls monografi, hvor han pointerer, at de spanske stammekrigere var ”of temperamental disposition and at times loyalty”. Desto videre bemærker Bagnall sig også, at de spanske stammekrigere var ”experts at guerilla warfare (...) not the best suited to set-piece battles of prolonged intensity”. En ulempe som også bliver berørt i *The Second Punic War A Reappraisal*, hvor man påpeger, at de spanske stammekrigere manglede den samme disciplin og professionalisme som rigtige soldater i denne periode. I forlængelse af dette, pointerer Cornell også måden de romerske legionærer kæmpede i samarbejde med hinanden, mens stammekrigere favoriserede en mere individualiseret krigsførelse, hvor den enkelte forsøgte at markere sig på slagmarken, fremfor en samlet indsats. Det kan således udledes, at de spanske stammekrigere almindeligvis besad en tvivlsom loyalitet, men ikke desto mindre udmærkede sig i konflikten, hvor deres talentfulde, men udisciplinerede krigsførelse bl.a. muliggjorde guerillakrig; omend de var underlegne overfor mere disciplinerede soldater i åben kamp.

Den romerske stereotype om den spanske stammekriger syntes dermed ikke ubegrundet, siden antikke og moderne historikere er enige om, at de generelt var mindre loyale og disciplineret end de fleste. Til gengæld mener moderne historikere også, at de antikke værker bevidst underspillede deres militære kunnen, for at forstærke denne stereotype. Den romerske stereotype har derfor måske ret i sine anta-

gelsler om de spanske stammekrigere, men overdriber også disse kendsgerninger til et urealistisk omfang.

Ulig de spanske stammekrigere blev gallerne anset som generelt illoyale og utilregnelige lejesoldater i de antikke værker, hvortil Livius beretter om, at gallerne havde ”grebet til våben (...) udsigt til bytte og plyndringer (...) flyttede de deres had fra Romerne over på Hannibal”. Et aspekt som også kommer til udtryk i Polybius værk, hvor han pointerer, at de galliske stammekrigere tilsluttede sig Hannibal for at plyndre i Italien. Ikke desto mindre mener moderne historikere, at denne illoyalitet er stærk overdrevet, hvoriblandt Bagnall mener, at de galliske stammekrigere tilsluttede sig Hannibal ”to fight against their traditional enemies, the Romans” fremfor en følelse eller forståelse af loyalitet. En anden ulempe var den manglende disciplin, som også prægede de galliske stammekrigere, en manglende professionalisme som både antikke og moderne historikere har bemærket sig. Dette kommer bl.a. til udtryk under slaget ved Cannae, hvor Livius beretter om, at romerne brød igennem de galliske linjer og ”i et stræk brød midt ind i slagordenen igennem denne skare, der flygtede i blind rædsel”. De galliske stammekrigere havde tilsyneladende også en ringere udholdenhed end de andre folkeslag, som indgik i den kartaginiensiske hær, hvilket både Polybius og Livius beretter om, heriblandt under overgangen af Arno floden, hvor gallerne bl.a. ikke havde ”megen modstandskraft overfor sådanne anstrengelser”. Et aspekt som også kommer til udtryk i *The Second Punic War A Reappraisal*, hvor man også konkluderer, at de galliske stammekrigere havde en mindre udholdenhed end de andre folkeslag, som indgik i den kartaginiensiske hær, og at ”their lack of endurance (...) meant that they had a rather brittle quality”. På grund af uenigheden imellem antikke og moderne historikere omkring de galliske stammekrigeres loyalitet, må man anskue dette emne med en forbeholdt varsomhed. Ikke desto mindre er der en enighed om, at de galliske stammekrigere ikke besad den samme disciplin eller udholdenhed som de andre folkeslag i den kartaginiensiske hær, hvilket utvivlsomt gjorde dem til en mindre brugbar kampstyrke, der uden muligheden for at plyndre mistede loyaliteten til den feltherre de tjente. Selvom der er en uenighed imellem antikke og moderne historikere om, hvorvidt gallerne generelt udgjorde en mindre loyal kampstyrke, end de øvrige folkeslag som indgik i den anden puniske krig, syntes den romerske stereotype om de galliske stammekrigere umiddelbar sandfærdig. Imidlertid mener moderne historikere også, at antikke værker bevidst har

undervurderet de galliske stammekrigere for at forstærke denne stereotype. Selvom den romerske stereotype derfor har sine rødder i virkeligheden, har de antikke kilde-tekster sidenhen overdrevet de galliske stammekrigeres ulemper i et urealistisk omfang.

6. Empirisk behandling af Hannibal Barca.

Under den anden puniske krig ledte Hannibal Barca den kartaginieniske invasion af den italienske halvø, hvorfra vi har størstedelen af vores viden om den kartaginiensiske hær i denne periode.

6.1: Hannibal Barca i Spanien 221-220/219 f.Kr.

Efter nederlaget i den første puniske krig forsøgte Kartago at genopbygge sin territoriale integritet ved at underlægge sig nye landområder i Spanien. Da Hannibal overtog kommandoen over det kartaginiensiske militær i Spanien (221 f.Kr.), påbegyndte han selv en række felttog i det centrale og nordlige Spanien. Under disse felttog oprettede Barca dynastiet en masse forbindelser med de spanske stammer, hvilket Goldsworthy mener medvirkede til den store spanske deltagelse i den anden puniske krig, og påpeger at de var loyale overfor feltherrerne i Barca dynastiet fremfor Kartago. Ikke desto mindre rekrutterede Kartago omfattende mængder af unge mænd i Spanien, hovedsageligt fra de provinser som Barca dynastiet administrerede over. En udvikling som Goldsworthy pointerer genstartede den militære rivalisering imellem Kartago og Rom, samt Kartagos evne til at forsvare sine territoriale besiddelser i middelhavsområdet. Desuden udvandt Hannibal også store rigdomme igennem sine succesfulde felttog i Spanien, som han brugte til at finansiere vedligeholdelsen og udvidelsen af den kartaginiensiske militærtilstedeværelse i Spanien.

6.2: Hannibal Barca i Italien 218-203 f.Kr.

Ved den anden puniske krigs udbrud beordrede Hannibal at befæste Kartagos besiddelser i Nordafrika og Spanien, hvilket ledte til store troppebevægelser på tværs af de kartaginiensiske landbesiddelser i 218 f.Kr. Imens dette skete, var Hannibal i Spanien, hvor Kartago koncentrerede sine ressourcer til invasionen af Italien, og ifølge Livius samlede Hannibal en invasionsstyrke på 12.000 kavalerister og 90.000 infanterister.

Da Hannibal begyndte invasionen af Italien i 218 f.Kr., undgik han langtrukne belejringer imod byer og stammer, men førte i stedet for dyrekøbte stormløb, da han agtede at krydse Alperne inden året var omme. Han undgik også unødvendigt tidskrævende slag, heriblandt undgik han en konfrontation med den romerske general Publicus Cornelius Scipio, hvis rytteri havde angrebet hans fortropper nær Rhône. Det blev dog aldrig en uansvarligt skyndet march, og Hannibal udviste forsigtighed, når han måtte forlade sig på de lokale stammer, hvilket bl.a. kom til udtryk under marchen over Alperne, hvor han afværgede et bagholdsangreb fra en bedragende gallisk stamme. Fremmarchen stoppede først efter de havde krydset alperne, hvilket ifølge Polybius tog 15 dage.

Efter Hannibal krydsede Alperne, erhvervede han nye forsyninger og forstærkninger fra de lokale galliske stammer, hvilket både blev opnået via diplomati og plyndringstogter. I Norditalien blev Hannibal stoppet af en romersk hær ved Ticinus, hvor han udmanøvrerede og besejrede Publicus Cornelius Scipio, som måtte flygte fra slagmarken. Dernæst besejrede han en romersk hær ved Trebia under Tiberius Sempronius Longus, der også blev udmanøvreret og led store tabstal. Det følgende år krydsede Hannibal Appenninerne og Arno floden ind i Midtitalien, men oprettede ikke nogle permanente baser, som kunne forsyne ham, hvilket muliggjorde en større mobilitet, men også betød at hæren måtte plyndre sig til forsyninger. En gøren som først blev udfordret ved slaget om Trasimenosøen, hvor Hannibal besejrede en romersk hær under Gaius Flaminius, hvorunder konsulen blev dræbt.

Året efter vandt Hannibal sin største sejr ved Cannae i Midtitalien, hvor han omringede og udslettede en romersk hær under Gaius Terentius Varro, hvorunder begge konsuler blev dræbt, et nederlag som rystede den romerske krigsevne i Italien. Bagefter tilsluttede flere bystater i Italien sig Hannibal, hvorfra han nu kunne modtage forstærkninger og forsyninger, og den kartaginiensiske hær behøvede derfor ikke længere at plyndre sig til sine forsyninger. Dernæst fulgte en periode uden reel modstand, hvor Hannibal angreb de romerske befæstningsværker i Syditalien, og forsøgte at overtale andre bystater til at gå imod Rom. Dette ledte til, at Hannibal kontrollerede størstedelen af det sydlige Italien i 215 f.Kr., men derefter fulgte en gradvis nedgang i takt med, at flere romerske hære blev feltsat i Syditalien, hvor de kunne føre flere samtidige felttog imod de bystater, som havde tilsluttet sig Hannibal. Desuden forsøgte de ikke længere at opsøge Hannibal, men undgik ham bevidst, hvilket

besværliggjorde det for Hannibal at stoppe dem i Syditalien. De følgende år ledte Hannibal flere afløsningshandlinger, men mistede gradvist sine allierede i Italien og derigennem sit fodfæste i Syditalien, heriblandt hans de facto hovedsæde, Capua i 211 f.Kr. Denne tilbagegang resulterede i, at Hannibal kun kontrollerede det sydligste af Italien i 208 f.Kr., hvilket indledte en periode med stillestand, hvor Hannibal holdte hæren i Calabria indtil sin tilbagekaldelse til Afrika i 203 f.Kr.

6.3: Hannibal i Nordafrika 203-201 f.Kr.

Efter Hannibal blev tilbagekaldt til Nordafrika, nævnes han først kortvarigt under en mislykket fredskonference imellem Rom og Kartago året inden slaget ved Zama. Hannibal genindtræder derfor reelt først op til slaget ved Zama i 201 f.Kr., hvor han genoprunder de tilbageværende i den kartaginiensiske hær til kamp imod den romerske invasionsstyrke, og samler sine allierede. Da Hannibal beslutter sig for at møde den romerske ekspeditionsstyrke ved Zama i 201 f.Kr., påpeger både Livius og Polybius, at han sendte spioner afsted inden slaget, hvis rapporter om romersk selvtillid foruroligede ham. Velvidende om at hans hær ikke havde gennemgået den nødvendige træning til at kæmpe som en samlet enhed, opstillede Hannibal hæren efter romersk feltopstilling, som tillod dem at kæmpe som tre individuelle hære. Den store mængde af nyligt rekrutterede som indgik i hans hær, samt deserteringen af hans allierede umuliggjorde dog en kartaginiensisk sejr, og Kartago mistede sin sidste operationsdygtige hær. På grund af dette valgte Kartago at indlede fredsforhandlinger med Rom, hvorunder Hannibal mente man måtte indgå en fredsftale hurtigst muligt, da en udsættelse og fornyet kamp ville svække den kartaginiensiske forhandlingsposition.

7: Analyse og diskussion af Hannibal Barca.

7.1 Hannibal Barca og krigens oprindelse.

Hannibal forstærkede, finansierede og udvidede det kartaginiensiske militære i Spanien, hvorfra Kartago rekrutterede mange unge mænd i perioden op til den anden puniske krig. Desuden havde hans felttog i Spanien også gjort hans soldater til krigsvante veteraner og erfarne befalingsmænd ved den anden puniske krigs start, hvilket sidenhen har medvirket til karakteriseringen af hans hær, som en af de bedste Kartago nogensinde feltsatte. Hvorvidt Hannibal finansierede og udbyggede det kartaginiensiske militær i Spanien, med henblik på at genstarte konflikten imellem Kartago og

Rom er dog diskutabelt. Selvom det fremgår i Polybius beretning, at Hannibal skulle have nedarvet krigen imod Rom fra Hamilcar, bliver denne teori udfordret indenfor moderne forskning om årsagen til den anden puniske krig. Goldsworthy påpeger bl.a., at Kartago sandsynligvis forsøgte at genetablere sig som en militærmagt i Middelhavet, men også at dette var med henblik på en defensiv stillingtagen, da man frygtede at miste mere land efter nederlaget i den første puniske krig. Dertil fremgår en meget alternativ teori i de antikke værker, hvor Hannibal bliver portrætteret som en meget krigsivrig person, som ønsker at genstarte konflikten imellem Rom og Kartago, og hvis handlinger i Spanien var med henblik på at opnå dette. Hvertil manglen af kartaginiensiske beretninger om den anden puniske krig og perioden forinden igen kommer til udtryk, for selvom at Hannibal havde udvidet det kartaginiensiske militær, så var det i kølvandet på en længere periode med eksterne og interne kriser, hvor Kartagos militær var blevet svækket. Det er derfor ikke utænkeligt, at Kartago ønskede at genopbygge sin militærmagt med henblik på at sikre sin territoriale integritet og evne til at forsvare sig imod fjendtligtsindede bystater.

7.2 Hannibal Barca og krigens forløb.

Grundet den omfattende rolle som Hannibal spillede i Italien og Nordafrika kan man også udlede, at han var en central aktør i den anden puniske krig som kontinuerligt indvirkede konflikten via sin militære kunnen. Qua den begrænsede mængde plads i mit bachelor-projekt vil min analyse og diskussion kun omfatte de mest essentielle aspekter af dette. Iblødt hans bedrifter kan man anskue måden han sikrede et kartaginiensisk krigsmomentum i konflikten første år, da hans militærsucces og krydsning af Alperne både afværgede en romersk invasion af Nordafrika og sikrede en relativ uhindret indmarch i Norditalien. Selvom at dette krigsmomentum ikke bliver berørt i de antikke værker, er det sidenhen blevet anerkendt hos moderne forskere, heriblandt Goldsworthy, at dette holdte Hannibals invasionsstyrke sammen over vintermånederne og muliggjorde invasionen af Italien. Omend dette måske fremstår som en urealistisk påstand, skal det pointeres, at Livius beretter om, hvordan de galliske stammekrigere udviste illoyalitet og manglende vilje til at fortsætte felttogene, når plyndring ikke var muligt, heriblandt i hærens stillestående perioder. Det er derfor ikke urimeligt at antage, at Hannibal ville have mistet sine galliske stammekrigere, hvis han ikke havde kunne forsyne dem med kampe og plyndringstogter i Italien selvsamme år som konflikten startede, en formåen kun opnået via krigsmomentumet.

Desto videre kan man anskue måden hvorpå Hannibals invasion af Italien indvirkede krigens forløb, heriblandt måden den forlængede konfliktens forløb, herunder den virkning som Roms militære nederlag havde i krigens indledende år. Heriblandt var det store tab af militært mandskab og udstyr, som Rom oplevede i krigens indledende år, heriblandt i særdeleshed efter slaget ved Cannae, hvor Rom gennemgik en kortvarig periode med militær underlegenhed i Italien som følge heraf, hvortil Goldsworthy bemærker, at "Cannae became the yardstick (...) never surpassed". En alvor som også fremgår i i Polybius værk, hvor han beretter om, at "Romerne derimod havde på grund af nederlaget straks opgivet håbet om at hæve deres herredømme over Italien". Hannibal svækkede dermed også den romerske autoritet i Italien, hvortil Cornell pointerer, at omtrent 40% af Roms allierede i Italien tilsluttede sig Hannibal. En tilslutning som ledte til oprettelsen af en bystatsalliance under kartaginiensisk lederskab i Syditalien, hvorfra Hannibal modtog mandskab og forsyninger. Dette markerede også overgangen til en mere stedsat krig i Italien, hvorfra Hannibal kunne føre krig fra en reel indflydelsessfære i Italien, som blev kontrolleret af allierede bystater. Grundet denne invasion måtte Rom allokere en masse krigsmateriale og mandskab til krigen i Italien, hvilket påvirkede dets evne til at føre krig imod Karthago andetsteds, og selvom Hannibal ikke kunne vende krigslykken, må dette have indvirket på krigens længde. En allokering som bl.a. kommer til udtryk igennem den romerske mobilisering i 212-211 f.Kr., hvortil Goldsworthy påpeger, at Rom mobiliserede "twenty-five legions (...) at least 100.000 infantry and 7.500 cavalry supported (...) similar number of allied soldier", hvoraf størstedelen blev feltsat i Italien. Selvom Hannibal forsøgte at undgå et kartaginiensisk nederlag i perioden op til slaget ved Zama, havde han ikke midlerne til at undgå dette, da størstedelen af hans hær var nyligt hvervede soldater uden aktuel kamperfaring, og han havde ikke den nødvendige tid til at optræne dem. Han havde derfor ikke en reel indvirken på krigens forløb efter sin tilbagekaldelse til Afrika, da der hverken var tid eller ressourcer nok til at ændre krigens udfald på daværende tidspunkt. Dog skal det noteres, at Hannibal advokerede for en hurtig fredsaftale efter slaget ved Zama, inden krigssituationen blev forværret, skønt det ikke vides om han indvirkede fredsforhandlingsprocessens forløb.

For at forstå den indvirken som Hannibal havde på konfliktens forløb, må man også anskue måden han udnyttede sine militære gennembrud, herunder om en tilsy-

neladende mangel på handlekraft efter slaget ved Cannae i 216 f.Kr. kostede ham sejren i Italien. Hvorvidt Hannibal kunne have udnyttet sejren ved Cannae bedre eller ligefrem erobret Rom ved ikke at lade hæren hvile i dagene efter slaget, er dog ikke en moderne kontrovers, men bliver også behandlet i de antikke værker, som vi besidder. Heriblandt kan man anskue måden Livius berettede om denne beslutning, hvor han både giver udtryk for, at Hannibal kunne have indtaget Rom efter slaget ved Cannae, og at ”Romerne (...) svævede i stor angst (...) de forventede, at der ikke ville vare længe, inden Hannibal selv kom efter dem”. Denne kritiske stillingtagen til måden Hannibal udnyttede sejren ved Cannae kommer bl.a. til udtryk igennem hans argumentation om, at ”Denne dags tøven (...) frelste Rom og Romerriget”. Polybius beretter hertil også om hvordan, at den kartaginiensiske kavaleriofficer Maharbal opfordrede Hannibal til at marchere imod Rom, og udrød ”Du forstår at seje, Hannibal. Men du forstår ikke at udnytte sejren!”, da Hannibal besluttede sig for ikke at marchere imod Rom. Derimod mener Goldsworthy, at en march imod Rom ville have været upraktisk, og sandsynligvis ikke ville have lykket efter slaget ved Cannae, hvortil han også pointerer, at den kartaginiensiske hær var for udmattet til at påbegynde en march imod Rom efter slaget ved Cannae. Denne tiltro til at Hannibal gjorde det rigtige efter slaget ved Cannae, kommer også til udtryk i *The Second Punic War A Reappraisal*, hvor det også bliver advokeret, at Hannibal ikke kunne have opnået sine bedrifter i Italien, uden at have udnyttet sine sejre bedst muligt. Siden vi ikke besidder nogle kartaginiensiske beretninger om den kartaginiensiske hærs tilstand efter slaget ved Cannae, kan vi ikke udelukke, at hæren var for udmattet til at marchere imod Rom, og at Hannibal derfor ikke kunne gøre andet end at lade hæren hvile. Grundet dette kan man betvivle, hvorvidt Livius beretning er for undergangsorienteret og ikke medregner, om hæren overhoved kunne følge op på dets sejr. Det burde derfor heller ikke udelukkes, at Hannibal udnyttede sine sejre bedst muligt, men at den romerske modstandsvilje umuliggjorde et gennembrud i krigen, som kunne garantere en kartaginiensisk sejr med de midler, som han havde til rådighed.

8: Konklusion.

Denne artikel har undersøgt den kartaginiensiske hær under den anden puniske krig og Hannibals indvirken på krigens oprindelse og forløb, hvilket er blevet gjort via kildetekster og sekundærlitteratur om de puniske krige. Herunder har den behandlet

sine emner fra en kartaginiensisk synsvinkel, og adskiller sig således fra den konventionelt pro-romerske historieforskning om de puniske krige.

Herigennem kunne man udlede, at de kartaginiensiske fuldborgere var en ineffektiv kampstyrke i den anden puniske krig, mens de kartaginiensiske krigselefanter udgjorde en stor trussel på slagmarken, hvor de blev anvendt som levende våben og skrækinstrumenter. Derimod var de kartaginiensiske soldater fra nutidens Libyen mere udholdende og disciplineret, hvilket gjorde dem til en effektiv kampstyrke på slagmarken. Ikke ulig de numidiske kavalerister, hvis færdigheder på hesteryg gjorde dem til krigens mest effektive kavalerister og en særdeles effektiv kampstyrke. Til forskel var de spanske stammekrigere for udisciplineret til at være en effektiv kampstyrke, og udgjorde derfor kun en moderat kampstyrke i den anden puniske krig. Endeligt var der de uorganiserede, udisciplinerede og generelt illoyale galliske stammekrigere, hvis utilregnelighed og mindre udholdenhed gjorde dem til den mindst effektive kampstyrke i den kartaginiensiske hær.

Baseret på min behandling af Hannibals indvirken på den anden puniske krigs oprindelse, kan man udlede, at Hannibal måske ikke forårsagede krigen, men opfyldte en masse af forudsætningerne for dens begyndelse, heriblandt udvidelsen af den kartaginiensiske hær i Spanien og erobringen af Saguntum. Desto videre kan man udlede, at Hannibal havde en stor indvirken på krigens forløb, heriblandt måden hans krigsmomentum muliggjorde invasionen af Italien, og derigennem krigen i Italien. Endvidere formåede han også at forlænge den anden puniske krig igennem en række militære sejre, oprettelsen af en bystatsalliance og allokeringen af romersk krigsmateriale til Italien imellem 218-203 f.Kr.

9.1: Kilder.

- Livius, Titus. Oversat af Foster, Benjamin Oliver. History of Rome Books 21-22. Cambridge: Harvard University Press, 1929. Print.
- Livius, Titus. Oversat af Goldschmidt, Hanne. Hannibal og Scipio. København: Selskabet til Historiske Kildeskrieters Oversættelse, 1974. Print.
- Livius, Titus. Oversat af Gustav Hermansen. Rom og Hannibal I. København: Nordisk Forlag, 1944. Print.
- Livius, Titus. Oversat af Gustav Hermansen. Rom og Hannibal 2. København: Nordisk Forlag, 1948. Print.
- Livius, Titus. Oversat af Hovgaard, Ole Anthon. Om Grundlæggelsen af Romernes Verdensherredømme. København: Selskabet For Historiske Kildeskrieters Oversættelse, 1890. Print.
- Livius, Titus. Oversat af Moore, Frank Gardner. History of Rome Book 23-25. Cambridge: Harvard University Press, 1940. Print.
- Polybius. Oversat af Paton, William Roger. The Histories, Volume II: Books 3-4. Cambridge: Harvard University Press, 1979. Print.
- Polybius. Oversat af Paton, William Roger. The Histories, Volume IV: Books 9-15. Cambridge: Harvard University Press, 1992. Print.
- Taцитus, Cornelius. Oversat af Ronald, Mellor. Annales Oxford: Oxford University Press, 2011. Print.
- Polybius. Oversat af Shuckburgh, Sir Charles Arthur Evelyn. The Histories of Polybius Book 1. Cambridge: In parentheses publications Greek Series. 2002. Print.
- Polybius. Oversat af Shuckburgh, Sir Charles Arthur Evelyn. The Histories of Polybius Book 3. Cambridge: In parentheses publications Greek Series. 2002. Print.
- Livius, Titus. Oversat af Yardley, John C. Hannibals War: Book 21-30. Oxford: Oxford University Press, 2006. Print.

9.2: Sekundærlitteratur.

- Bagnall, Nigel. *The Punic Wars*. London: Hutchinson, 1990. Print.
- Carlsen, Jesper. *Romernes Verden*. Odense: Meloni, 2010. Print.
- Cornell, Tim. Rankov, Boris. Sabin, Phillip. *The Second Punic War A Reappraisal*. London: University of London, 1996. Print.
- Craven, Brian. *The Punic Wars*. London: Butler & Tanner Ltd, 1980. Print.
- Dudley, Donald R. Dorey, T. A. *Rome against Carthage*. London: Martin Secker & Warburg Limited, 1971. Print.
- Flynn, Hazel. *Umulige missioner: Historiens største og mest dramatiske vovestykker*. Søby: Global Books Publishing, 2014. Print.
- Goldsworthy, Adrian. *Fall of Carthage*. London: Orion, 2012. Print.
- Goldsworthy, Adrian. *Cannae: Hannibal's Greatest Victory*. London: Phoenix, 2007. Print.
- Goldsworthy, Adrian. *The Punic Wars*. London: Cassel, 2000. Print.
- Hoyos, Dexter. *A Companion to the Punic Wars*. Sussex:Wiley-Blackwell, 2011. Print.
- McGing, Brian. *Oxford approaches to classical literature: Polybius' Histories*. New York: Oxford University Press, 2010. Print.
- Phang, Sara. Spencer, Lain. Kelly, Douglas. Londey, Peter. *Conflict in Ancient Greece and Rome: The Definitive Political, Social, and Military Encyclopedia*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2016. Print.

Juletræets historie som dansk tradition

Af Lea Skov Martinussen

Indledning

Problemfelt

Den danske jul er en komplet og gammel tradition, som har sine rødder langt tilbage i tiden. Den er traditionel og på samme tid ny hvert år, og der er plads til at gøre, som man selv mener er det rigtige. Vil man undersøge julen i bund, er der med andre ord utroligt mange undergrene at undersøge. Man kan tage hensyn til de tre rødder, som Hans Ellekilde mener julen er delt op i, nemlig den kristne jul, den romerske kejsertids nytårsfest og den gammelnordiske midvinterfest. Man kan også vælge at undersøge enkelte familier og deres måde at fejre julen på. Da hver af disse grene kunne være grundlag for et helt bachelorprojekt i sig selv, vil denne opgave

udvælge en bestemt gren af den jul vi har i dag, nemlig juletræet. Juletræet er en tradition, som de fleste mennesker i Danmark kender til og praktiserer hvert år. Det bliver vist i reklamerne, i julekalenderne, og hvert år oprettes der begivenheder, når det store juletræ i byen tændes.

Selvom juletræet i sig selv virker som en helt klar tradition, ønsker denne opgave at undersøge juletræet ud fra, om det ifølge begrebsanalytikere i virkeligheden er en tradition, samt hvordan traditionen blev modtaget, og igennem tiden er blevet overleveret til det juletræ vi kender i dag.

Traditioner er noget alle mennesker kender til, og derved også noget, der præger alle menneskers hverdag. Begrebet virker til dagligdag ligetil, men dykker man længere ned i begrebet, undersøger hvad der ligger til grund for det og hvor det kommer fra, er det slet ikke så indlysende som først antaget: Hvad beskriver en tradition? Skal de nødvendigvis være religiøse? Eller skal det være baseret på det praktiske og måske endda nødvendige?

For at finde frem til, hvad en tradition egentlig er og består af, vil der i denne opgave blive undersøgt flere forskellige bud på, hvad der ligger til grund for en tradition.

Efter redegørelsen af selve begrebet, vil der blive redegjort kort for juletræets danske historie. Hvordan og hvorfor kom det til Danmark, og hvornår blev det en så fast tradition, som vi kender det i dag? Efter denne redegørelse, vil juletræets rolle som tradition blive diskuteret, ved hjælp af originalt kildemateriale fra 1800-tallet, med det formål at se på modtagelsen samt overleveringen blandt befolkningen fra tid til anden.

Til sidst vil opgaven samle sig i en diskussion omkring, hvem der har mest ret i sin antagelse af traditioner. Skal traditioner ses på baggrund af teori eller på baggrund af befolkningens tendenser? Eller kan det være en god blanding?

Afgrænsninger

Den første afgrænsning i denne opgave er den geografiske. Opgaven vil primært omhandle juletræets historie i Danmark, men det vil nærmest være umuligt ikke på et eller andet tidspunkt, at nævne Tyskland, da det er her traditionen kommer fra. Derudover undersøges juletræets historie ikke ud fra religiøse aspekter, da dette kunne

fylde en hel opgave i sig selv. Til sidst findes der også en begrænsning i uddybningen af sociale klasser. Opgaven kommer til at beskæftige sig en del med de to sociale klasser – borgere og bønder. Disse to klasser ændrer sig løbende fra 1800- til 1900-tallet, men denne udvikling vil ikke blive beskrevet. I benævnelsen ”borger” skal i denne opgave derfor forstås, en samfundsklasse, der har overskud økonomisk og socialt, hvor benævnelsen ”bonde/bønderne” omfatter befolkningen på landet, som har flere begrænsninger end borgerne. Der vil blive kommenteret på, hvordan blandt andet bøndernes økonomiske status ændrer sig, men de vil stadig blive omtalt bønder.

Forskningsoversigt

I andet afsnit af denne opgave, vil der blive stiftet bekendtskab med det danske juletræs historie. Dette er et emne, der er blevet undersøgt meget, og det svære har derfor været at udvælge de bedste værker. Den første forsker, der er blevet valgt, er Iørn Piø, der var dansk folklorist. Dette vil sige, at han beskæftigede sig med det der også kaldes folkeminder. Han levede fra 1927-1998, og har skrevet et utal af bøger omkring julen. I denne opgave er det primært bogen *Julen før og nu*, der bliver brugt. Udover Piø, vil der blive brugt forskning fra Benno Blæsild, og Hans Ellekilde. Ellekilde levede fra 1891-1966 og var folkemindeforsker. Han er blandt andet kendt for at opfordre folk til at gemme deres folkeminder, som han senere har arbejdet rigtig meget med. I 1943 skrev han værket *Vor Danske Jul Gennem Tiderne*, som omhandler julen fra urtiden og frem til Ellekildes samtid. Værket er stærkt præget af originale kilder i form af blandt andet billeder og digte. Det er et dybdegående værk, der kommer rundt om det meste litteratur, og inddrager flere udgivelser om juletræet i tidlig tid. Derudover indeholder værket et afsnit med erindringer fra både rige og fattige fra hele landet. Dette giver læseren mulighed for at forstå de eventuelle grænser, der skulle være. Værket har været brugt en del til redegørelsen, da det er gammelt og unikt. Har der været steder, hvor værket har været tvivlsomt, er det blevet slået op i blandt andet Piøs værker, hvoraf han er referent.

Der vil i opgaven blive undersøgt to originale værker i form af *Højt fra træets grønne top* og *Peters jul*. Disse vil blive gennemgået senere i opgaven.

Efter afsnittet med de originale kilder, vil opgaven arbejde med *Historiens forvandlinger* og dette værks kritik og fokuspunkter omkring traditionsbegrebet.⁴⁵ Bogen er skrevet af Niels Kayser Nielsen som forholder sig kritisk til Eric Hobsbawms måde at beskrive *Opfundne traditioner*. Kayser Nielsen kommenterer også på Else Marie Kofod og bruger hende i sammenligning med Hobsbawm.

Teori

Begrebet tradition

Hobsbawm

En som har beskæftiget sig meget med at definere begrebet *tradition* er Eric Hobsbawm. Han beskæftiger sig med at definere, hvordan nutidens traditioner er kommet til og ifølge ham er blevet opfundne. Han kalder dette for *opfundne traditioner*, og disse vil her blive beskrevet.

Først og fremmest kigger opgaven på, hvordan Hobsbawm mener, at opfundne traditioner og traditioner i sig selv afviger fra hinanden:

I hans artikel ”The Invention of Tradition”⁴⁶ fortæller han, at en tradition primært kommer til i situationer, hvor der sker drastiske ændringer. Det kan blandt andet være en verdenskrig, et systemskifte eller en ny historisk tid, som for eksempel industrialisering. Et eksempel, som han selv kommer med er, at mange traditioner hænger sammen med landbrugssamfundet, og da urbaniseringen kom, og mange flyttede til byen, blev man nødt til at lave nye traditioner, da man nu ikke længere var afhængig af de samme ting som i landbruget. Det er altså i situationer, hvor man ikke længere kan beholde de gamle traditioner, at man laver nogle nye.⁴⁷

Opfundne traditioner

Opfundne traditioner er et begreb Hobsbawm bruger om traditioner, som er kommet til i nyere tid og er opfundne, konstrueret eller institutionaliseret på en sporbar proces. Med dette menes der, at traditionen er opfundet på et tidspunkt, hvor der ikke

⁴⁵ Nielsen, Niels Kayser. *Historiens forvandler, Historiebrug fra monumenter til oplevelsesøkonomi*. Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 2015. Print.

⁴⁶ Hobsbawm and Ranger. *The Invention of Tradition*, 21. Trykning. New York: Cambridge university press, 2013. E-bog. Web. Side 1-14.

⁴⁷ *Inventing tradition*, s.5.

har været et behov for at opfinde nye traditioner. Hobsbawm giver de opfundne traditioner en række kendetræk: For det første er traditionerne primært kommet til efter industrialiseringsperioden. For det andet hævder de opfundne traditioner for det meste, at de er ældre end de er, og strækker sig langt tilbage i tiden. Dette kan skyldes, at de nye traditioner er inspireret af noget, man har gjort førhen, eller bruger elementer fra en ældre tradition. Et eksempel på dette kan være den danske ”tradition” omkring skidenæg. Her samles familien for at spise retten skidenæg, og undskyldningen hedder, at det har man gjort langt tilbage i historien. Dette er også rigtigt, dog var det ikke en ting man gjorde for at samle familien, men en ting man gjorde, fordi hønsene på denne tid af året, lagde flere æg. På den måde bruges en praktisk tilgang til en ret, til at argumentere for, at man i dag skal samle familien og hygge sig, for ”det har man jo altid gjort”.

Hobsbawm mener også, at vi i dag har tendens til at bruge begrebet tradition til at dække over flere andre begreber. Dette omhandler begreber som skikke, rutiner og konventioner. Konventioner handler om en gentagelse af ting ud fra et generelt accepteret regelgrundlag. Dette grundlag er støbt sammen gennem lang tid, og handler mere om en udvikling, hvor man har lært de fælles normer man lever under. Hobsbawm mener, at hvis noget er konventionelt eller er en rutine, kan det ikke være en tradition. En tradition skal være ideologisk og ikke teknisk, hvilket især konventioner er.⁴⁸ Hobsbawm bruger eksemplet med hjelme. Man tager ikke en cykelhjem på, fordi det er en tradition, men fordi det er en uskrevne regel og en rutine, som har tekniske grundlag – nemlig ikke at komme til skade, hvis man vælter.⁴⁹

Hobsbawm mener på baggrund af analysen af ritualer og skikke, at *opfundne traditioner* er traditioner, der bliver ritualiseret og formaliseret med karakteristik af referencer til fortiden.⁵⁰

Hvorfor opfindes disse traditioner så? Ifølge Hobsbawm er der flere grunde til, at nye traditioner bliver opfundet. For det første lever vi i dag i en kaotisk verden, hvor der er konstante omvæltninger. Traditioner giver en form for kontrast til dette, da en tradition er noget fast og uændret, som gentages år efter år. Derudover kom-

⁴⁸ *Inventing tradition*, s.3.

⁴⁹ *Inventing tradition*, s.3.

⁵⁰ *Inventing tradition*, s.4.

menterer han på tre former for grundlag: 1. At man etablerer eller symboliserer social sammenhængskraft. Dette kan være ved at være medlem af en gruppe eller et fællesskab. Et eksempel på dette kan være, når man sammen står på stadion efter kampen og synger en sang, fordi ”det er en tradition”. 2. Etablerer eller legitimerer institutioner og autoriteter. Dette kan eksempelvis være, det staten gør for at vise militæret frem. For eksempel med store militære parader. Når staten viser militæret frem, bliver det legaliseret, og militæret er en institution. 3. Skaber socialisering, trossystemer og former for opførelse gennem opdragelse. Et eksempel på dette kan være alt vi kender til med skoler og kirker. Punkt 1 er det mest kendte ifølge Hobsbawm, hvorimod punkt 2 og 3 er mere udtænkte og mere sjældent kendt ved den almene befolkning.⁵¹

Traditionen tro

*Traditionen tro*⁵² er skrevet af Else Marie Kofod, som er overarkivar på Dansk folkeindesamling samt uddannet Cand.mag. i dansk og folkloristik, hvilket hun også har en ph.d. i. Hun har beskæftiget sig meget med borgerne i samfundet og udvikling inden for traditioner, fester og symboler.⁵³

Som de fleste andre er Kofod enig i, at begrebet tradition ikke kan stå alene. Hun vælger at dele begrebet op efter klasser i samfundet, samt årstal. Hun mener, at traditionerne har været præget af de forskellige klassers muligheder, og da mulighederne har ændret sig løbende, med blandt andet lønstigninger for underklassen, har traditionerne også ændret sig.

I hendes introduktion skriver hun, at mange har en tendens til at se traditioner og ritualer som værende nytteløse, hvilket har været en grund til ikke at undersøge emnet særlig meget. Kofod beskriver, at hun godt forstår, hvorfor tankegangen har været sådan, men at selvom de måske er nytteløse er de meget meningsfulde. Det meningsfulde er det aspekt, hun ønsker at vise i sit værk.⁵⁴

⁵¹ Inventing tradition, s.9.

⁵² Kofod, Else Marie. *Traditionen tro? Hverdag og fest igennem 200 år*. Odense: Syddansk universitetsforlag, 2008. Print.

⁵³ Redaktionen. ”Else Marie Kofod”. *Kvinfol.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-20. <http://www.kvinfol.dk/side/634/action/2/vis/1237/>.

⁵⁴ Kofod, s.1.

Kofod kommenterer også på traditioners kobling til fortiden, og må siges at være meget enig med Hobsbawm i, at traditioner gerne vil kobles til en begivenhed, der historisk er langt tilbage. Dog giver Kofod en anden forklaring på, hvordan man kan skildre traditionen fra de gamle tider. Hun bruger ordet ritual som startpunkt for det, Hobsbawm kalder opfundne traditioner. Hun mener, at et ritual lægger grundstenen for en tradition, og at når et ritual begynder at koble sig selv på en historisk begivenhed, kan det kaldes en tradition/opfunden tradition. Hun beskriver det selv som *”et ritual der bliver traditionaliseret”*.⁵⁵

Kofod trækker også et andet aspekt ind i sin tanke om traditionalisering. Dell Hymes, Richard Handler og Jocelyn Linnekin bliver en del af Kofods værk, fordi de har kommenteret på, at det er en nødvendighed med den historiske kobling på traditioner. De mener, at traditioner er modeller af fortiden, men med plads til fortolkning fra nutiden. De mener også, at specielt denne tanke er vigtig for at holde traditionerne i live, for som Kofod siger *”når en tradition holder sig levende over en længere periode, er det sjældent fordi der er tale om automatisk reproduktion, men snarere at netop denne tradition bliver foretrukket frem for en anden version.”*⁵⁶

Kofod vælger fremad i hendes bog at beskæftige sig med ordet ”ritual” i stedet for tradition, da hun mener, at dette er grundstenen. Hun beskriver ved hjælp af teorier fra Moore og Meyerhoff, hvordan et ritual er en kollektiv forstået og organiseret ting, og at ritualer både har en begyndelse og en afslutning, hvormed ritualer skaber en form for kulturel orden, i en ellers u-ordnet hverdag.⁵⁷

Kofod mener, at de økonomiske faktorer har haft en vigtig betydning for, hvem der havde hvilke traditioner og på hvilket grundlag. Hun beskriver, at der i den sidste del af 1800-tallet ikke længere var det økonomiske skel mellem de forskellige klasser, som der havde været før i tiden, hvilket gav en større gruppe mennesker muligheden for at deltage i traditioner/ritualer, på lige fod med borgerne.⁵⁸ Lige præcis de økonomiske og klasseaktuelle forskelle er også en stor faktor i Kofods måde at analysere traditioner og ritualer på. Hun beskriver, hvordan ritualer for almuesamfundet

⁵⁵ Kofod, s.20.

⁵⁶ Kofod, s.23.

⁵⁷ Kofod, s.25.

⁵⁸ Kofod, s.37.

gik ud på at vise sin magt gennem styrke, og at man til de fleste fester kom op at slås, for at vise sin styrke. Det var en måde at opretholde samfundsordenen, så man vidste hvem der var stærkest. Grunden til denne fremgangsmåde og denne måde at holde ordenen stabil skyldes, at man som bonde godt vidste, at der ikke var nogle, der ville komme og udfordre samfundet på anden vis. Bønderne havde deres eget samfund for sig selv ude på landet i landsbysamfund og borgerne boede i byen og havde ingen interesse i at komme ud på landet.⁵⁹ Modsat almuen havde man ikke behov for sådanne magtdemonstrationer i borgernes hjem. Her var det økonomien, der bestemte ens rangering, og økonomien som eneste faktor var det der styrede traditionerne. Udover, at man i 1800-tallet havde åben skat, og man derved kunne vurdere hinandens rigdom ud fra om man betalte topskat eller ej, brugte man også gilderne til at fremvise sin rigdom. Jo flere gilder man holdt, og jo mere prestigefyldte de var, jo mere udstrålede man rigdom.⁶⁰

En vigtig ting i bondesamfundets fester var maden. Hvis man på en anden måde end i styrke ønskede at vise status, var det ved at lave så meget mad man overhovedet kunne til årets fester. Jo mere mad jo bedre, og kvaliteten af maden var fuldstændig ligegyldig, så længe der var masser af det. Hos borgerne var det noget anderledes. Måltiderne var vigtige, men mest af alt handlede det om at kunne vise en bestemt form for adfærd og vise sig selv frem. Man kan derved tydeligt se, at festerne havde forskellige fokuspunkter og betydninger i denne tid.

Opgaven præsenterer her to forskellige holdninger til, hvad en tradition er. De er forskellige på punkterne omkring, hvilken benævnelse der skal bruges, og begge har forskellige fokuspunkter. Opgaven vil fremad teste disse to teorier på et kildemateriale, for at se, hvilke af de to tilgange, der er mest passende, på baggrund af befolkningens holdning til juletræet.

Kildemateriale

I denne opgave vil der blive brugt to originale kilder for at undersøge, hvordan befolkningen har modtaget fænomenet *juletræet*.

⁵⁹ Kofod, s.48-50.

⁶⁰ Kofod, s.52-59.

Højt fra træets grønne top, er den første af de to kilder, der her i opgaven bliver arbejdet med. Metodisk undersøger opgaven denne sang ud fra, hvordan sangen oprindeligt har set ud, og hvordan den ser ud i 2019. Er der en forskel? Er teksten lavet om, eller er der kommet nye afsnit? For at undersøge de forskelle, der eventuelt kunne være kommet i sangen, undersøger opgaven flere forskellige sangbøger. Disse er valgt på baggrund af årstal og ud fra, at den samme sangbog ikke skal gå igen flere gange.

Den ældste sangbog er fra år 1924, og er en sangbog fra kvindesamfund.⁶¹ Den næste sangbog er fra 1946 og er en sangbog til brug i skole og hjem.⁶² De efterfølgende er fra 1972 og 1992 og er henholdsvis et sanghæfte med julesange⁶³ og en sangbog for en idrætsforening.⁶⁴ Til sidst er der højskolesangbogens to nyeste udgaver.⁶⁵ Opgaven undersøger disse sangbøger ud fra, om de alle indeholder *højt fra træets grønne top*, samt i hvilken udgave den vises. Mangler der et vers og i så fald hvilket? Er der brugt andre ord eller nyere retskrivning? Hvis sangen ikke fremgår, hvad kan det så skyldes?

Udover *højt fra træets grønne top*, arbejder opgaven ligeledes med værket *Peters jul*. I og med, at dette er et værk, er der også forlag og forfatter med på alle udgaver, som gør det lettere at referere til og at finde konkrete eksempler fra. Opgaven arbejder med *Peters jul* ved at se på antal oplag fra 3. udgave. Disse tal bruges til at vise, hvorvidt værket er blevet modtaget af befolkningen. Derudover vil opgaven kigge på et vers fra 1. udgave og se hvorvidt dette har ændret sig til 3. og 9. udgave.

Opgaven ønsker at undersøge de største forskelle på de tre eksemplarer, og besvare hvad grundlaget for disse ændringer er.

⁶¹ Dansk kvindesamfund. *Sangbog*. København: Dansk kvindesamfund, 1924. Print.

⁶² Heltoft, J. *Sangbog et udvalg til brug i skole og hjem*. 5. udgave. København: Reitzels Forlag, 1946. Print.

⁶³ Redaktionen. *Højt fra træets grønne top*. Saturn musikforlag, 1972. Print.

⁶⁴ Redaktionen. *DGI Sangbogen*. Bredsten: Danske Gymnastik og Idrætsforeninger, 1992. Print.

⁶⁵ Redaktionen. "Alle sange". *Højskolesangbogen.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-19. <https://www.hojskolesangbogen.dk/om-sangbogen/historie-om-bogen/18-udgave/alle-sange-i-18-udg/>. Og: Redaktionen. "Fravalgte sange". *Højskolesangbogen.dk*. Web. Sidst besøgt 21/11-19. <https://www.hojskolesangbogen.dk/om-sangbogen/historie-om-bogen/18-udgave/fravalgte-sange-i-18-udg/>.

Fælles for de to ovenstående værker er, at der ikke er en eneste af udgaverne hvori juletræet ikke optræder. Juletræet har ikke været skåret væk, og opgaven ønsker at undersøge, hvad det siger om juletræet som tradition hos befolkningen.

Herunder vil opgaven præsentere en kort redegørelse for juletræet som dansk tradition, hvorefter kildematerialet vil blive testet, på baggrund af de teorier opgaven tidligere har præsenteret.

Redegørelse for juletræet i den danske historie

For at koble juletræets plads i det danske samfund sammen med begrebet tradition, er der nogle faktorer man bliver nødt til at se på. Dette er blandt andet, hvornår juletræet første gang kom til Danmark, hvilken modtagelse det fik, samt om det var alle, der tog traditionen til sig med det samme.

Det første juletræ kom til Danmark i 1808. Det skete på Holsteinborg på Sydsjælland, hvor den tyske lensgreve Adolph Holstein boede med sin familie. Året efter de flyttede til Danmark, tog de et grantræ indenfor og pyntede det med lys. Det skulle angiveligt være for at gøre deres datter glad. Oprindeligt kommer traditionen med juletræet fra Tyskland, og det er derfor ikke underligt, at en tysk familie skulle være den første til at indføre det i Danmark.⁶⁶ Efter familien Holstein, skulle det næste juletræ angiveligt være blevet tændt i København i 1811. Denne gang var det ved Dr.phil. Martin Gottlieb Lehmann og familie på Ny Kongensgade. Dette var altså også ved en forholdsvis højtrangerede mand af tysk afstamning.⁶⁷ I en fortælling af Alfred Hage, en gæst ved denne juletræsfest, skrives der om, hvordan træet lyste flere rum op, og om hvordan folk på gaden var stimlet sammen for at få et lille blik på juletræet med lys i. Nogle havde sågar sat stiger op til vinduerne, så de kunne kigge ind.⁶⁸ Dette vidner altså om, at det bestemt ikke var en normal ting at gøre i Danmark på denne tid. Men hvor længe skulle der så gå, før træet fik en mere normal status?

⁶⁶ Blæsild, Benno. *Julens Traditioner*. Gjern: Forlaget Hovedland, 2007. print. s.45

⁶⁷ Blæsild, s.46.

⁶⁸ Piø, Jørn. *Julen – før og nu*. 3. udgave, forlaget Sesam, 1999. Print. s.28-29.

Der gik ikke mange år, før flere store digtere og forfattere tog juletræet med i deres fortællinger. I 1823 skriver Grundtvig *Da sender os Gud et Juletræ*, hvori juletræet og lysene herpå, beskrives som en gave fra Gud.⁶⁹ Grundtvig havde ellers i begyndelsen været modstander af juletræet, og kaldte det for overtro. Dog ændrede han mening, da han i 1822 fik en søn. Samtidig med Grundtvig giver flere store danskere som Oehlenschläger, Ingemann og Heiberg udtryk for at være fortalere for juletræet.⁷⁰ Mange af disse har skrevet om juletræet forholdsvis tidligt, fordi de var rejsende til blandt andet Tyskland og Italien, hvor juletræet havde været fast tradition i en længere periode end i Danmark. I 1824 kommer ”prosagennembruddet”, som kort fortalt betyder, at borgerne og adelen ønsker at genspejle sig selv i det de læser. Med det menes, at de ønsker at kunne nikke genkendende til litteraturen. Så når en række forfattere begynder at skrive om julen i disse år, er det helt sikkert en blanding af interesse og reception, der er grundlaget.⁷¹

Vi er altså efterhånden helt med på, at juletræet i de højere kredse spreder sig som tradition i starten af 1800’allet med blandt andet påvirkning fra forfattere og andre højtstående inspirationskilder. Det vides også, at middelstandshjemmene i København tog juletræet til sig, fordi Andreas Peter Liunge i 1821 udgav en nytårsgave, kaldet *Juletræet*, som indledes med følgende digt om middelstandens jul:

*Se, alt den er for Døren, den sød Juletid!
de Smaabørn glade stimle til Juletræet hid;
i broget Klynge vinke de Blomster paa dets Kvist,
Mangfoldig Fryd beskærer dem den hellige Krist.*⁷²

I 1845 udgiver H. C. Andersen *Den lille pige med svovlstikkerne*. Heri beskrives der, hvordan den lille pige tænder en svovlstik og pludselig står foran det smukkeste juletræ. Da svovlstikken går ud, forsvinder det flotte træ, og pigen er igen bundet til den fattige virkelighed.⁷³ Dette viser, at juletræet i 1845 stadig ikke var en del af den almene befolkning- og slet ikke de fattiges jul.

⁶⁹ Julen før og nu, s.29.

⁷⁰ Blæsild, s.48-49.

⁷¹ Davidsen, Mogens. Underviser på syddansk universitet. Forelæsning d. 3/10-19.

⁷² Ellekilde, Hans. *Vor Danske Jul Gennem Tiderne*. København: Gads Forlag, 1943. Print. S. 427.

⁷³ Andersen, H. C. *Juleeventyr*. 3. udgave. København: Høst og Søn, 2018. Print. s.42-46.

Vi skal frem til omkring 1900-tallet, før vi møder juletræet hos den fattige del af befolkning. I 1894 beskriver en dreng i en erindring, hvordan hans moder pynter juletræet efter fattig evne, og nævner herefter, at det er i hjemmet på landet i småland, at hans jul foregår. Der nævnes også, hvordan folk på disse kanter, brugte hele året på at samle spraglet papir, da der ellers ikke var penge til meget pynt.⁷⁴ I en erindring fra år 1900 beskrives det, hvordan en lille pige beder sin mor om et få et juletræ, hvor det klart afvises, men hvor moderen dog finder en gyldenlak fra vinduet, som bliver pyntet med kandis. Den lille pige bliver meget lykkelig.⁷⁵

Sidst skal der også kommenteres på, at der ikke kun fandt begrænsninger omkring juletræet klasserne imellem, men også geografisk. Ellekilde skriver i sin bog om en mand fra Ribe, der i 1904 stadigvæk ikke havde set sit første juletræ, men hørt om det, fra hans familie fra København. Juletræet var altså på dette tidspunkt måske en alment kendt ”tradition” i storbyen København, men til Jylland var det ikke nået.

At finde ud af præcist hvornår juletræet blev en almindelig ting i hele Danmark, kan være meget svært, da der har spillet mange ting ind. Nogle var generelt imod nye traditioner, og nogle havde bare ikke lyst til at have et juletræ. Med det sagt betyder det ikke, at juletræet ikke kom frem til de forskellige steder og klasser. Dog mener museumsinspektør på den gamle by i Aarhus, Anna Wowk Vestergaard, uden at være alt for bindende og præcis, at juletræet var alment kendt i 1920’erne.⁷⁶

Kofod beskriver, at selvom man i 1900-tallet oplevede en stigende økonomi på landet, og man derfor havde råd til at skaffe sig ting som ikke var selvproduceret, så valgte man at bruge pengene på kun det mest nødvendige. Dette kan blandt andet være en grund til, at juletræets udbredelse har været længe undervejs, og at man ikke helt kan datere dets ankomst til bønderne og den almene befolkning.⁷⁷

En vigtig faktor at nævne i forbindelse med juletræet som økonomisk faktor, er loven om juletræs-fældning. Først kan det umiddelbart virke underligt, at bønderne

⁷⁴ Ukendt mand. ”Fisk på juletræet – juleerindring”. *Natmus.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-19. <https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/fester-og-traditioner/jul/jule-erindringer/fisk-paa-juletraeet/>.

⁷⁵ Ukendt kvinde. ”Gyldenlak som juletræ – juleerindring”. *Natmus.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-19. <https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/fester-og-traditioner/jul/jule-erindringer/gyldenlak-som-juletrae/>.

⁷⁶ Bilag 1.

⁷⁷ Kofod, s. 63.

eller den almene befolkning ikke bare fælde et træ. Det ville der umiddelbart ikke være nogle økonomiske konsekvenser ved. Dog har det ikke altid været muligt. Inden juletræet kom til Danmark, blev der i Tyskland indført en lov om, at man ikke måtte gå ud i skovene for at fælde juletræer. Nogle steder blev der direkte indsat vagter, så folk ikke kunne gøre det. Dette betyder, at det kun var folk med råd til at købe træerne fra en autoriseret sælger, der kunne få lov til at få et juletræ.⁷⁸ Jeg har dog ikke kunnet finde en sådan lov i Danmark på dette tidspunkt, men i dagens Danmark kræver det de fleste steder også betaling eller tilladelse i sig selv, at gå ud i en skov og fælde et træ. Dette kunne være grunden til, at det som standard var en tradition der hørte de rige til.

Det er tydeligt, at juletræet fra starten primært hørte overklassen til, og først bliver en almen ”tradition” i de første årtier af 1900-tallet. Det betyder dog ikke, at man ikke har brugt det før. De offentlige institutioner havde nemlig også taget traditionen til sig, og skoler, sygehuse med mere anskaffede sig tit juletræer, så den lavere del af befolkningen – især børnene – kunne nyde denne nye tradition.⁷⁹ Et eksempel på dette er, da den spanske syge ramte Danmark, og et af ”Sygehusene” havde anskaffet et juletræ. Der findes også en erindring fra et fattigt vestjysk fiskerhjem, hvor det nævnes, hvordan børnene efter en juleaften glæder sig til at komme i skole om søndagen, og se juletræet der.⁸⁰

Hvis man går lidt tilbage i tiden, inden man begyndte at tage juletræerne ind i stuen, var det set flere steder i Norden, inklusive Danmark, at man tog et grantræ og stillede det udenfor huset. Dette var en del af en overtro, der dengang var. Grantræet var det eneste træ, der var grønt og ”blomstrede” om vinteren, så dette var et tegn på liv. Grunden til, at man i første omgang tog et træ med hjem, skulle angiveligt være for at bringe lykke til julen, og minde folkene om, at sommeren og lyset var på vej tilbage. Især det sidste hænger sammen med det, at træet blomstrer. På den måde har

⁷⁸ Redaktionen. ”Juletræets historie”. *historie-online.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-19. <http://www.historie-online.dk/temaer-9/arstidens-skikke-14-14-14/jul-32-32/juletraets-historie>.

⁷⁹ Ellekilde, s. 451-452.

⁸⁰ Heisz, Tommy, *Den Spanske Syge*. København: Politikens hus as, 2018. Print. Og Ellekilde, s.452.

grantræet og juletræet også en historie, der ligger udenfor klasseforskelle og økonomi. Det var simpelthen overtro, som før i tiden var grundlag for mange traditioner.⁸¹

Er juletræet så en tradition og hvorfor?

Eric Hobsbawm

Hobsbawm har flere kriterier for, hvad forskellen på en ”ægte” tradition- og en opfundne tradition er. For det første er opfundne traditioner værdiladede og konstruerede.⁸²

Intet er så værdiladet som ting, der gøres for andre. I redegørelsen ses det, at Grundtvig i starten var imod juletræets ankomst til Danmark, men da han fik sit første barn, ændrede han mening, og skaffede et juletræ, angiveligt for at gøre sit barn glad.⁸³ Grundtvig er ikke det eneste eksempel på dette. Familien Holstein, som var de første til at indføre juletræet i Danmark, gjorde det også for at gøre deres datter glad,⁸⁴ og det samme gælder i de fattigere kredse, hvor det dog ikke var juletræer, men andre genskabelser heraf, forældre fandt frem for at gøre deres børn glade.⁸⁵ At juletræet også blev indført i søndagsskoler og i andre institutioner, viser også en form for værdiladning, da det var noget man gjorde, for at gøre andre i samfundet glade - I mange tilfælde de dårligere stillede. Dette punkt henviser til Hobsbawms tre punkter for etablering af opfundne traditioner.

1. At man etablerer eller symboliserer social sammenhængskraft. Dette kan være ved at være medlem af en gruppe eller et fællesskab.
2. Etablerer eller legitimerer institutioner og autoriteter.
3. Skaber socialisering, trossystemer og former for opførelse gennem opdragelse.

Ved deltagelse i søndagsskolen bliver man lige præcis medlem af en gruppe og en social sammenhængskraft. Dette gør det mere legitimt for børnene at deltage i disse ting, og samtidig giver det en socialisering at deltage i søndagsskolen, en socialisering børnene er mere accepterende overfor.

⁸¹ Ellekilde, s.418

⁸² Hobsbawm, s.4-6.

⁸³ Julen før og nu, s.29.

⁸⁴ Blæsild, s.45.

⁸⁵ Gyldenlak som juletræ.

Med ”konstrueret” mener Hobsbawm, at den ikke skal være kommet som konsekvens af en daglig handling. At tage et juletræ ind i sin stue og sætte lys på, er bestemt ikke en naturlig eller nødvendig handling, og har ingen praktiske fordele. Dette hænger igen sammen med det værdiladede, at det er noget man gør, for at gøre andre glade – ikke for at være praktisk. Derfor er juletræet ifølge Hobsbawm både konstrueret og værdiladet.

En opfunden tradition kan koble sig selv på en begivenhed langt tilbage i tiden: Som vi har set i redegørelsen, kom juletræet fra Tyskland, hvor det har været en tradition fra omkring 1500-tallet. Det er også set, at folk blandt andet sætter en stjerne i juletræet for at give det en kristen betydning. Dog synes juletræet ikke at indikere, at det har været en gammel skik på nogen måde. Dets betydning ses stadig mest i lyset af at gøre familien glad, ikke at henviser til noget vigtigt og nødvendigt tilbage i tiden. Det kan dog være svært at svare helt reelt på dette punkt, da juletræets oprindelse i Tyskland måske har været på et andet grundlag. Men som udgangspunkt ønsker juletræet i Danmark ikke at koble sig på en historisk begivenhed. Faktisk virker historien næsten ligegyldig i denne sammenhæng. Som Hobsbawm nævner, er det kun i nogle tilfælde, at de opfundne traditioner ønsker at have en historisk baggrund. Derfor kan juletræet godt være en opfunden tradition, selvom dette punkt ikke opfyldes.

Det er altså tydeligt, hvordan juletræets historie i Danmark passer på alle Hobsbawms kriterier for en *opfunden tradition*. Skulle det ifølge Hobsbawm have været en ”ægte” tradition, skulle juletræets rolle have været praktisk frem for værdiladet, og det skulle have en legal sammenhæng med fortiden.

Traditionaliseret ritual?

Da Else Marie Kofod ser traditioner som et ritual med kobling til fortiden, er det her opgaven må tage udgangspunktet for denne analyse.

Kofods hovedpunkter er primært omkring klasseforskelle, økonomi, samt grundlag for at afholde traditionerne. Tre faktorer, som alle spiller ind, når man kigger på juletræet. For det første er det tydeligt, at juletræet har tilhørt den rige del af samfundet. Det startede hos en tysk lensgreve og spredte sig hurtigt til især de rige familier i hovedstadsområdet, samt til kendte forfattere, som på den ene eller anden måde, havde stiftet bekendtskab med træet. Som beskrevet i første afsnit, var traditionerne i de rige dele af befolkningen præget af, at man skulle vise sin rigdom frem.

Dette kan i og for sig være grunden til, at juletræet spredte sig så hurtigt. Når en rig familie havde et juletræ, skulle en anden også have det, og på den måde blev juletræet hurtigt udbredt i de forskellige hjem.

Modsat de rige er det ikke en tradition, der hurtigt blev udspremt i de fattige familier. Dette skyldes højst sandsynligt Kofods tanke om, hvilke grundlag man havde for traditioner i de fattigere lag. Man mødtes til årets fester, og skulle vise sig frem med store måltider, fordi familierne selv kunne producere maden. De fattige havde ikke penge til juletræer, og det var ikke en ting, der var vigtig for livet at selvproducere, ligesom mad. Derfor blev det først senere, da de økonomiske vilkår steg for de fattigere dele af befolkningen, at juletræet blev en del af deres faste traditioner. Kofod kommenterer, ligesom Hobsbawm, på traditionens kobling til fortiden, og igen må svaret være det samme som før. Der findes ikke en decideret kobling til fortiden. Man tog ikke et juletræ ind i sin stue, fordi ”det havde man altid gjort”. Man tog et juletræ ind i stuen på baggrund af to ting: status og værdi – især overfor børnene.

Da Kofod ser koblingen til fortiden som den altafgørende faktor mellem en tradition og et ritual, må juletræet, ifølge Kofod, siges at være et ritual.

Der er nu set på juletræet som tradition, på baggrund af to teoretikers analyser. Begge teorier afviger fra juletræet, ved at det ikke kan kobles på en historisk begivenhed. Dog er det det eneste punkt, hvor Kofods teorier afviger, hvorimod Hobsbawms teorier ikke passer på nogle af juletræets facetter overhovedet. Det er altså Kofods teori, der umiddelbart passer bedst på juletræet som tradition. Herunder ønsker opgaven at undersøge juletræet ud fra to originale kilder, der omhandler juletræet. Disse vil bruges til at se befolkningens måde at observere juletræet, da en tradition er et befolkningsnært emne, som ikke vil give mening at undersøge uden at se dette aspekt.

Juletræet i litteraturen

Som det nævnes i det foregående afsnit, har litteraturen, allerede fra tidlig tid, taget juletræet til sig. Opgaven vil her tage fat i to tekster, som begge har været yderst populære og begge omhandler juletræet. Den første er *Peters Jul*, som blev skrevet og udgivet i 1866, igen med få ændringer i 1870 og senest igen hos Gyldendal i 1889. Det har ikke været muligt at finde informationer omkring de to første udgaver, men

til gengæld er der fundet tal fra 9.- til 18. oplag af 3. udgave. Disse ses på skemaet herunder:

Årstal	Oplag	Trykte eksemplarer:
1942	9. oplag	20.000
1947	10. oplag	25.000
1950	11. oplag	25.000
1955	12 oplag	27.000
1960	13. oplag	20.000
1964	14. oplag	20.000
1965	15. oplag	10.000
1966	16. oplag	7.000
1967	17. oplag	15.000
1968	18. oplag	7.000

Her ses, at der i løbet af disse ti år er trykt omkring 176.000 eksemplarer af 3. udgaven af Peters jul.⁸⁶ Hvis vi tager gennemsnittet af disse tal, og sætter dette tal som værdi for de første 8 oplag – da vi ikke kender disse tal – får vi en værdi der hedder 316.800 eksemplarer. Dette er på en periode fra 1889 hvor 3. udgave udkom første gang, til år 1968, altså 79 år. Dette er et rigtigt stort antal trykte oplag, hvilket må være et tegn på, at denne tekst, og det den omhandler, har været alment accepteret, af den gruppe, der har købt bøgerne. Der vides dog ingenting om pris eller, hvem køberne primært var, hvilket er to faktorer, der kan have spillet rigtig meget ind. Har bogen været dyr, er det igen primært de velhavende, der har købt den. I forhold til at undersøge teksten i sig selv, samt om der er sket en ændring, har det kun været muligt at finde ét bestemt vers fra 1. udgave. Dette er verset *Ved Juletræet* – som heldigvis passer godt til opgaven. Verset er i 16 strofer, og man møder her både Hans og Bedstemoderen, og juletræet bliver beskrevet ned til mindste detalje.⁸⁷ Hvis man vælger at kigge på samme vers, men i 3. udgave, er der sket nogle ændringer. I linje to er der blandt andet skrevet ”*Og se, hvor Træet er fuldt af Godt*”. I 1. udgaven skrives der ”*See blot der en Blomst og en Fugl af Sukker*”. Derudover er beskrivelsen af juletræet helt ændret, og der nævnes nu en Pjerrot af sukker og intet om hverken Hans eller stjernen.⁸⁸ Udover disse ændringer, er verset blevet en del længere. I 1. udgave har verset 16 strofer, og i 9. udgave, som med få retskrivningsændringer er en tro kopi af 3. udgave, er der 28 strofer. De nyere udgaver vælger at dele verset i to, hvor det første starter med beskrivelsen af juletræet, ligesom det gjorde helt fra den originale, og det sidste vers slutter med dansen om træet med Bedstemoderen.

⁸⁶ Bilag 2.

⁸⁷ Lebech, Mogens. *Peters Jul Gennem 100 år*. Ringsted: Malchow Bogtryk, 1966. Print. S.7.

⁸⁸ Lebech, s.11.

Ændringerne fra 3. udgave og frem til 9. udgave er blandt andet skiftet fra dobbelt a til å. I det store hele, er det derfor stadig den samme tekst, som omhandler de samme elementer.⁸⁹

Disse ændringer kan være kommet på baggrund *Første udgaven af Ved Juletræet*, af flere faktorer. Dell Hymes, Richard Handler og *Peters jul*.

Jocelyn Linnekins teorier, som er skildret i Kofods værk, mener, at der er en grund til, at tingene ændrer sig. De mener, at folket beholder de ting, de kan lide, og ændrer de ting, de ikke kan lide, så det passer bedre til deres hverdag. Så hvis folket har følt det lettere at læse en udgave med å i stedet for dobbelt a, har afsenderen taget dette til sig, og disse værker er måske steget i popularitet, selvom det ikke har gjort fortællingen anderledes. Dog kan det også være en konsekvens af retskrivningens udvikling. Det kan også skyldes, at forfatteren til *Peters Jul*, Johan Krohn, ikke var tilfreds med første udgave, og i første omgang ikke ønskede at udgive den. Dog blev den udgivet, selvom han selv først rigtig var tilfreds med den i 1870, hvor 2. udgave udkom.

Den anden tekst, *Højt fra træets grønne top*, blev skrevet i år 1847 af Peter Faber, som angiveligt skulle have skrevet den til de børn, der deltog i hans juleaften. Der er lidt uoverensstemmelse omkring, om alle vers har været der fra start. Det 5. vers omhandler en Hendrik, som er fanebærer, og ifølge Hans Ellekilde udkom alle vers samtidig, og Hendrik skulle være Fabers søn, ligesom alle de andre børn i sangen. Men ifølge Danmarkshistorien.dk, skulle det 5. vers først være blevet tilføjet året efter, da værket skulle trykkes. Dertil skulle Faber kun have haft ét barn, nemlig William. Undersøger man Peter Fabers familie, er der ingen tegn på, at han skulle have haft en søn ved navn Hendrik, så man må antage, at Danmarkshistorien.dk har en nyere og mere korrekt antagelse af digtet, end Ellekilde har haft.⁹⁰

Ifølge den nyeste kilde, blev sangen udvidet med det ekstra vers i 1848, og sangen blev herefter trykt hos Skillingstrykket. Dette ekstra vers skyldes højst sandsynligt 3-årskrigen (1848-1850). Faber og komponisten, der havde skrevet melodien

⁸⁹ Krohn, J. *Peters Jul*. 9. udgave. København: Gyldendal, 1999.

⁹⁰ Ellekilde, s.435 og Redaktionen. "Peter Faber: Juletræet, Sang for Börn" *danmarkshistorien.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-20. <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/peter-faber-juletraeet-sang-for-boern-hoejt-fra-traeets-groenne-top-1847-48/#note3end>.

til den trykte udgave af *Højt fra træet grønne top*, Hornemann, var begge med til at udgive *Dengang jeg drog afsted*, som er en sang skrevet til 3-årskrigen.⁹¹ En grund til dette ekstra vers, kan igen skyldes tendenserne efter prosagennembruddet i 1824. At sangen kommer med et vers, der rammer dem, som på en eller anden måde har en fod inde i krigen, gør receptionsgruppen større. *Højt Fra Træet Grønne Top* er originalt udgivet ved skillingstrykket, som er et forlag, der trykte kortere tekster til almuen befolkning.⁹² Det vil altså sige, at receptionsgruppen primært har været almuen, og derfor ikke den rigere del af befolkningen. Dette afviger fra tanken om prosagennembruddet, hvor modtageren skal læse om ting, læseren selv kender til. Almuen kendte ikke til juletræet, andet end måske nogle fortællinger om det. Dog var Skillingstrykket et tryk, der udgav fornøjelselæsning til almuen, og det siges, at noget af befolkningen mente, at juletræets rolle var en form for spøg blandt den lavere del af befolkningen.⁹³ Værket er derudover trykt i biedermeier tiden, hvor den litteratur, der kom ud, skulle skildre den lykkelige familie. Moderen skulle typisk være i huset, børnene skulle lege, og pigerne skulle eksempelvis strikke eller spinde. Dette ses tydeligt i sangen, da moderen er i køkkenet for at lave maden, børnene får gaver, og pigerne har strikket en hue.

Højt fra træets grønne top er en sangtekst, og derfor har det været svært at finde referencer til de sanghæfter den er udgivet i. Primært findes teksten i små sanghæfter lavet til brug ved dans om juletræet, eller som indspillet på internettet.

For at undersøge sangens popularitet og tendens i litteraturen og hos befolkningen, har opgaven undersøgt nogle kendte sangbøger, og undersøgt hvorvidt denne sang er fremgået.

Fra gammel tid og frem til nu er der blevet undersøgt *Sangbog* fra Kvindesamfund,⁹⁴ *Sangbog et udvalg til brug i skole og hjem*,⁹⁵ *Højt fra træets grønne top*,⁹⁶ *DGI Sangbog*,⁹⁷ og *Højskolesangbogen*.⁹⁸

⁹¹ Danmarkshistorien.dk.

⁹² Redaktionen. "Skillingstrykket". *Informationsordbogen.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-19. <http://www.informationsordbogen.dk/concept.php?cid=1708>.

⁹³ Skov, Søren. "Juletræet er en tysk tradition". *Nordjyske.dk*. Web. Sidst besøgt 26/11-19. <https://nordjyske.dk/nyheder/juletraet-er-en-tysk-tradition/bc20f22a-e591-4123-8a28-eb3467d624ea>.

⁹⁴ Dansk kvindesamfund. *Sangbog*. København: Dansk kvindesamfund, 1924. Print.

Det første værk er en sangbog fra Kvindesamfund. Her optræder *Højt fra træets grønne top* ikke, hvilket kan have flere forskellige årsager. For det første var formålet med denne organisation ”at hæve Kvinden i aandelig, sædelig og økonomisk Henseende [...]”.⁹⁹ Derfor har julesange højst sandsynligt ikke været deres største fokus i juletiden. Samtidig omhandler sangen et vers om kvinden i køkkenet, hvilket kunne have været en grund til, at det ikke fremgår i deres sangbog. Det andet værk er en lille sangbog fra 1946, som er beregnet til sange i skole og hjem. I denne sangbog optræder *Højt fra træets grønne top* med syv af de otte vers, der udkom i 1848. verset om Fabers egen søn, William, er ikke med.¹⁰⁰ Det tredje værk er det, som i dag vil kaldes en juletræssangbog. Den indeholder syv julesange, og noderne hertil. Som titlen på selve bogen eller hæftet viser, indgår *Højt fra træets grønne top*. Her indgår igen syv af de otte vers, der udkom i 1848, og igen er det verset om William, der ikke fremgår.¹⁰¹ Det næste værk er DGI’s sangbog fra 1992. Dette værk indeholder 301 sange, og her indgår *Højt fra træets grønne top* som første sang under kapitlet ”julesange”. Her er sangen repræsenteret med fem vers, og det er igen verset med William, der er væk, samt verset med Hendrik fanebærer og verset med Bedstefaderens julegave.¹⁰² At det er verset med Hendrik fanebærer, der er væk, kan man forklare med, at det ikke er originalt, og at det er tilføjet på grund af en krig, som man i nyere tid ikke længere har noget kendskab til. Verset om William, der endda er Fabers egen søn, må være slettet på baggrund af noget andet. Verset lyder:

*Træets allerbedste Ziir
Skal min William have,
Paa det blanke Guldpaapiir*

⁹⁵ Heltoft, J. *Sangbog et udvalg til brug i skole og hjem*. 5. udgave. København: Reitzels Forlag, 1946. Print.

⁹⁶ Redaktionen, *Højt fra træets grønne top*. Sønderborg: Saturn musikforlag, 1972. Print.

⁹⁷ Redaktionen, *DGI Sangbogen*. Bredsten: Danske Gymnastik og Idrætsforeninger, 1992. Print.

⁹⁸ Redaktionen. ”Alle sange”. *Højskolesangbogen.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-19. <https://www.hojskolesangbogen.dk/om-sangbogen/historie-om-bogen/18-udgave/alle-sange-i-18-udg/>.

⁹⁹ Lous, Eva. ”Dansk Kvindesamfund 1871-”. *Danmarkshistorien.dk* Web. Sidst besøgt 25/11-19. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/dansk-kvindesamfund-1871/>.

¹⁰⁰ Heltoft, side 30-32.

¹⁰¹ *Højt fra træets grønne top* 1972, sang 2.

¹⁰² DGI sangbog sang 56.

*Maa du gjerne gnave.
Vær forsigtig og giv Agt,
Indenfor er Noget lagt,
Som du ei må kramme,
Det er til din Amme.¹⁰³*

Hvis man kigger på det, verset omhandler, er der brugt nogle ord, som i dag er lettere uigenkendelige. Blandt andet henviser ordet ”Ziir” til julepynt. Der skrives også til sidst, at han ikke må kramme denne ting, for det er til ”din Amme”. ”Din Amme” henviser til i gamle tider, hvor de fine damer havde en anden dame ansat til at amme deres børn, da det ikke var noget man gjorde. Igen en ting som er uigenkendelig i nutiden. De andre vers handler om dansen om træet, julegaver og julemad – ting vi i dag stadig kender til. Hvorfor verset med Bedstefaderens gave ikke er med i DGI’s sangbogs udgave, vides ikke. Dette vers omhandler en hue, som to af børnene har strikket til deres bedstefar, og dette kan man i dag også sagtens forstå. Derfor må man antage, at verset ikke er til stede i denne udgave, da der måske har været pladsmangel, eller at udgiveren har taget et subjektivt valg om, at det skulle være dette vers, der ikke skulle repræsenteres.

Fra nyest tid er der kigget på *højskolesangbogens* 18.- og nyeste udgave, samt hvilke sange der er sorteret fra her. Den 18. udgave har ikke inkluderet *Højt fra Træets Grønne top*, og hvis man kigger på listen over sange, der er sorteret fra, fra 17. udgave, har sangen heller ikke fremgået i dette eksemplar. Det skal tilføjes, at sangbogen har en del andre julesange, og det må derfor have været et aktivt valg ikke at inkludere *Højt fra træets grønne top*.¹⁰⁴ Højskolesangbogen er den nyeste sangbog, der er kigget på, og at sangen ikke deltager her eller har deltaget i eksemplaret før, kan skyldes flere ting. For det første er der i dagens Danmark rigtig mange musikenheder via internettet. Her kan man høre sangen med musik, og man kan nogle steder også se teksten samtidig. For det andet er sangen så gammel, at den falder under public domæne, hvilket vil sige, at man har muligheden for at udgive den uden nogen restriktioner. Kigger man på den mest afspillede udgave af sangen på Youtube, som

¹⁰³ Bilag 3.

¹⁰⁴ Redaktionen. ”Fravalgte sange”. *Højskolesangbogen.dk*. Web. Sidst besøgt 21/11-19. <https://www.hojskolesangbogen.dk/om-sangbogen/historie-om-bogen/18-udgave/fravalgte-sange-i-18-udg/>.

nok er en af de mest kendte musikenheder, har sangen 752.496 afspilninger, hvilket viser, at dette bestemt er noget, som folk gør brug af.¹⁰⁵

Sidst men ikke mindst, er det kun i det ældste af disse værker, der er skrevet med gammelt dansk. I de to værker fra henholdsvis 1972 og 1992 er dobbelt a byttet ud med å, og de store begyndelsesbogstaver ved navneord skiftet ud med små.¹⁰⁶ Dog er sætningerne stadig de samme, hvilket understreger, at originalen har været en udgave, der stadig er populær. Da det er en sang, er det også svært at ændre ord eller sætninger, hvis det stadig skal rime eller følge den melodi, der er tildelt sangen.

Hvem har mest ret?

Som det ses i ovenstående afsnit, er både *Peters jul* og *Højt fra træet grønne top* blevet accepteret af befolkningen. Trods nyere udgaver og løbende ændringer, har juletræet bestået. Ændringerne har primært omhandlet, hvad der hænges på juletræet, ellers har det omhandlet helt andre ting i teksterne, blandt andet hvilke personer, der er med. Selvom Kofod, på baggrund af manglende tidsanskuelse, ikke vil kalde dette en tradition, mener hun dog stadig, at det er et ritual. Dette er på baggrund af folkets måde at ændre det man ikke kan lide, til nyere og mere genkendelige ting. I *Højt fra træets grønne top*, ses dette tydeligt i verset om William, hvor mange af udtrykkene er forældet. Dette er for eksempel ”*din Amme*”. Kofod går derfor også op i, hvordan befolkning ser på en tradition/ritual. Modsat Kofod, ville Hobsbawm argumentere for, at juletræet er en opfundet tradition og derved ikke en tradition i sig selv. Dog er det en forholdsvis enkel tilgang, kun at fokusere på det praktiske i den udøvede ting, da en tradition i sig selv omhandler personer, der gør ting gentagende gange. Man bliver derfor nødt til at se på, hvad befolkningen ser. Hobsbawm kommenterer også, at det vigtige ikke handler om, hvorvidt en tradition overlever, men det at den er opstået i første omgang.¹⁰⁷ Derfor er en tradition – ifølge ham – kun en tradition, indtil ændringerne opstår. Dette bliver også kommenteret i *Historiens tilgange*. Her forholder forfatter Niels Kayser Nielsen sig kritisk overfor Hobsbawms teorier omkring opfundne traditioner. Han mener, at Hobsbawms negative måde at skrive om disse

¹⁰⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=3eb8IKudcro>

¹⁰⁶ Højt fra træets grønne top 1972 og DGI sangbog.

¹⁰⁷ Hobsbawm, s.1.

traditioner på, har skabt en generaliserende tanke hos borgerne om, at det er negativt at ændre eller skabe nye traditioner.¹⁰⁸ Kayser Nielsen bruger Kofod til at modsætte sig Hobsbawms tanker, og viser et citat fra Kofod, der blandt andet siger: *Det interessante bliver så at finde ud af, hvilke værdier der på et givet tidspunkt tillægges en så vigtig betydning i en bestemt kultur, at de vækker genklang, og at finde ud af, hvorfor man netop vælger den version af en fælles historie på det bestemte tidspunkt.*¹⁰⁹ Kayser Nielsen er tydeligt mere enig med Kofod end med Hobsbawm. Han mener, at det vigtige er hvorfor en tradition bliver opfundet og/eller genoplivet, som han selv kalder det.

Set på baggrund af dette, virker Hobsbawms teorier meget mangelfulde, da han vælger at beskrive en tradition, uden at inddrage befolkningen på nogen måde. Både Kofod og Kayser Nielsen bruger befolkningen som grundsten, hvilket virker mest plausibelt, da det er befolkningen, der udøver disse, samt benævner dem som traditioner.

Konklusion

Denne opgave har fundet frem til, at begrebet tradition kan diskuteres på forskellige måder. For det første kan det anskues på baggrund af historien og de praktiske tilgange man i gamle dage havde til forskellige gentagelser. For det andet kan det diskuteres ud fra, hvordan befolkningen har udøvet traditionerne på baggrund af klasser og tider.

Den første anskuelse, som ses hos Eric Hobsbawm, har i denne opgave virket utilstrækkelig, da befolkningen ikke nævnes, selvom en tradition er en så befolkningsnær tendens. Derfor er det især Kofods argumenter, som er den anden anskuelse, der i denne opgave bliver anset som værende mest korrekte.

Da teorierne blev testet på materialet, var det tydeligt, at begge teorier afveg med deres tanker omkring den historiske kobling. Dog afviste Hobsbawm juletræet som tradition på mere end det ene punkt, hvorimod det var Kofods eneste afvigelse. Selvom Kofod her afveg, smed hun ikke juletræet væk, men ville i stedet kalde jule-

¹⁰⁸ Kayser Nielsen, s.131-132.

¹⁰⁹ Kayser Nielsen, s.132.

træet for et ritual, som hun også mener, er et befolkningsnært begreb. Hobsbawm brugte i stedet begrebet ”opfunden tradition” som han stemplede på en mere negativ måde, end han gjorde med en almindelig tradition.

De litterære værker som opgaven arbejder med, bekræfter endnu engang, at traditioner er et befolkningsnært emne, og bekræfter også, at juletræet blev accepteret af læserne. *Peters Jul* blev trykt i et stort antal eksemplarer, og *Højt fra træets grønne top* er bevaret, med original tekst, helt frem til i dag. Dette må være to tegn på, at juletræet har været accepteret, og at det har været en uændret tradition frem til i dag.

Opgaven kan derfor konkludere, at juletræet er en tradition, som er accepteret af befolkning og flere forskere. Det kan også konkluderes, at begrebet tradition kan have flere forskellige betydninger, alt efter hvem der forholder sig til det. Enige er de fleste dog i, at der er flere forskellige faktorer, som skal spille ind, når det skal analyseres. Denne opgave har fundet frem til, at de vigtige punkter er befolkningen samt de sociale forhold. Juletræet kom først til i de lavere sociale klasser, da de økonomiske forhold her blev bedre.

Litteraturliste

- i. Andersen, H. C. *Juleeventyr*. 3. udgave. København: Høst og Søn, 2018. Print.
- ii. Blæsild, Benno. *Julens Traditioner*. Gjern: Forlaget Hovedland, 2007. print. Fork. Blæsild.
- iii. Dansk kvindesamfund. *Sangbog*. København: Dansk kvindesamfund, 1924. Print.
- iv. Mogens Davidsen, underviser på syddansk universitet. Forelæsning d. 3/10-19.
- v. Ellekilde, Hans. *Vor Danske Jul Gennem Tiderne*. København: Gads Forlag, 1943. Print. Fork. Ellekilde.
- vi. Heisz, Tommy, *Den Spanske Syge*. København: Politikens hus as, 2018. Print.
- vii. Heltoft, J. *Sangbog et udvalg til brug i skole og hjem*. 5. udgave. København: Reitzels Forlag, 1946. Print.
- viii. Hobsbawm and Ranger. *The Invention of Tradition*, 21. Trykning. New York: Cambridge university press, 2013. E-bog. Web. Fork: Inventing tradition.
- ix. Kofod, Else Marie. *Traditionen tro? Hverdag og fest igennem 200 år*. Odense: Syddansk universitetsforlag, 2008. print. Fork. Kofod.
- x. Lebech, Mogens. *Peters Jul Gennem 100 år*. Ringsted: Malchow Bogtryk, 1966. Print. Fork. Lebech.
- xi. Lous, Eva. "Dansk Kvindesamfund 1871-". *Danmarkshistorien.dk* Web. Sidst besøgt 25/11-19. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/dansk-kvindesamfund-1871/>.
- xii. Nielsen, Niels Kayser. *Historiens forvandler, Historiebrug fra monumenter til oplevelsesøkonomi*. Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 2015. Print. Fork. Kayser Nielsen.
- xiii. Piø, Jørn. *Julen – før og nu*. 3. udgave, forlaget Sesam, 1999. Print. Fork. Julen før og nu.
- xiv. Redaktionen. "Alle sange". *Højskolesangbogen.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-19. <https://www.hojskolesangbogen.dk/om-sangbogen/historie-om-bogen/18-udgave/alle-sange-i-18-udg/>.

- xv. Redaktionen. *DGI Sangbogen*. Bredsten: Danske Gymnastik og Idrætsforeninger, 1992. Print. Fork. DGI sangbog.
- xvi. Redaktionen. "Else Marie Kofod". *Kvinfol.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-20. <http://www.kvinfol.dk/side/634/action/2/vis/1237/>.
- xvii. Redaktionen. "Eric Hobsbawm". *Denstoredanske.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-19. http://denstoredanske.dk/Geografi_og_historie/Historieteori_og_-_videnskab/Historikere,_Vesteuropa/Eric_Hobsbawm.
- xviii. Redaktionen. "Fravalgte sange". *Højskolesangbogen.dk*. Web. Sidst besøgt 21/11-19. <https://www.hojskolesangbogen.dk/om-sangbogen/historie-om-bogen/18-udgave/fravalgte-sange-i-18-udg/>.
- xix. Redaktionen. *Højt fra træets grønne top*. Saturn musikforlag, 1972. Print. Fork. Højt fra træets grønne top 1972.
- xx. Redaktionen. "Peter Faber: Juletræet, Sang for Børn" *danmarkshistorien.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-20. <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/peter-faber-juletraeet-sang-for-boern-hoejt-fra-traeets-groenne-top-1847-48/#note3end>. Fork. Danmarkshistorien.dk
- xxi. Redaktionen. "Skillingsstrykket". *Informationsordbogen.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-19. <http://www.informationsordbogen.dk/concept.php?cid=1708>.
- xxii. Skov, Søren. "Juletræet er en tysk tradition". *Nordjyske.dk*. Web. Sidst besøgt 26/11-19. <https://nordjyske.dk/nyheder/juletraeet-er-en-tysk-tradition/bc20f22a-e591-4123-8a28-eb3467d624ea>.
- xxiii. Ukendt kvinde. "Gyldenlak som juletræ – juleerindring". *Natmus.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-19. <https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/fester-og-traditioner/jul/jule-erindringer/gyldenlak-som-juletrae/>. Fork. Gyldenlak som juletræ.
- xxiv. Ukendt mand. "Fisk på juletræet – juleerindring". *Natmus.dk*. Web. Sidst besøgt 19/11-20. <https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/fester-og-traditioner/jul/jule-erindringer/fisk-paa-juletraeet/>.

Antikstudiegruppen

Antikstudiegruppen er et fællesskab for studerende og undervisere med interesse for græsk-romersk historie, litteratur og materielkultur. På vores møde i starten af sidste semester aftalte vi at mødes to gange om måneden i løbet af semestret og diskutere tekster skrevet enten af antikke forfattere eller moderne forskere, høre oplæg af os i gruppen eller fra en foredragsholder, vi inviterer. Vi vil også benytte os af udaf-huset oplevelser til relevante udstillinger på landets museer. Medlemmerne af gruppen aftaler i fællesskab, hvilke tekster vi skal læse og diskutere, og hvilke foredragsholdere vi gerne vil høre. Vi har på nuværende tidspunkt aftalt at læse den romerske digter Vergils *Georgica*. Her vil vi især fokusere på, hvordan vi kan bruge de augustæiske digtere som historiske kilder - ikke mindst til borgerkrigen mellem Augustus, Antonius og Cæsars mordere fra 44 fvt. til 29 fvt., året hvor *Georgica* offentliggøres. Vi har også aftalt at læse forsvarstaler fra Athen og at sammenligne atheneren Demosthenes og romeren Ciceros taler mod henholdsvis Philip II, Alexander den stores far, og Antonius, Augustus fjende i borgerkrigene. Endelig har vi inviteret Sine Saxkjær fra Aarhus Universitet til at komme og tale om det tempel, Cæsar lod bygge til sin stammom Venus på det torv, vi i dag kender som Cæsars forum og planlagt at se Pompeji-udstillingen på Moesgård museum, som heldigvis er bliver forlænget frem til d. 13.9. Vi har også talt om læse Ronald Symes banebrydende værk *Roman Revolution* om Augustus' vej til magten og den styreform han lod indføre i Rom efter borgerkrigenes afslutning.

Der er nok at gå i gang med, og vi tager fat igen til semesterstart. Alle er velkomne. Hvis I sender mig en e-mail med jeres navn og SDU-mail til majbom@sdu.dk, så skal jeg sørge for, at I kommer på maillisten. Vi mødes første gang onsdag d. 2.9. Lokale og tidspunkt følger.

På gruppens vegne

Jesper Majbom Madsen

Netværk for moderne historie

Af Jeppe Nevers

I sommeren 2019 dannede en række undervisere omkring Historiestudiet på SDU et 'Netværk for moderne historie'. Vi syntes, at der manglede et sted, hvor vi på tværs af specialer kan mødes med de af vores studerende, der interesserer sig for den nyeste tids historie. Det skulle med andre ord være et supplement til det faglige og sociale miljø omkring Historiestudiet. Hvad det i øvrigt måtte blive til, måtte så være op til dem, der investerer kræfter i det.

Vi besluttede at løbe det i gang med nogle fælles frokoster, én pr. måned i semesteret. Det satte vi i gang i efteråret 2019, og de fortsatte frem til Coronaen kom i marts 2020 – og vi agter at genoptage, når vi igen kan mødes. Nogle studerende i netværket har også taget initiativ til at oprette en Facebook-side, hvor vi kan annoncere datoer for frokosterne og også andre arrangementer.

Vi indledte frokosterne med nogle oplæg og diskussioner om, hvad moderne historie egentlig er. Vi skal selvfølgelig have en løbende diskussion om det spørgsmål, men vi er overordnet set enige om at forstå det som den periode, der begynder med de politiske og industrielle revolutioner i 17- og 1800-tallet, og som går frem til nutiden. Moderne historie er altså en meget bred kategori, der rummer en række af de helt store historier om fx demokratiets udvikling, velfærdsstaterne, kapitalismen, de store ideologier, totalitarismen, amerikanisering, individualisme, medier, krig osv. osv. Historiestudiets lærere udbyder løbende kurser om alle disse emner, men vi har ikke et sted, hvor vi sammen med vores studerende kan mødes og diskutere sammenhænge på tværs. Netværk for moderne historie kunne måske blive det sted?

Fra studentside ytrede i øvrigt et ønske om, at vi måske kunne bruge netværkets frokoster til, at netværkets undervisere kunne sige noget om, hvad de aktuelt forsker i. Vi er derfor slået ind på et spor, hvor en frokost indledes med et kort og meget uformelt oplæg ved en underviser, hvilket fører til en bredere udveksling. Det har vist sig at være et godt format, som vi vil videreføre, når vi igen kan mødes. Men der kan også komme oplæg ved studerende, ligesom man kunne tænke sig ekskursioner og alt muligt andet. Det bliver i grunden, hvad vi gør det til.

Vi nåede inden Coronaen også at planlægge en faglig dag for hele Historiestudiet. Den skulle have været afholdt i april 2020, men blev så udskudt. Vi håber at kunne afvikle den 13. november 2020. Den faglige dag er planlagt af undertegnede i samarbejde med nogle studerende i netværket. På de følgende sider er en lille appetitvækker af Peter Henningsen fra Nationalmuseet, der holder det indledende oplæg.

Vi håber naturligvis, at den faglige dag vil samle bredt på Historiestudiet – og så er I også alle mere end velkomne til at deltage i netværkets frokoster. De foregår i instituttets mødelokale ved Lysningen. Datoer for efterårets frokoster vil lige som tid og sted for den daglige dag blive annonceret efter sommerferien.

I kan følge os på <https://www.facebook.com/ModerneHistorieSDU>.

Vel mødt!

Landbohistoriens storhed og fald i Danmark

Jeppe Nevers har inviteret mig til Odense. Han mener, at de historiestuderende på SDU skal vide noget om danske historikers forhold til de store fortællinger. En af dem er fortællingen om Danmark som bondeland, og Danmark har en lang og stor tradition for landbohistorie.

Jeppe spurgte mig, som en af de sidste dinosaurer, om jeg kunne tænke mig at sige noget om den sag og evt. også noget om, hvorfor jeg selv har arbejdet inden for et felt, der lyder så knastørt og kedsommeligt (det sagde han dog ikke), men som (i mine øjne) er fuldstændigt centralt, hvis man vil gøre sig det mindste håb om at forstå dansk kultur, dansk tradition og dansk mentalitet.

Af en eller anden grund, som jeg ikke engang selv er klar over, har det altid optaget mig at forstå menneskers måde at handle og tænke på - både i nutiden og i fortiden - og man forstår ikke danskhed, hvis man ikke forstår landbruget og landbokulturen, for hovedparten af alle danskere var indtil for ca. 100 år siden bønder, og deres hele verden centrerede sig om landbrug. Danskerne var bønder. Hvis man vil forstå danskhedens kulturhistorie, er der ingen vej uden om landbohistorien.

Jeg vil også fortælle lidt om min vej ind i landbohistorien, og jeg vil sikkert også servere en del skrøner, anekdoter og amnestuehistorier undervejs i forløbet. Overordnet betragtet vil det dog blive fortællingen om dansk landbohistories storhed og fald. Landbohistorien havde sin absolutte heyday i 1980'erne og de tidlige 1990'er, men i dag er den kun en skygge af sig selv, ja nærmest en saga blot.

Jeg vil fortælle om, hvorfor den opstod, hvorfor den forsvandt og hvorfor den hurtigst muligt må genoplives, hvis ikke vi skal miste alle de faglige indsigter, som landbohistorien igennem de sidste 100-120 år har etableret. Hvis en faglig tradition dør ud, hvis der ikke undervises i den, og hvis der ikke kommer nye udøvere til, så mister man en veritabel skatkiste af nødvendig viden om vor fortid og vor kultur.

Hvis alt går vel, og der ikke kommer en ny Corona-situation, så lægger jeg vejen forbi Odense fredag den 13. november 2020. Jeg håber, at I har lyst til at komme.

Peter Henningsen, dr. phil., Museumschef, Frilandsmuseet Det Gamle Danmark/Søfart & Maritime Håndværk

HISTORIKERE SØGES!

- Til dansk historieskrivning i Argentina

Der er stærkt brug for historikere, der kan belyse dansk-argentinernes historie.

Der har været danske bosættelser i Argentina siden 1840'erne, og udvandrerne og deres efterkommere har formået at etablere stærke og levedygtige samfund. Alligevel er den danske udvandring til Argentina hverken velkendt af danskerne eller beskrevet af historikerne. Hvorfor ikke?

De danske samfund i Argentina har været så velkonsoliderede og velstrukturerede, at man den dag i dag stadig kan møde efterkommere, der kan tale flydende dansk, og som holder danske kulturelle traditioner i hævd. Dette står i grel modsætning til den danske udvandring til USA, som vi kender godt gennem historieforskningen. I Nordamerika smuldrede den danske kultur – og brugen af det danske sprog – hen efter blot anden eller i bedste fald tredje generation. I Argentina lever den danske kultur – og sproget – efter hele 5 generationer efter de første udvandrere.

Kolonierne

Man formoder, at omkring 13.000 danskere udvandrede til Argentina. De slog sig fortrinsvis ned tre steder: I hovedstaden Buenos Aires, sydvest herfor på pampaen og omkring byen Eldorado i junglen i det nordlige Argentina.

Den danske bosættelse i **Danskertrekanten** baserede sig fortrinsvis på landbrug, og for mange med en vis succes. Danskertrekanten har dog ikke været et slaraffenland. Der lå et hårdt arbejdsliv med flid, nøjsomhed og afsavn bag den økonomiske succes. Mange har været ofre for de skiftende økonomiske forhold i Argentina, og har måttet afstå jorden eller virksomheden for at kunne ernære sig på anden vis. Og mange, formentlig op mod 5.000, vendte tilbage til Danmark eller rejste videre i Sydamerika. Den protestantiske tro står den dag i dag stærkt de steder, hvor der har været danskere. Der er danske kirker i Tandil og Necochea, og et kapel i Tres Arroyos, hvor der også er en stor protestantisk, danskdomineret kirkegård. Danskertrekanten har desuden været centrum for et stærkt foreningsliv, der har omfattet bl.a. håndbold, roning, gymnastik og dansk folkedans. Særligt bemærkelsesværdigt er

succesen med at etablere danske skoler og højskoler. Fx oprettedes tidligt en dansk kostskole, hvor mange danskargentinske børn har tilbragt deres grundskoleår. Den danske skole fungerede i mange år også som base for den vigtige institution *Los Ocho Días*, ”De otte dage”, som har været organiseret som et årligt højskoleophold med foredrag på dansk og spansk.

I en storby som den argentinske hovedstad **Buenos Aires** har danskerne naturligt integreret sig med det omgivende samfund. Men samtidig har de fastholdt dansk kultur og religion, centreret omkring *Den Skandinaviske Roklub* i Tigre nord for Buenos Aires, og – især – den danske kirke i det centrale Buenos Aires, der udover kirkelige handlinger også har dannet ramme om kulturelle aktiviteter som folkedans og konkurrencer i amatørteater (på dansk!).

Danskerne var med i første række, da byen **Eldorado** i provinsen Misiones blev etableret i 1920’erne. De danskere, der slog sig ned i Eldorado, var overvejende født i Danskertrekanten af danske forældre. Personlige beretninger fortæller, at nybyggerne lod sig lokke af udsigten til ”det grønne guld”, dvs. dyrkningen af yerbaplanten, der bruges til den argentinske nationaldrik *mate*. ”Propagandaen”, som det udtrykkes, fortalte imidlertid ikke om det slidsomme liv med at rydde den vilde jungle og etablere hjem i skovrydninger, hvor kryb, insekter, vilde dyr og febersygdomme var en del af hverdagen. Danskerne har aldrig været talmæssigt dominerende i Eldorado. Nogle kilder beretter om, at 30 danske familier flyttede til Eldorado i 1920–40’erne, dvs. 150–200 danskere. I modsætning til Danskertrekanten og Buenos Aires har der aldrig været hverken dansk skole, kirke, menighed eller særlige danske foreninger. En lille og solid kerne – i dag næppe på mere end 15 personer – har dog holdt dansk kultur og det danske sprog i live.

Hvor ved vi det fra?

Publikationerne om danskargentinernes historie er fåtallige. Vi har dog personlige beretninger i bogform. Oluf Johansens *Nybygger* (1934) og Nina Raben Engwalds *Eldorado* (1938) beretter begge om det slidsomme liv ved etableringen af byen Eldorado i det barske jungleklima – interessant nok fra både mandens og kvindens delvist modsigende perspektiver. Lars Bækhøjs *Danske i Argentina* (1948) og de nyere af Gunnar Kjær, *Danske i Argentina* (1991) og Erik Dybdals Møllers *Danskere som indvandrere* (2007) omhandler eller inddrager organiseringen af kolonien i Danskertrekanten. Den argentinske historiker María de Bjerg har i nogle videnskabelige ar-

tikler behandlet forskellige aspekter ved det danske samfund i Argentina, med fokus på Danskertrekanten.

Af skriftlige kilder til danskargentinernes liv findes der i Argentina lokale arkiver med nyhedsbreve, foreningsreferater og andre former for meddelelser, bl.a. er biblioteket ved den danske kirke i Buenos Aires righoldigt. Der nåede desuden at udkomme hele tre danske aviser i Argentina: *Viking*, *Skandinavien* og *Syd og Nord*. Via i alt 120 interviews, indsamlet i forbindelse med forskningsprojektet [Danske stemmer i USA og Argentina 2014-2018](#), har man desuden adgang til personlige beretninger om foreningslivet, kirkelivet og det møjsommelige pionerliv, og ikke mindst, om det i længden uholdbare i at danskerne holdt sig for sig selv socialt og kulturelt. Man kan få adgang til disse mundtlige kilder ved henvendelse til undertegnede. Nadia Hansens rapport om efterkommernes egen italesættelse af danskhed, [En snert af mellem pampa og urskov](#), er baseret på disse kilder, som man i øvrigt selv kan stifte bekendtskab med på denne hjemmeside: danskestemmer.ku.dk/lydkort/.

Det haster

Der er altså nok at tage fat på for en historiker, men det er i 11. time, hvis historien skal baseres på de dansktalendes egne erfaringer og viden, for det danske synger på sidste vers i Argentina. Det er stort set kun personer over 70 år, der stadig føler sig ”halvt danske, halvt argentinske”, som de selv formulerer det. Deres voksne børn er ”argentinere, ikke danskere”, og både sproget og de ellers danske traditioner er på hastig retur. Ja, selv gudstjenesterne i de danske kirker er i dag på spansk, ikke dansk. Man skal altså handle hurtigt, hvis man som historiker vil nå at få første-handsberetninger om sammenhængen mellem de interne sociale forhold i kolonierne og de samfundsmæssige forhold, der har formet et unikt stykke dansk udvandringshistorie.

Hvis man vil vide mere om både danskargentinerne, kilder til historieskrivning og mulige kontaktpersoner, skal man ikke tøve med at henvende sig til: Jan Heegård Petersen, lektor, ph.d., Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet. janhp@hum.ku.dk.

Juan (Johannes) Fugl, 1811-1900, danskargentinernes 'founding father'. Statue i Tandil i 'Danskertrekanten', rejst af byen Tandil.

Haabet, det danske forsamlingshus i Eldorado.

Den danske kirke i bydelen San Telmo i Buenos Aires.

Dama del Mar, 'Den lille havfrue', på havnefronten i Necochea i 'Danskertrekanten', rejst af udvandrernes efterkommere som symbol på deres tilhørsforhold til Danmark.

Biblioteket tilknyttet den danske kirke i Buenos Aires. Biblioteket rummer en stor bogsamling med danske bøger og et arkiv med udgivelser og skrifter af danskargentinerne selv.

Hvis du/I ville være interesserede i at få noget annonceret i Rubicon så tøv ikke med at kontakte enten de ansvarshavende redaktører eller vores Facebookside. Det eneste krav for en annonce er, at det enten er relevant for historiefaget eller -studiet. Så skriv endelig!

Udgiver: Historiestuderende ved Syddansk Universitet

Adresse:

Rubicon
c/o Historiestudiet
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M.

Vejledende deadlines: Starten af februar, starten af juni og starten af oktober. De endelige deadlinedatoer oplyses ved henvendelse til redaktionen.

Rubicons formål er at styrke det historiefaglige miljø ved Syddansk Universitet.

Rubicons artikler udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens holdning.

Redaktionen forbeholder sig endvidere retten til at forkorte uopfordrede indlæg.

Redaktionen:

Ansvarshavende redaktører: Kim Christensen

kimch16@student.sdu.dk

Emma Albertine Henningsen

emhen18@student.sdu.dk

Selina Dzafic

sedza18@student.sdu.dk

Layoutredaktører: Johanne Liv Augustssen

joaug16@student.sdu.dk

Journalistiske redaktører:

Astrid Niemann Jørgensen

asjoe16@student.sdu.dk

Erik Sund

ersun18@student.sdu.dk

Jonas Skøttergaard Nikolajsen

jonik18@student.sdu.dk

Morten Bang Andersen

morta16@student.sdu.dk

Simon Bredsgarrd Byrith

sibyr18@student.sdu.dk

Stig Kongerslev Pedersen

stped17@student.sdu.dk

Zarah Anna Hooper Rasmussen

zaras15@student.sdu.dk

